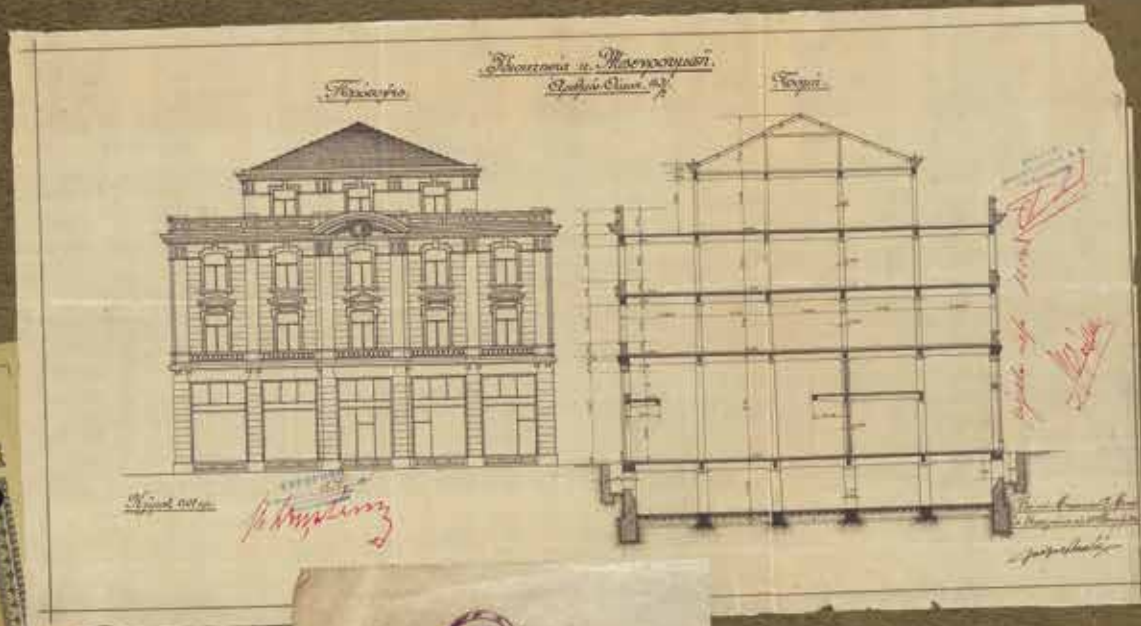


ΧΡΟΝΙΚΑ ΖΗΡΟΝΟΤ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 43ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 253 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2020 • ΤΕΒΕΤ - ΣΙΒΑΝ 5780



Κορωνοϊός: Οι Εβραίοι πάλι στο στόχαστρο

Του ΒΙΚΤΩΡΑ ΙΣΑΑΚ ΕΛΙΕΖΕΡ

Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΩΝΟΪΟΥ έχει αφήσει ανεξίτηλο το αποτύπωμά της στην ανθρωπότητα που θρηνεί χιλιάδες νεκρούς, με εκατομμύρια ανθρώπους να μάχονται για τη ζωή τους στα νοσοκομεία και άλλους που φέρονται ως υγιείς να παραμένουν κλεισμένοι στα σπίτια τους και τώρα, δειλά-δειλά, να κάνουν τα πρώτα βήματα εξόδου προς μια νέα και διαφορετική καθημερινότητα. Πρόκειται για έναν πόλεμο όπου –για πρώτη φορά ίσως– άνθρωποι δεν αφαιρούν ζωές συνανθρώπων τους, σώζουν ζωές. Η κοινωνική ευθύνη, η αλληλεγγύη, η μαζική συμμετοχή ανθρώπων στη θλίψη και στη χαρά από τα μπαλκόνια της γειτονιάς του κόσμου, το χειροκρότημα των γιατρών στον ασθενή που νίκησε τον θάνατο, ο ήχος συμπαράστασης των πυροσβεστών και των αστυνομικών, η απόγνωση γιατρών και νοσηλευτών που αναγκάζονταν να επιλέξουν ποιος θα ζήσει και ποιος όχι, η θλίψη τους για την απώλεια κάθε ανθρώπου που έφευγε μόνος από τη ζωή, μακριά από τα αγαπημένα του πρόσωπα, η ελπίδα, η ανησυχία, ο φόβος, είναι εικόνες και συναισθήματα που εναλλάσσονται σε μια νέα πραγματικότητα.

ΚΙ ΟΜΩΣ... Ανήμερα την Πρωτομαγιά το πρωί, πηγαίνω σε ένα κατάστημα γνωστής αλυσίδας μικρογευμάτων και διανομής καφέ και βρίσκω μπροστά μου μια συνάθροιση «ειδικών αναλυτών», όπου στην προκορωνοϊού εποχή καθόντουσαν γύρω από τα τραπεζάκια, ενώ τώρα στέκονταν όρθιοι με τον καφέ στο χέρι. Περίμενα υπομονετικά τη σειρά μου, λόγος βιασύνης δεν υπήρχε, και έγινα μάρτυρας διαφορετικών απόψεων: «Ας κρατήσουμε τις αποστάσεις βρε παιδιά, έχει δικιο αυτός ο Τσιόδρας», «Έλα μωρέ, τελείωσε, αφού δεν κολλήσαμε μέχρι τώρα, τη γλυτώσαμε», «Δεν έχετε καταλάβει τίποτε, δεν υπάρχει κορωνοϊός, τον Μητσοτάκη τον έβαλαν οι Εβραίοι να πάρει τα μέτρα για να μας γυρίσουν στην κρίση και να βγάλουν οι τράπεζές τους λεφτά. Και το όνομα Τσιόδρας είναι εβραϊκό¹, το διάβασα και σε μια εφημερίδα». Όπα, λέω, εδώ είμαστε... Για να ακούσω τη συνέχεια. «Και για αυτούς που πέθαναν, ο Μητσοτάκης φταίει;» ρωτάει κάποιος άλλος που μάλλον τον Μητσοτάκη ήθελε να υπερασπιστεί, παρά να αντιπαραθέσει αντίθετη άποψη στην «εβραϊκή συνωμοσία». «Ιός υπάρχει και υπάρχει παντού, σε όλη την Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο» παρεμβαίνει ένας άλλος «αναλυτής», «το Ισραήλ έχει δημιουργήσει έναν

θάλαμο αναπαραγωγής του ιού, ο οποίος μπορεί ανά πάσα στιγμή να οδηγήσει σε ολοκαύτωμα όχι μόνο τους Παλαιστίνιους αλλά και αρκετές ακόμη γειτονικές χώρες φτάνοντας σύντομα και στην Ευρώπη², το έγγραψε ένας δημοσιογράφος σε μια εφημερίδα».

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΔΕΝ ΠΕΡΙΟΡΙΖΕΤΑΙ στη συνάθροιση των «αναλυτών» του καταστήματος μικρογευμάτων της Αθήνας. Ο άνθρωπος που ο Αμερικανός πρόεδρος Τραμπ διόρισε ως εκπρόσωπο Τύπου του υπουργείου Υγείας, ο Michael Caputo, κατηγόρησε τον Ντέιβιντ Ρότσιλντ ότι «είναι ένας υβριδικός ελιτίστικος σφιγκτήρας του οποίου η οικογένεια επιθυμεί τον έλεγχο. Αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίο συνεχώς λέει ψέματα για τον Πρόεδρο Τραμπ». Και φυσικά ένας λαϊκιστής συνωμοσιολόγος δεν μπορεί να αφήσει στο απυρόβλητο και τον άλλο γνωστό «Εβραίο», τον George Soros, ποστάροντας μια φωτογραφία του δίπλα σε κρανία και οστά και χαρακτηρίζοντάς τον ως τον «πραγματικό ιό πίσω από το οτιδήποτε»³. Και επειδή ο λαϊκισμός σχεδόν πάντα συμμαχεί και με τη βλακεία, ο οικονομολόγος της Νέας Υόρκης Ντέιβιντ Ρότσιλντ, που ασκεί σκληρή κριτική στον Αμερικανό πρόεδρο, ουδεμία σχέση έχει με την γνωστή οικογένεια Ρότσιλντ στην Ευρώπη.

ΔΥΣΤΥΧΩΣ, ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ, μετά από κάθε μεγάλη αλλαγή που συντελέστηκε στον κόσμο, οι Εβραίοι βρεθήκαμε στο στόχαστρο της συνωμοσιολογίας και του λαϊκισμού. Οι Ρωμαίοι θεώρησαν τους Εβραίους εχθρούς της αυτοκρατορίας και τους εξόρισαν από τη γη τους καταστρέφοντας τον ναό τους, (το Τείχος των Δακρύων είναι ό,τι απέμεινε), αργότερα ήρθε η Ιερά Εξέταση που εκτέλεσε όσους Εβραίους αρνήθηκαν τον εκχριστιανισμό, αφού τους θεώρησαν εχθρούς του θρησκευτικού κατεστημένου, τα πογκρόμ της Ισπανίας και μετά εκείνα της Ρωσίας, και μετά οι Ναζί... Και σήμερα δεν λείπουν εκείνοι που δεν διστάζουν να κατηγορήσουν τους Εβραίους ως υπεύθυνους για την εξάπλωση του κορωνοϊού προκειμένου να ελέγξουν την ανθρωπότητα και να επιβάλλουν την ισχύ τους. Και μετά τι; Ξημέρωσε μια άλλη μέρα, όπου σιγά-σιγά ο κόσμος επανέρχεται στους νέους ρυθμούς ζωής, αλλά φτωχότερος. Εκ-

Συνέχεια στη σελ. 42

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Από την επιχειρηματική δραστηριότητα των Εβραίων της προπολεμικής Θεσσαλονίκης.

ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

75 χρόνια
από την απελευθέρωση
του Άουσβιτς

➔ Η φετινή Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος σηματοδότησε την 75^η επέτειο από την απελευθέρωση του Άουσβιτς αποτελώντας αφορμή για παγκόσμια αξιολόγηση και περισυλλογή γύρω από την πορεία της Μνήμης, τη στάση χωρών και θεσμών απέναντί της, αλλά και τις νέες προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει στην καταπολέμηση του αντισημιτισμού και του ρατσισμού γενικότερα.

Με εντυπωσιακή ανταπόκριση –που αντικατοπτρίζει την αναγνώριση και τη σοβαρότητα του προβλήματος– δεκάδες χώρες συμμετείχαν σε διεθνείς διοργανώσεις δίνοντας το παρών στο ανώτατο επίπεδο. Η Ελλάδα είχε ενεργό συμμετοχή σε όλες τις σχετικές πρωτοβουλίες εκφράζοντας έτσι σαφή θέση ενάντια στον αντισημιτισμό και υπέρ της σπουδαιότητας της διατήρησης της ιστορικής

μνήμης. Χαρακτηριστικά, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Προκόπης Παυλόπουλος έλαβε μέρος στο 5ο Παγκόσμιο Φόρουμ για το Ολοκαύτωμα και την καταπολέμηση του Αντισημιτισμού, που οργανώθηκε από το ΕJC υπό την αιγίδα του Προέδρου του Ισραήλ, στην Ιερουσαλήμ στις 23.1.2020, παρουσία άλλων

ΑΝ ΞΕΧΑΣΟΥΜΕ
ΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ
ΕΙΝΑΙ ΣΑΝ ΝΑ ΤΟΥΣ
ΣΚΟΤΩΝΟΥΜΕ
ΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΟΡΑ

ΕΛΙ ΒΙΖΕΛ, Η ΝΥΧΤΑ

45 αρχηγών κρατών. Ο Πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης ήταν ο πρώτος Έλληνας πρωθυπουργός που μετείχε στην επίσημη τελετή της 27^{ης} Ιανουαρίου 2020, που συνδιοργάνωσε το WJC στο Άουσβιτς, μαζί με άλλες 60 κρατικές αντιπροσωπείες απ'όλον τον κόσμο. Ο Αν. Υπουργός Εξωτερικών Μιλτιάδης Βαρβιτσιώτης, καθώς και ο επικεφαλής



της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στον IHRA Ευστάθιος Λιανός-Λιάντης μετείχαν στην Υπουργική Διάσκεψη των 35 χωρών μελών του IHRA, που έγινε στις 19.1.2020, στις Βρυξέλλες, και κατέληξε με την υιοθέτηση της Υπουργικής Διακήρυξης που επαναδιατύπωσε τον στόχο και το όραμα του IHRA για «έναν κόσμο που θυμάται το Ολοκαύτωμα, έναν κόσμο χωρίς γενοκτονίες».

Το παγκόσμιο μήνυμα μεταδίδουν και τα λόγια του Έλληνα Πρωθυπουργού από το Άουσβιτς: «Θα πρέπει όλοι να δώσουμε αυτή την ιερή δέσμευση, να μην ξεχαστεί ποτέ αυτό το οποίο συνέβη εδώ. Να μην ξεχάσουμε ποτέ ότι το μίσος, οι διακρίσεις, η μισαλλοδοξία δεν έχουν θέση στη Δημοκρατία μας. Και η Δημοκρατία μας θα πρέπει να είναι ισχυρή και να πολεμά με αποφασιστικότητα όλα αυτά τα φαινόμενα».

Με την ανώτατη ελληνική εκπροσώπηση εκφράστηκε παράλληλα η εθνική δέσμευση στη συνέχιση του αξιόλογου εκπαιδευτικού έργου, που τα τελευταία χρόνια εμπλουτίζεται και ενισχύεται από τους συναρμόδιους φορείς της Πολιτείας, με επίκεντρο την Παιδεία και την αξία των ανθρωπιστικών μηνυμάτων που απορρέουν από την ιστορία του Ολοκαυτώματος.

Στο τεύχος αυτό ανθολογούνται διαφορετικές θεματικές της περίπλοκης και σκληρής ιστορίας της Σοά: η ιστορικός Άννα Μαρία Δρουμπούκη ρίχνει στο φως στις προσπάθειες του Ηλία Πετρόπουλου, στη δεκαετία του

’80, για τη θεσμική αναγνώριση της γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων και την τότε απροθυμία της Ελληνικής Κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το θέμα. Ο ιστορικός Πάρις Παπαμίχος – Χρονάκης εξετάζει τη σημασία που απέδιδαν στην εθνική ταυτότητα οι Έλληνες Εβραίοι στο Άουσβιτς. Το έργο του πολυβραβευμένου ιστορικού ερευνητή Χάνς Γιόαχιμ Λανγκ «Οι γυναίκες του Μπλοκ 10» (εκδ. University Studio Press, 2019, με πρόλογο του συγγραφέα και ερευνητή Τζέκυ Μπενμαγιόρ), που αποκαλύπτει συγκλονιστικά στοιχεία για τις 800 γυναίκες που έγιναν ανθρώπινα πειραματόζωα στο όνομα της διεστραμμένης ναζιστικής αντίληψης για την επιστήμη και την απαξίωση της ζωής, παρουσιάζει άρθρο της ελληνικής Huffington Post, ενώ η λαμπρή πορεία του αθλητικού συλλόγου «Μακαμπή» της Θεσσαλονίκης, που ξεκληρίστηκε στη διάρκεια του Ολοκαυτώματος από τους Ναζί, αλλά και το απαράμιλλο πείσμα επιβίωσης αθλητών του στο Άουσβιτς, παρουσιάζονται σε αφιέρωμα της Athens Voice – βασισμένο στο βιβλίο του Νίκου Ζάικου «Γυμναστικός Σύλλογος Μακαμπή Θεσσαλονίκης, 1908 – 2010» (εκδ. Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης, 2010).



Επάνω:

Από το Παγκόσμιο Φόρουμ στην Ιερουσαλήμ με τη συμμετοχή του Προέδρου της Δημοκρατίας Προκόπη Παυλόπουλου.

Κέντρο:


Ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης και η σύζυγός του Μαρέβα Γκραμπόφσκι-Μητσοτάκη, στο Άουσβιτς, στο μνημείο με την ελληνική αφιέρωση στη μνήμη των θυμάτων του Ολοκαυτώματος.

Κάτω:

Άουσβιτς. Από την τελετή της 27ης Ιανουαρίου 2020.

Η θεσμική αναγνώριση της γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων και η άγνωστη δράση του Ηλία Πετρόπουλου

Της ANNAΣ – ΜΑΡΙΑΣ ΔΡΟΥΜΠΟΥΚΗ

 Ο Ηλίας Πετρόπουλος γεννήθηκε το 1928 στην Αθήνα και φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης. Ξεκίνησε να δημοσιογραφεί στη Θεσσαλονίκη, στην εφημερίδα Μεσημβρινή. Πρωτοεμφανίστηκε ως κριτικός τέχνης στα περιοδικά *Διαγώνιος* και *Ζυγός*. Το πλούσιο συγγραφικό έργο του Ηλία Πετρόπουλου, από μόνο του, αποτελεί μάρτυρα της πολυπραγμοσύνης του. Έχει δημοσιεύσει πάνω από σαράντα βιβλία με θέματα που αφορούν τα ρεμπέτικα τραγούδια, τον «υπόκοσμο», τη λαϊκή παράδοση, την παραδοσιακή τέχνη, την ιστορία της Θεσσαλονίκης, την επίδραση των τουρκικών παραδόσεων στις ελληνικές. Η μελέτη του για τα «Ρεμπέτικα Τραγούδια» πρωτοδημοσιεύτηκε το 1968 χωρίς την άδεια της ελληνικής λογοκρισίας, γεγονός για το οποίο καταδικάστηκε σε πεντάμηνη φυλάκιση.

Ωστόσο, στην ανακοίνωση αυτή, δεν θα αναφερθώ στις λογοκριμένες απ' το καθεστώς της χούντας μελέτες του, αλλά σε μια άλλη, άγνωστη πτυχή της δράσης του, καθώς ο Πετρόπουλος επεδείκνυε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία του ελληνικού εβραϊσμού. Αυτό άλλωστε αποδεικνύουν τα βιβλία του για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης (*Les Juifs de Salonique, In Memoriam* και *Old Salonica*). Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να διερευνήσει την, άγνωστη μέχρι σήμερα, συνεισφορά του Πετρόπουλου στην ενεργοποίηση των μηχανισμών μνημόνευσης της γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων, σε

μια περίοδο (δεκαετία 1980) πλήρους αποσιώπησης και θεσμικής λήθης του ζητήματος από πλευράς της πολιτείας. Αφορμή γι' αυτό το κείμενο στάθηκαν διάφορες λογοκριτικές πράξεις που έλαβαν χώρα τη δεκαετία του 1980 στην Ελλάδα, μια άτυπη δηλαδή θεσμική λογοκριτική πρακτική σχετικά με τη μνήμη της γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων, μια μορφή λογοκρισίας εκδηλωμένη στο όνομα του πολιτικά ορθού. Είναι προφανές για όσους γνωρίζουν τον τρόπο ζωής και σκέψης του Πετρόπουλου, ότι αυτές οι άτυπες λογοκριτικές πρακτικές θα έβρισκαν αντιμέτωπο τον εχθρό του ακαδημαϊκού συντηρητισμού, τον άνθρωπο που έχει γράψει ότι η σοβαροφάνεια κρύβει το καρδιοχτύπι της μηδαμινότητας. Σημαντική πηγή και αφορμή για την συγγραφή αυτού του κειμένου, στάθηκαν οι επιστολές του Ηλία Πετρόπουλου, που εντόπισα σε ένα άγνωστο και αταξινομητο τμήμα των αρχείων του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, στην πλατεία Βάθης, καθώς και το αρχείο Πετρόπουλου που βρίσκεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

Σύμφωνα με την Οντέτ Βαρών-Βασάρ, αν η Μεταπολίτευση υπήρξε τομή για πολλά ζητήματα, αυτό δεν ίσχυσε για τη μνήμη και τον λόγο γύρω απ' τη γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων. Η πρώτη αποκατάσταση που ενδιέφερε άμεσα μετά τη Μεταπολίτευση ήρθε οριστικά μόνο το 1982, με την επίσημη αναγνώριση της Αντίστασης. Μην ξεχνάμε ότι η δεκαετία του '80 αποτύπωνε τις πρώτες προσπάθειες υπέρβασης της ψυχροπολεμικής ρητορικής, και σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Όσο για τον Εμφύλιο άρχισε να μελετάται συστηματικά από το 1995 και μετά. Αρχές δεκαετίας του '90 άρχισε και η δραστηριότητα, πρώτα σε ακαδημαϊκό επίπεδο, για τη μνήμη της γενοκτονίας και γενικότερα για την ιστορία των Ελλήνων Εβραίων. Αν λοιπόν η διεθνής έκρηξη της μνήμης της γενοκτονίας τοποθετείται στις αρχές της δεκαετίας του '80, στην Ελλάδα η ανάδυση αυτής της «δύσκολης μνήμης» ξεκίνησε με 15 περίπου χρόνια καθυστέρηση, δηλαδή στις αρχές της δεκαετίας του '90 με τις πρώτες μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων που εκδίδονται στα ελληνικά. Μόλις το 2004 καθιερώνεται στην Ελλάδα «Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος», όπως επισήμως ονομάζεται.

Αυτά τα ζητήματα και οι διχοτομίες που αφορούν τη

μνήμη της γενοκτονίας και την ιστορικοποίησή της, έγιναν αντιληπτά αρκετά νωρίς από τον Πετρόπουλο και τον αφύπνισαν καθοριστικά με την οριστική του αναγκαστική μετανάστευση στο Παρίσι το 1975. Σε έναν συλλογικό τόμο που κυκλοφόρησε στη Γαλλία το 1992, την περίοδο των συλλαλητηρίων για το Μακεδονικό, με την επιμέλεια του γνωστού Γάλλου ιστορικού Gilles Veinstein (έχει μεταφραστεί στα ελληνικά απ' τις εκδόσεις Εκάτη: «Θεσσαλονίκη, 1850-1918. Η πόλη των Εβραίων και η αφύπνιση των Βαλκανίων», μετ. Γιώργος Καλαμαντής, Αθήνα 1992), ξεχωρίζει το πρώτο κείμενο του Πετρόπουλου για την εβραϊπούλα Αλλέγκρα που αγάπησε νέος και την έχασε στο Ολοκαύτωμα. Για τον Πετρόπουλο, η Αλλέγκρα «συμβόλιζε έναν κόσμο διαφορετικό, μυστηριώδη και ελκυστικό, που το Ολοκαύτωμα δεν τον είχε αφανίσει ακόμα». Αυτό το προσωπικό κείμενο μικροϊστορίας, που βασίζεται στις αναμνήσεις της παιδικής του ηλικίας, είναι αποκαλυπτικό για τους λόγους που έκαναν τον Πετρόπουλο να ασχοληθεί με τη Σοά και να αφιερώσει τις προσπάθειές του στην καθιέρωση μιας Ημέρας Μνήμης για τη γενοκτονία, σε μια εποχή όπου δεν διαφαινόταν καν στον ορίζοντα κάτι τέτοιο.

Στο ίδιο κείμενο αναφέρει: «Σήμερα που έχω μεγαλώσει αναρωτιέμαι συχνά και από πού προέρχεται η αγάπη μου για τους Εβραίους. Κάνοντάς την αυτοανάλυσή μου, συνειδητοποίησα ότι από τα πολύ μικρά μου χρόνια, έκανα παρέα με εβραϊόπουλα, γιατί οι γονείς μου συμπαθούσαν πολύ τους Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης. Και αυτό είναι τουλάχιστον παράδοξο, γιατί για μας τους Αθηναίους οι Εβραίοι ήταν άγνωστοι, για να μην πω όντα εξωτικά [...] Δεν κατάφερα να μάθω σε ποιο Άουσβιτς, σε ποιο Μπούχενβαλντ, η πολυαγαπημένη μου Αλλέγκρα παρέδωσε την ψυχή της».¹ Επιπρόσθετοι (αντανακλαστικοί) λόγοι για αυτή του την αγάπη ήταν ο έντονος αντισημιτισμός στη συμπρωτεύουσα. Οι φίλοι του όταν τον έβλεπαν να τρώει άζυμο ψωμί, τον ρωτούσαν: «ακόμα τρως αυτά τα σκατά που σε ταΐζουν οι οβριοί», και του ανέλυαν τις δημοφιλείς τότε συνωμοσίες αίματος, πολλές φορές μάλιστα τον

«φίλευαν σφαλιάρες» ή του πετούσαν πέτρες λόγω του συγχρωτισμού του με Εβραίους. Όλα αυτά έκαναν τον Πετρόπουλο να αισθανθεί τα όσα υπέφεραν οι Εβραίοι, με αποτέλεσμα, όπως γράφει, να ταυτιστεί μαζί τους.

Ο Πετρόπουλος είχε πάντοτε το νου του και το βλέμμα στραμμένο στην χώρα που εγκατέλειψε, ένας αυτο-εξόριστος που ζούσε ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, επιζητώντας την αποστασιοποίηση και την εξοικείωση συνάμα, για να δανειστούμε τη γνωστή περιγραφή του Sigfried Krakauer για τον ιστορικό. Αυτή η βαθιά επιθυμία αποτέλεσε την αιτία των κινητοποιήσεων και των διαμαρτυριών του προς τους θεσμικούς φορείς τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '80. Δραστηριοποιήθηκε έντονα για την πραγματοποίηση τελετών μνήμης στην Ελλάδα και στη Γαλλία για τα σαράντα χρόνια από την έναρξη των εκτοπίσεων των Ελλήνων Εβραίων και αντιτάχθηκε στη θεσμική αποσιώπηση της ιστορικής παρουσίας των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια των τελετών του 1985 για τα 2.300 χρόνια από την ίδρυση της πόλης.

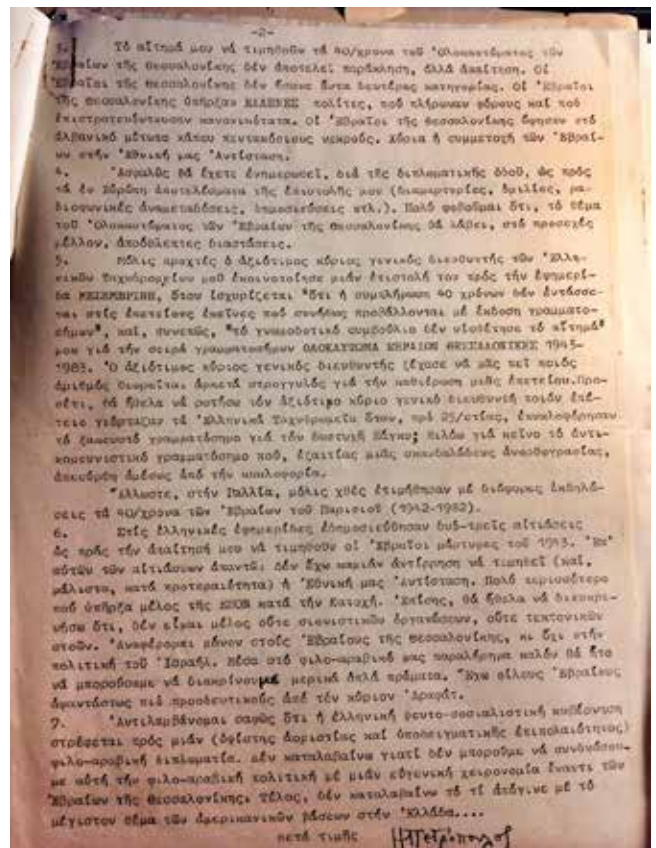
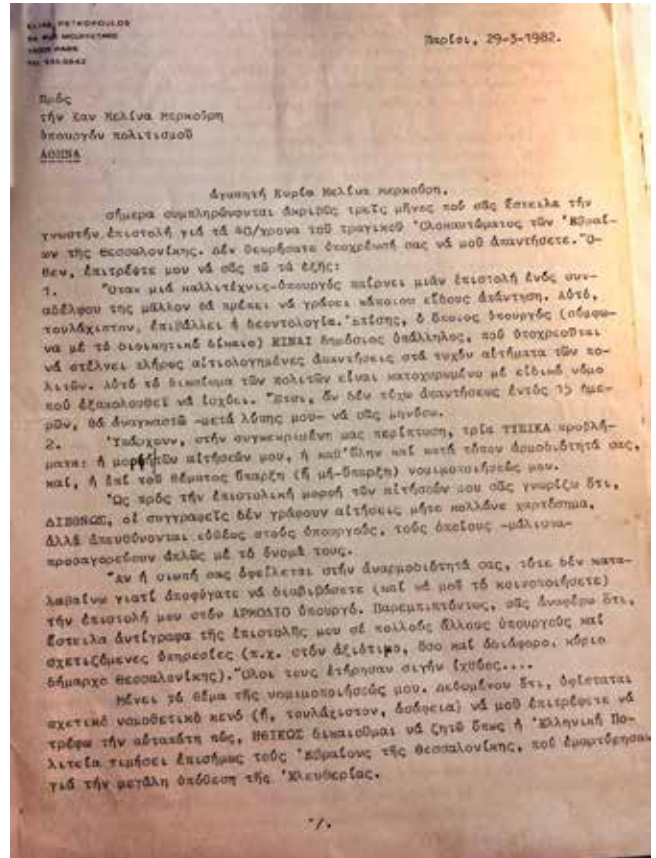
Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, ο Ηλίας Πετρόπουλος αντάλλαξε επιστολές με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (ΚΙΣ), οργάνωνε εκδηλώσεις για τη μνήμη της Σοά (Ολοκαύτωμα) στο Παρίσι, έστειλε επιστολές στην υπουργό Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη σχετικά με τα 40 χρόνια από την εκτόπιση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, αλλά δεν έλαβε ποτέ καμία απάντηση. Μάλιστα, το 1982 ξεκίνησε τη συγγραφή ενός βιβλίου για τη γενοκτονία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, ενώ πραγματοποίησε και μια σειρά ομιλιών στο Παρίσι. Το βιβλίο εκδόθηκε το 1983, με τίτλο «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης» και εξώφυλλο του ζωγράφου Roland Topor. Πρόκειται για αριθμημένη έκδοση, σε 202 μόνο αντίτυπα (In Memoriam: Les Juifs de Salonique), που όμως δεν κατάφερα να εντοπίσω.

Στις 29/3/1982, γράφει από το Παρίσι στη Μελίνα Μερκούρη (φωτογραφίες), προφανώς ενοχλημένος για την απουσία οποιασδήποτε απάντησης στις προηγούμενες επιστολές του και απειλώντας με μήνυση. Έστειλε την ίδια επιστολή σε πολλούς άλλους υπουργούς και σχετιζόμενες υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα στον «αδιάφορο κύριο δή-

¹ Ηλίας Πετρόπουλος, «Αχ, Αλλέγκρα...», στο: Gilles Veinstein (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, 1850-1918. Η πόλη των Εβραίων και η αφύπνιση των Βαλκανίων*, μετ. Γιώργος Καλαμαντής, Εκάτη, Αθήνα 1992, σ. 21-24.

μαρχο Θεσσαλονίκης». Δεν έλαβε απάντηση από κανέναν: «Δεδομένου ότι υφίσταται σχετικό νομοθετικό κενό, ή τουλάχιστον ασάφεια, να μου επιτρέψετε να τρέφω την αυταπάτη πως ηθικώς δικαιούμαι να ζητώ όπως η ελληνική πολιτεία τιμήσει επισήμως τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, που εμαρτύρησαν για την μεγάλη υπόθεση της Ελευθερίας. Το αίτημά μου δεν αποτελεί παράκληση, αλλά απαίτηση. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης υπήρξαν ελληνες πολίτες, που πλήρωναν φόρους (*πολύ επίκαιρο σχόλιο μιας και πολύ πρόσφατα είχαμε τις απόψεις θεσμικών φορέων για το αντίθετο) και που επιστρατευόντουσαν κανονικότητα. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης άφησαν στο αλβανικό μέτωπο κάπου πεντακόσιους νεκρούς. Χώρια η συμμετοχή των Εβραίων στην Εθνική μας Αντίσταση». *(Για το τελευταίο ζήτημα, μόλις πρόσφατα έχουμε μελέτες που διερευνούν το εν πολλοίς άγνωστο θέμα της ένταξης και της δράσης των Εβραίων στον ΕΛΑΣ).

Στο τέλος της επιστολής του, ο Πετρόπουλος προβλέπει, και με μεγάλη διορατικότητα: «Το θέμα του Ολοκαυτώματος θα λάβει στο προσεχές μέλλον απρόβλεπτες διαστάσεις». Ο Πετρόπουλος απέστειλε αίτημα και προς τον γενικό διευθυντή των ελληνικών ταχυδρομείων, να εκδοθεί σειρά γραμματοσήμων στα οποία να αναγράφεται «Ολοκαύτωμα Εβραίων Θεσσαλονίκης 1943-1944». Το αίτημα απορρίφθηκε, με την αιτιολόγηση ότι «η συμπλήρωση σαράντα χρόνων δεν εντάσσεται στις επετείους εκείνες που συνήθως προβάλλονται με έκδοση γραμματοσήμων». Ο Πετρόπουλος θεώρησε αυτή την απάντηση προσχηματική. Διευκρινίζει ότι δεν είναι μέλος σιωνιστικών οργανώσεων, ούτε μασωνικών στοών, καθώς σε διάφορες εφημερίδες αξιοποιήθηκαν αυτά τα «επιχειρήματα» προκειμένου να απαξιωθούν οι προτάσεις του, ενώ ασκεί κριτική και στην πολιτική της προσέγγισης με τους παλαιστινίους που εγκαινίασε ο Παπανδρέου, που ήταν στην ουσία «μια υψίστης αοριστίας και υποδειγματικής επιπολαιότητας φιλοαραβική διπλωματία της ελληνικής ψευδοσοσιαλιστικής κυβέρνησης- δεν καταλαβαίνω γιατί δεν μπορούμε να συνδυάσουμε την φιλοαραβική πολιτική μας με μια ευγενική χειρονομία έναντι των Εβραίων της Θεσσαλονίκης». Ένα μήνα μετά, στις 9/3/1982, διαβεβαιώνει το ΚΙΣ ότι θα συνεχίσει την ιστορία που ξεκίνησε,



Επιστολή του Ηλία Πετρόπουλου στην υπουργό Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη, 29/3/1982.

και ήδη είχε ενεργοποιηθεί πολλαπλώς, δίνοντας διαλέξεις στο Παρίσι και συνεντεύξεις σε ελληνικές και γαλλικές εφημερίδες (π.χ. *Τα Νέα*). Ξεκινάει τη συνεργασία του με τον Σύλλογο για τη Διατήρηση της Ιουδαιοισπανικής κουλτούρας (*Vidas Largas*) και αρχίζει την έρευνα για το πογκρόμ στη συνοικία Κάμπελ με σκοπό τη συγγραφή ενός βιβλίου, καθώς είχε εντοπίσει παλιές εφημερίδες και φωτογραφίες της εποχής. Ένας απ' τους καλύτερους φίλους του Πετρόπουλου ήταν ο Ενρίκ Σαπόρτα Μπέζα, εβραίος της Θεσσαλονίκης που μετακόμισε στο Παρίσι και έγινε πρόεδρος του συλλόγου *Vidas Largas*. Ο θάνατός του, τον Απρίλιο του 1982, συγκίνησε τον Πετρόπουλο, που έκτοτε εντατικοποιεί τις προσπάθειές του για την ένταξη της μνήμης της Σοά σε κάποιο, υποτυπώδες έστω, θεσμικό πλαίσιο.

Συμμετέχει σε γαλλικές τελετές μνήμης, όπως τον Μάρτιο του 1982 στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Ντρανσύ, έξω απ' το Παρίσι, ανάμεσα σε υψηλούς αξιωματούχους όπως ο Ζακ Σιράκ και ο Σερζ Κλάρσφελντ. Σε άλλες, πάλι αναπάντητες, επιστολές του, προς το Υπουργείο Πολιτισμού, προτείνει στην ελληνική κυβέρνηση να παροτρύνει το δημοτικό συμβούλιο Θεσσαλονίκης να δώσει μια ονομασία σχετική με το Ολοκαύτωμα σε κάποια οδό της Θεσσαλονίκης. Δεν είναι όμως σίγουρος ότι η ελληνική κυβέρνηση «θέλει και προτίθεται να θυμηθεί τα 50.000 θύματα της αντιεβραϊκής θηριωδίας». Οι αντιδράσεις, υπήρξαν αρκετές, κυρίως από περιθωριακούς κύκλους γνωστών αντισημιτών και συννομισιολόγων, όπως τον Ιωάννη Φουράκη. Να αναφέρουμε εδώ ότι για ένα μικρό διάστημα (6-17 Φεβρουαρίου 1982) μεταβατικός δήμαρχος της Θεσσαλονίκης ήταν ο ιστορικός, ποιητής και δοκιμιογράφος Κωστής Μοσκόφ, ο οποίος είχε διατελέσει και για τρεις τετραετίες δημοτικός σύμβουλος της πόλης. Μάλλον άκουσε τις εκκλήσεις του Πετρόπουλου, και ήταν ο μόνος ο οποίος πρότεινε επί δημαρχίας του να μετονομαστεί η πλατεία Ιωάννου Μεταξά καθώς και μερικοί δρόμοι που έφεραν ονόματα βασιλέων, σε οδούς και πλατεία Εθνικής Αντίστασης, Ισραηλιτικής Κοινότητας, Παλαιστινιακού Αγώνα και Γρηγορίου Λαμπράκη. Για τις άλλες ονομασίες δεν γνωρίζουμε, ωστόσο οδός «Ισραηλιτικής Κοινότητας» στη συμπρωτεύουσα δεν υπάρχει.

Τον Απρίλιο του 1982, ο Πετρόπουλος δίνει συνέντευξη στο περιοδικό *Différences*, όργανο του Αντιρατσιστικού Κινήματος Γαλλίας, με γαλλοεβραίο εκδότη (Albert Lévy). Με φόντο μια μεγάλη φωτογραφία εβραϊκής οικογένειας στη Θεσσαλονίκη του 1900, ο Πετρόπουλος κάνει εμπρηστικές δηλώσεις: «Δεν γίνεται να αγνοούμε το παρελθόν. Είναι σκάνδαλο που οι νέοι της Θεσσαλονίκης αγνοούν το ότι η πόλη τους ήταν εβραϊούπολη μέχρι τον Α' Π.Π. Θα πρέπει να ανεγερθεί ένα μνημείο στο πανεπιστήμιο που να ενθυμίζει ότι εκεί κάποτε βρισκόταν το μεγαλύτερο εβραϊκό νεκροταφείο της Ευρώπης». Στο τέλος του κειμένου, ο δημοσιογράφος διερωτάται εάν η μάχη αυτού του θαρραλέου ανθρωπιστή ενάντια στη λήθη μιας γενοκτονίας θα έχει αποτελέσματα: «Μπορούμε να ελπίζουμε ότι η επίμονη έκκληση του Πετρόπουλου για την επίσημη θεσμοποίηση της μνήμης του Ολοκαυτώματος θα βρει ευήκοα ώτα ανάμεσα στους σοσιαλιστές που κυβερνούν την πατρίδα του;».

Εδώ να κάνουμε μια σύντομη παρέκβαση για το θέμα του εβραϊκού νεκροταφείου: Ο Ηλίας Πετρόπουλος χωρίς περιστροφές σε πολλά κείμενά του, υποδεικνύει τους ενόχους για την καταστροφή του εβραϊκού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης: «Είναι ο όχλος, ο δήμος και η Μητρόπολη. Με τη βοήθεια και την ανοχή τους συντελέστηκε το μεγαλύτερο πογκρόμ στην Ευρώπη». Στη «Μυθολογία του Βερολίνου» γράφει: «Εμείς οι Έλληνες ξυρίσαμε απ' το πρόσωπο της γης τα Εβραϊκά Μνήματα της Θεσσαλονίκης» (σ. 64). Αυτά τα γραφόμενα προφανώς προκαλούσαν αίσθηση σε μια εποχή όπου ακόμα χτίζονταν πάρκα και πεζοδρόμια με τις εβραϊκές ταφόπλακες στη συμπρωτεύουσα. Ο ίδιος απεχθανόταν τα τουριστικά ταξίδια, και, όπως γράφει στη «Μυθολογία του Βερολίνου» (εκδ. Νεφέλη), πάντοτε όταν βρισκόταν σε μία ξένη πόλη, πήγαινε στα νεκροταφεία και στα εστιατόριά της: «Διδάχθηκα πολλά περί του νεοελληνικού λαού από τα μνήματα και τις λοκάντες», (σ. 85).

Στο περιοδικό «Σχολιαστής», ένα απ' τα σημαντικότερα αριστερά περιοδικά της δεκαετίας του '80, σε ένα κείμενό του με τον προκλητικό τίτλο «Κυνηγοί Κρανίων» γράφει το 1986: «Οι πρώτες καταστροφές έδωσαν το σήμα να αρχίσει το πλιάτσικο στα πολύτιμα οικοδο-

μικά υλικά του νεκροταφείου – τα μάρμαρα και τα τούβλα των τάφων- αλλά και στους ίδιους τους νεκρούς, με το ψάρεμα κρανίων για την εξαγωγή των χρυσών δοντιών ή των πτωμάτων για ιατρικά πειράματα».² Αναφέρει μάλιστα τη λεηλάτηση του νεκροταφείου από θεσσαλονικείς, δημόσιες υπηρεσίες, ακόμα και απ’ τη μητρόπολη, καθώς με εβραϊκές ταφόπλακες είναι κατά ένα μεγάλο μέρος χτισμένος ο ναός του Αγίου Δημητρίου. Εκτενείς αναφορές κάνει και στο ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών που μεταφέρθηκαν σε Έλληνες μεσεγγυόχους- συνεργάτες των Γερμανών και μεταπολεμικά παρέμειναν ως επί το πλείστον στις οικογένειες των συνεργατών, ένα ιστοριογραφικό θέμα που παραμένει μέχρι σήμερα ανοιχτό, μολονότι νέοι ιστορικοί διερευνούν πλέον αυτή τη «σκισμένη σελίδα» της ιστορίας.

Το θέμα του εβραϊκού νεκροταφείου παραμένει ένα θέμα ταμπού μέχρι σήμερα. Τον Δεκέμβριο του 1942 ξεθεμελιώθηκε με κοινή γερμανοελληνική απόφαση και από ελληνικά χέρια, με πλήρη ευθύνη των (ελληνικών) κατοχικών αρχών της πόλης, και σήμερα βρίσκεται κάτω απ’ το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.³ Το νεκροταφείο αποτελεί ένα σκοτεινό κομμάτι της ιστορίας της πόλης. Η ισοπέδωση σχεδόν πεντακοσίων χιλιάδων τάφων που μετρούσαν 450 χρόνια ύπαρξης, και η μετέπειτα χρήση των μνημείων, των στηλών και των επιγραφών για την κατασκευή δρόμων και οχυρώσεων στην πόλη, είναι μάρτυρες της εξαφάνισης του μνημονικού ίχνους σε μια νεωτερική μητρόπολη όπως η Θεσσαλονίκη του 21ου αιώνα. Μέσα σε λίγες εβδομάδες, η μεγάλη νεκρόπολη ήταν διάσπαρτη με θραύσματα από πλάκες και σκουπίδια, έμοιαζε με πόλη που είχε βομβαρδιστεί ή καταστραφεί από ηφαιστειακή έκρηξη.⁴ Οι ευθύνες για την καταστροφή του νεκροταφείου, πέρα απ’ τις κατοχικές αρχές της πόλης, βαραίνουν αναμφίβολα και πολλούς πολίτες που ενεπλάκησαν στο έργο της λεηλασίας του χώρου. Το

1945, με την επιστροφή τους, οι λιγιστοί Εβραίοι επιζώντες βρήκαν τις επιτύμβιες πλάκες των προγόνων τους σε εισόδους σπιτιών, σε σκάλες και πεζοδρόμια. Όπως γράφει ο Πετρόπουλος: «Πρόκειται για ένα πικρό χάπι, που είμαστε αναγκασμένοι να το καταπιούμε».

Μόλις τον Ιούνιο του 2014 τοποθετήθηκε μια αναμνηστική πλάκα στο Αριστοτέλειο «σε ανάμνηση του παλαιού εβραϊκού νεκροταφείου που βρισκόταν στον τόπο αυτόν επί αιώνες μέχρι την καταστροφή του το έτος 1942 από τους ναζί κατακτητές και τους συνεργάτες τους». Οι πληροφορίες στην πλάκα σαφώς και μεταφέρουν τη μισή αλήθεια, κατά πολλούς δε την διαστρεβλώνουν κάνοντας λόγο για συνδυασμένη καταστροφή του νεκροταφείου από ναζί και κάποιους αόριστους συνεργάτες τους. Ο Πετρόπουλος άλλωστε θεωρούσε ότι οι βολικές αφηγήσεις γύρω από την αλληλεγγύη που προσέφεραν οι χριστιανοί συμπολίτες στους Εβραίους ήταν ένας ακόμα μύθος που έπρεπε να αποδομηθεί: «Μία από τις αυταπάτες που διατηρούν οι σημερινοί Έλληνες, και που αρέσκονται να επαναλαμβάνουν, ήταν ότι βοήθησαν τους Εβραίους». Μάλιστα, αποτυπώνει αυτή την έλλειψη συμπαράστασης και την υποτιθέμενη «θλίψη» των Χριστιανών Ελλήνων για το δράμα των Εβραίων της πόλης σε ένα τετράστιχο που είχαν σκαρώσει οι πιτσιρικάδες φίλοι του στη Θεσσαλονίκη (στην γλώσσα που μιλούσε η καρικατούρα του Εβραίου στο Ελληνικό θέατρο σκιών) προκειμένου να διακωμωδήσουν το τραγικό γεγονός της εκτόπισης στα στρατόπεδα:

«Πανάθεμα το έρμανο

*(δηλ. Γερμανό αλλά με μίμηση- παρωδία
της σπανιόλικης προφοράς
των θεσσαλονικέων εβραίων)*

που σκότωσε ούλο το τζιδιό

και το έστειλε να πάει στη Πολωνία

να πετάνει νηστικό»

Το τετράστιχο αυτό διέσωσε από τη συλλογική λήθη ο Πετρόπουλος και δημοσιεύτηκε στα πλαίσια σχετικού άρθρου στο περιοδικό «Σχολιαστής» το 1985. Ίσως θα έπρεπε κάποια στιγμή αυτά τα ανέκδοτα έκτοτε κείμενα του Πετρόπουλου στον

2 “Κυνηγοί Κρανίων”, *Σχολιαστής*, Μάιος 1986.

3 Για το εβραϊκό νεκροταφείο βλέπε την πρόσφατη πληρέστατη έρευνα πάνω στο θέμα: Leon Saltiel, «Dehumanizing the Dead The Destruction of Thessaloniki’s Jewish Cemetery in the Light of New Sources», *Yad Vashem Studies* (vol. 42:1), σ. 11-46.

4 Βλ. Μαρκ Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 268.

«Σχολιαστή» να συγκεντρωθούν σε έναν τόμο, καθώς συναποτελούν ένα πολύ ενδιαφέρον δοκιμακό corpus μαρτυριών.

Στις 13 Μαρτίου του 1983, ο Πετρόπουλος οργάνωσε εκδήλωση στο Παρίσι για το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, παρουσία του αρχιραβίνου του Παρισιού και άλλων προσωπικοτήτων, σε μια περίοδο διαρκών επιθέσεων εναντίον του από την ορθόδοξη εκκλησία. Το περιοδικό σοσιαλιστικών τάσεων *Les Nouveaux Cahiers* αναδημοσίευσε μια επιστολή του προς την Μερκούρη, και το ΚΙΣ, μέσω των εκπροσώπων του Δαβίδ Σαρφατή και Ραφαήλ Σαμπεθαί, του απέστειλε επιστολή ευχαριστιών «για τις ανιδιοτελείς προσπάθειες». Στο περιοδικό «Σχολιαστής», τον Μάρτιο του 1986, δίνει μια συνέντευξη αποκλειστικά για την «αποσιώπηση της ιστορίας» με αφορμή τις εορτές της συμπρωτεύουσας για τα 2.300 χρόνια της υποτιθέμενης αδιάλειπτης ιστορικής της συνέχειας, σε μια προσπάθεια να διαφανεί η ταύτιση με ένα ταιριαστό παρελθόν και να τονιστεί η ισχυρή εθνική ταυτότητα. Όλα αυτά συνταιριάζουν απόλυτα με αυτό που έχει περιγράψει ο Χομπσμπάουμ ως επινοημένη παράδοση των εθνών. Σε όλη αυτή τη δημόσια φέστα, δεν υπήρχε πουθενά το στοιχείο της πολυπολιτισμικότητας της πόλης. Ο Πετρόπουλος στη συνέντευξη στηλιτεύει την απουσία της επισήμανσης της εβραϊκότητας της πόλης και αναφέρεται στη στάση των Ελλήνων απέναντι στις άλλες εθνικές μειονότητες: «Ο εορτασμός εκφυλίστηκε σε νεοπατριωτικό παραλήρημα. Οι Έλληνες ενοχλούνται πολύ από την εβραϊκή παρουσία, αλλά δεν ενοχλούνται διόλου μήτε από το μνημείο πεσόντων με τον χιτλερικό αετό που βρίσκεται έξω απ' τα Χανιά (σημ. μιλάει για ένα μνημείο που έφτιαξαν οι ίδιοι οι Γερμανοί το 1941 και ανέγειραν στη θέση Παρηγοριά της Κρήτης αμέσως μετά τη πύρρειο νίκη τους στη Μάχη της Κρήτης. Το μνημείο κατεδαφίστηκε, άγνωστο από ποιους, το 2000) μήτε από τον ανδριάντα του Τρούμαν». Ο Πετρόπουλος κατηγορεί στη συνέντευξη τους διοργανωτές των τελετών αυτών για απόκρυψη και διαστροφή στοιχείων που δίνουν μια λανθασμένη ιστορικο-κοινωνική τοι-

χογραφία και καταλήγει σε ένα επιθυμητό πανόραμα. Οι αρχές της Θεσσαλονίκης «συνειδητά ξέχασαν την μεγάλη εβραϊκή κοινότητα της πόλης και κάνουν καρναβάλια με παρελαύνοντες Μακεδονομάχους. Στους τουριστικούς χάρτες δεν αναγράφεται μήτε το ισραηλιτικό νεκροταφείο, μήτε η κεντρική συναγωγή. Ξεχνάμε το κάψιμο του Ιούδα, τις διώξεις της Κέρκυρας, το σφάξιμο των 5.000 Εβραίων του Μοριά το 1821, το πογκρόμ του Κάμπελ και τόσα άλλα. Δεν είμαι θυμωμένος. Μιλώ με μελαγχολία».

Πολύ αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1992, διαφαίνονταν τα αποτελέσματα των έντονων προσπαθειών του Πετρόπουλου στη μακρά διάρκεια, καθώς διοργανώθηκε στο Παρίσι δημόσια συζήτηση για το ειδικό τεύχος του περιοδικού «Autrement», αφιερωμένο στη Θεσσαλονίκη, που κυκλοφόρησε σε ανάμνηση των 500 χρόνων από την εγκατάσταση των Εβραίων στην πόλη. Φυσικά, καθοριστικό ρόλο στη διοργάνωση είχε ο Πετρόπουλος, ο οποίος πολέμησε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του κάθε μορφή λογοκρισίας, καταστολής και αποσιώπησης της ιστορικής αλήθειας. Και, νομίζω, ότι όσον αφορά στη μνήμη της Σοά, έθεσε τις βάσεις για την υπόμνηση της γενοκτονίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το θέμα χρήζει μεγαλύτερης έρευνας στο προσωπικό αρχείο του αιρετικού συγγραφέα, ωστόσο τα πρώτα αποτελέσματα είναι ενδεικτικά.

Η μελέτη αυτή αποτελεί εισήγηση της Α.Μ. Δρουμπούκη στο συνέδριο «Λογοκρισίες στην Ελλάδα», που διοργάνωσε το Πάντειο Πανεπιστήμιο και το Παράρτημα Ελλάδας του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ (Αθήνα, 17-19.12.2015).

[Η Άννα Μαρία Δρουμπούκη είναι διδάκτορας Νεότερης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και συγγραφέας. Το βιβλίο της «Μνημεία της Λήθης. Ίχνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», που αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής της διατριβής, εκδόθηκε τον Ιούνιο του 2014 από τις εκδόσεις Πόλις. Η μεταδιδακτορική της έρευνα δημοσιεύτηκε το 2019 απ' τις εκδόσεις Ποταμός με τίτλο «Μια ατελείωτη διαπραγματεύση: Η ανασυγκρότηση των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων και οι γερμανικές αποζημιώσεις, 1945-1961»].

Οι «Έλληνες Εβραίοι» στο Άουσβιτς και οι χρήσεις της εθνικής ταυτότητας

Του ΠΑΡΙ ΠΑΠΑΜΙΧΟΥ - ΧΡΟΝΑΚΗ

➤ Ήδη από τη δεκαετία του 1960 ο επίσημος λόγος των θεσμικών φορέων του ελληνικού εβραϊσμού επιχείρησε να συνδέσει το Ολοκαύτωμα με την ελληνική εθνική συνείδηση όχι μόνο μέσα από τη συστηματική αναφορά στις πράξεις «ηρωισμού» των ανώνυμων χριστιανών πολιτών και των επίσημων φορέων του ελληνικού κράτους, αλλά και μέσα από την αναπαράσταση των εκτοπισμένων στο Άουσβιτς ως αδιαμφισβήτητα Ελλήνων. Την ελληνικότητά τους όριζε η ηρωική τους δράση –η συμμετοχή περίπου 200 «Ελληνοεβραίων» στην εξέγερση των Ζόντερκομμάντο του Μπίρκεναου τον Φεβρουάριο του 1944. Μια αφήγηση που εν πολλοίς αναπαρήγαγε τον επίσημο τρόπο εξιστόρησης άλλων ηρωικών στιγμών του «υπόδουλου» έθνους, εξήρε το «μοναδικό ψυχικό σθένος», την απόφασή τους να «ζήσουν ελεύθεροι τις τελευταίες ώρες της ζωής τους» και να «πεθάνουν σαν ήρωες». Παράλληλα, ο επίσημος εβραϊκός λόγος παρουσίαζε τις πολιτισμικές μορφές αντίστασης που αναπτύχθη-

καν στα στρατόπεδα ως μια ακόμη εκδήλωση του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού. Τα τραγούδια των εκτοπισμένων ήταν «πηγαία έκφραση της ανώνυμης Ελληνικής Λαϊκής Μούσας», τα οποία και έδειχναν «τον ενστερνισμό των πατροπαράδοτων ελληνικών αισθημάτων των ελληνοεβραίων» (ΚΙΣ 1963).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 η διεθνής μετατόπιση των νοημάτων του Ολοκαυτώματος, η υποχώρηση της εικόνας του «εκτοπισμένου-ήρωα» και η ανάδυση της εικόνας του «εκτοπισμένου-θύματος», προκάλεσε και στην Ελλάδα μιαν αντίστοιχη μεταβολή των επίσημων αφηγημάτων. Αν και η ευγνωμονούσα αναφορά στους χριστιανούς διασώστες παρέμεινε, ο Έλληνας Εβραίος του Άουσβιτς συμβόλιζε τώρα λιγότερο τον αδούλωτο ελληνισμό και περισσότερο την απώλεια της ανθρώπινης υπόστασης. Ωστόσο, παρόλου που η υπογράμμιση της ελληνικότητας του εκτοπισμένου υποχώρησε στο δημόσιο λόγο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 η άνθιση της μαρτυρίας και στην Ελλάδα, η αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για το Ολοκαύτωμα και την ιστορία του ελληνικού εβραϊσμού, η ενασχόληση με τις εθνοτικές μειονότητες και ο προβληματισμός γύρω από τις διαδικασίες κατασκευής της εθνικής ταυτότητας μετέβαλαν την ελληνικότητα του επιζώντα σε ζήτημα επιστημονικής έρευνας.

Οι σχετικές προσεγγίσεις δεν θα μπορούσαν να διαφέρουν περισσότερο. Στα 1999, η Μαργαρίτα Μπονάτσου διαπίστωνε τα εξαιρετικά θετικά αισθήματα προς την Ελλάδα που εξέφραζε σχεδόν καθολικά μια μεγάλη ομάδα Ελλήνων Εβραίων επιζώντων του Ολοκαυτώματος τώρα πλέον διασπαρμένων σε Ελλάδα, Ευρώπη και Ισραήλ. Κατά την Μπονάτσου, τα αισθήματα αυτά, όπως και η εννοιολόγηση της αντιστασιακής δράσης στο Άουσβιτς ως παραδειγματικά ελληνικής από τους ίδιους τους επιζώντες, τεκμηριώναν την ελληνική τους ταυτότητα. Δεν ήταν ούτε αποκλειστικά «Έλληνες», ούτε μόνο «Εβραίοι», αλλά «Ελληνοεβραίοι» υποστή-

ριζε, ανασύροντας μια ταυτοτική κατηγορία του επίσημου λόγου και επανεισάγοντάς την ως αναλυτική κατηγορία (Μπονάτσου 1999: 563-574).

Ένα χρόνο νωρίτερα, ο Παναγής Παναγιωτόπουλος είχε προτείνει μια ριζικά διαφορετική ερμηνεία. Κατά τον ίδιο, οι «μινιμαλιστικές» αναφορές των επιζώντων στην Ελλάδα δεν συνιστούσαν θετική κατάφαση σε μια εθνική ιδεολογία, η οποία άλλωστε μέχρι τότε αρνιόταν να τους ενσωματώσει κατηγοριοποιώντας τους ως ετερότητα. Αντίθετα, αποτελούσαν «στρατήγημα επιβίωσης». Ήταν δηλαδή ένας τρόπος ακύρωσης της φυλετικής λογικής που νοηματοδοτούσε και νομιμοποιούσε τον αφανισμό απαξιώνοντάς τους ως «Εβραίους». Η εθνική αναφορά δεν ήταν επομένως μια «αυτόνομη επιλογή», αλλά ένας τρόπος ανταπόκρισης σε μια ακραία συγκυρία. Για τον λόγο αυτό δεν συγκροτούσε μια συμπαγή, συνεκτική ταυτότητα, αλλά μάλλον εξασφάλιζε την επιβίωση του εκτοπισμένου, τόσο ως φυσικής ύπαρξης όσο και ως φορέα μνήμης (Παναγιωτόπουλος 1999: 99-111).

Το 2007, η Katherine Fleming θα προσφέρει με τη σειρά της την πιο διεξοδική μέχρι στιγμής ανάλυση. Ο στρατοπεδικός κόσμος προσεγγίζεται ως το πεδίο όπου για πρώτη φορά αναδύεται η έννοια του «Έλληνα Εβραίου». Αν ο εξελληνισμός αποδείχτηκε ένα δύσκολο και ατελές εγχείρημα εντός συνόρων, έγινε εν τέλει δυνατός πέραν αυτών. Όπως ισχυρίζεται η Fleming, στον κατεχοχόν τόπο συγκέντρωσης των εβραϊκών πληθυσμών, στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου, οι Εβραίοι της Ελλάδας απέκτησαν αρχετυπικά εθνικά χαρακτηριστικά και μετατράπηκαν σε στερεοτυπική εικόνα. Κατά παράδοξο τρόπο, έγιναν «Έλληνες» τη στιγμή που τους ζητούσαν να πεθάνουν ως Εβραίοι. Αυτό συνέβη γιατί το κυρίαρχο, μακροσκοπικό βλέμμα των ασκεναζίμ Εβραίων της κεντρικής και ανα-



Ο Σλόμο Βενέτσια το 2003

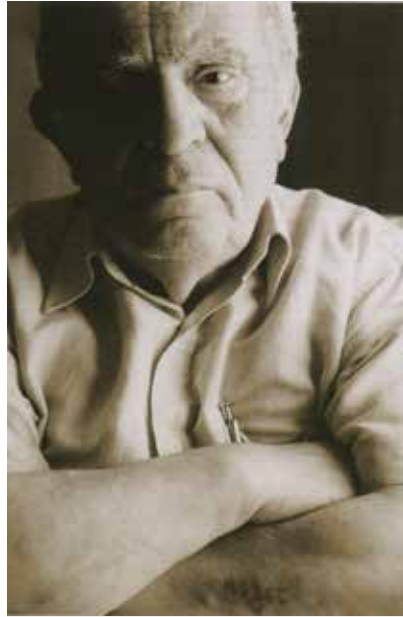
τολικής Ευρώπης ανοικείωσε τους Εβραίους της Ελλάδας. Ισοπέδωσε τις όποιες διαφορές τους και τους παρήγαγε ως μια διακριτή εθνική ετερότητα, υποδεέστερη, αλλά συγχρόνως και γοητευτική. Πολιτισμικά στοιχεία όπως η γλώσσα, που στην Ελλάδα σημασιοδοτούσαν την αναφομοίωτη εβραϊκότητά τους, στο εβραϊκό στρατοπεδικό σύμπαν μεταβλήθηκαν αίφνης σε δείκτες της ελληνικότητάς τους. Ταυτόχρονα, τα στοιχεία αυτά αποτέλε-

σαν μηχανισμό αντίστασης στην ανωνυμία του στρατοπέδου. Επέτρεψαν τη σύναψη ενός ελάχιστου ζωτικών κοινωνικών δεσμών και δημιούργησαν μεταξύ των Εβραίων της Ελλάδας δεσμούς αλληλεγγύης. Προσέδωσαν επομένως στην κοινωνικότητα το νόημα της ελληνικότητας και συνέτειναν τελικά ώστε και οι ίδιοι οι Εβραίοι της Ελλάδας να αυτοπροσδιορίζονται πλέον ως «Έλληνες». Επρόκειτο για μια αποδεκτή, αδιαμφισβήτητη, και κυρίως θετική ταυτότητα, η οποία σφράγισε την στρατοπεδική υποκειμενικότητα κάνοντάς τους, όπως δήλωνε ο επιζώντας Λεών Περαχιά «να αισθάνονται Έλληνες και να πεθάνουν σαν Έλληνες» (Fleming 2009: 217-242).

Οι τρεις αυτές προσεγγίσεις έχουν μεθοδολογικά διακριτές αφετηρίες, βασίζονται σε διαφορετικές θεωρήσεις της ταυτότητας και καταλήγουν σε διαφορετικές ερμηνείες όσον αφορά στην ελληνικότητα των Εβραίων εγκλειστών. Μοιράζονται ωστόσο μια σειρά από στοιχεία που περιορίζουν την αναλυτική τους εμβέλεια. Εδράζονται καταρχήν σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο πραγματολογικό υλικό, την αφηγηματική διάσταση του οποίου παραβλέπουν. Τα διαφορετικά παρόντα των μαρτυριών, η διαδραστική σχέση ανάμεσα στη μνήμη του παρελθόντος και την ανάκλησή της στο εκάστοτε παρόν, η αφηγηματική καταγραφή της, και η εξάρτηση του τρόπου αρ-

θρωσής της από τον κάθε φορά ιδεατό αναγνώστη δεν γίνονται αντικείμενο κριτικής ανάλυσης. Κατά δεύτερον, ο στρατοπεδικός χρόνος συνιστά μια αυτοτελή χωροχρονική ενότητα χωρίς να εξετάζεται ο τρόπος που η προπολεμική ζωή στη Θεσσαλονίκη και η συμμετοχή στον ελληνοαλβανικό πόλεμο επηρέασαν τους τρόπους που οι εκτοπισμένοι νοσηματοδότησαν τη δράση τους. Από την άποψη αυτή, οι τόσο διαφορετικοί τρόποι ερμηνείας της εμβληματικής φράσης του Λεών Περαχιά εδράζονται όλοι σε μίαν άγνοια της προπολεμικής έκθεσής του τόσο στον σιωνισμό όσο και στην ελληνική εθνική ιδεολογία, δύο δυνάμεις που διαμόρφωσαν την έγκλισή του ως εθνικό υποκείμενο, ελληνικό και εβραϊκό συνάμα. Και τέλος, οι προσεγγίσεις αυτές (με τη μερική εξαίρεση της Μπονάτσου) αναφέρονται σε έναν αδιαφοροποίητο εκτοπισμένο «Έλληνα Εβραίο», την εθνική ταυτότητα του οποίου επιχειρούν να ανατάμουν. Όμως με τον τρόπο αυτό παραβλέπουν τη σημασία της τοπικότητας όπως και του χρόνου εκτόπισης στη διαμόρφωση μιας αίσθησης εθνικής συνάφειας στο Άουσβιτς. Επιπρόσθετα, όπως δείχνει η ανάλυση της Fleming, η υποχώρηση της τοπικότητας εκλαμβάνεται ως προαπαιτούμενο για την ανάδυση της ευρύτερης ταυτότητας του «Έλληνα Εβραίου». Κατά συνέπεια, άλλες μερικότερες ταυτίσεις, στο επίπεδο της πόλης, τίθενται στο περιθώριο της ανάλυσης.

Η παρούσα έρευνα ενσωματώνει κριτικά τα πορίσματα των παραπάνω προσεγγίσεων προσεγγίζοντας το ζήτημα των χρήσεων της εθνικής αναφοράς από τους Έλληνες Εβραίους στο Άουσβιτς μέσα από μια μεθοδολογικά διαφορετική οπτική γωνία. Εκκινεί από την παραδοχή ότι η εθνική ταυτότητα έχει έμφυλες αναφορές και ότι βρίσκεται σε διάδραση με άλλες μερικότερες ταυτότη-



Ο Ραφαέλ Βαρσβάνο με τον αριθμό του στρατοπέδου χαραγμένο στο μπράτσο του.

τες. Για τον λόγο αυτό η ανάλυση δεν αφορά το σύνολο των Εβραίων της Ελλάδας που εκτοπίστηκαν, αλλά τους άνδρες Θεσσαλονικείς Εβραίους. Η επιλογή τους οφείλεται στη δεσπίζουσα θέση που κατείχαν εντός του ελληνικού εβραϊσμού κατά τον Μεσοπόλεμο, στο γεγονός ότι αποτέλεσαν το κύριο αντικείμενο των κρατικών πολιτικών εξελληνισμού και τέλος στο ότι είχαν μίαν αριθμητικά βαρύνουσα παρουσία στο Άουσβιτς. Επιπρόσθετα, η έρευνα επιδιώκει να ανασύρει τα νοήματα που προσέδωσαν στην έννοια του «Έλληνα» τα ίδια τα υποκείμενα.

Αναγνωρίζει ότι η ταυτότητα δεν

παράγεται ούτε μόνο ούτε κυρίως μέσα από αναπαραστάσεις και εξωτερικούς λόγους -είτε πρόκειται για το λόγο των στρατοπεδικών αρχών, είτε για τις εικόνες που κατασκευάζει το ηγεμονικό βλέμμα των ασκεναζιμ Εβραίων. Αντίθετα, συνιστά πράξη του ίδιου του υποκειμένου, το οποίο μάλιστα συγκροτεί τον εαυτό του και μέσα από τη δική του νοσηματοδότηση της ετερότητας. Για τον λόγο αυτό, η έρευνα επικεντρώνεται αποκλειστικά στις προφορικές και γραπτές μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων και επιχειρεί, παράλληλα με την ανάλυση του τρόπου αυτοθεώρησής τους, να ανασυγκροτήσει τις κατηγορίες μέσα από τις οποίες οι «Έλληνες Εβραίοι» έβλεπαν τους ποικίλους «άλλους» του στρατοπεδικού κόσμου.

Σε αντίθεση με τους Εβραίους εκτοπισμένους άλλων χωρών, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ούτε είχαν χειραφετηθεί μέσα από την υιοθέτηση του πολιτισμού της χώρας διαβίωσής τους, ούτε τον θεωρούσαν «υψηλή» κουλτούρα, ούτε και είχαν προλάβει να εκτεθούν για μακρύ χρονικό διάστημα σε αυτόν. Πολλοί Γάλλοι και Ούγγροι Εβραίοι δεν έπαυαν να τονίζουν την εθνική τους ταυτότητα ακόμη και στο στρατόπεδο (Αμπατζοπούλου 1998: 19-21). Η πρόταξη αυτή αντανάκλουσε τον βαθμό

ρευστοποίησης της εβραϊκότητας και τον υψηλό βαθμό της ενσωμάτωσής τους στον εθνικό πολιτισμό. Αντίθετα, για τους Θεσσαλονικείς Εβραίους, η «ελληνικότητά» τους, χωρίς ισχυρές προπολεμικές αναφορές, συγκροτήθηκε γύρω από άλλους άξονες.



Ιερουσαλήμ 1991: Ο Ιάκωβος Στρούμσα παίζει βιολί σε τελετή του ιδρύματος Γιαντ Βασέμ για τη Διαιώνιση της Μνήμης Ηρώων και Μαρτύρων του Ολοκαυτώματος.

Η ελληνικότητα εγγραφόταν καταρχήν στο πλαίσιο μια ευρύτερης νοηματοδότησης του στρατοπεδικού κόσμου με βάση την εθνική προέλευση. Αν και ο Παναγιωτόπουλος ορθά επιμένει στη φυλετική διάσταση της ναζιστικής γενοκτονίας, η καθημερινότητα του στρατοπέδου παρήγαγε κάθετες ιεραρχήσεις με βάση όχι μόνο τη φυλή αλλά και την χώρα εκτόπισης. Για τους Γερμανούς διώκτες ο Θεσσαλονικίος Εβραίος ήταν ένας «Γκρέκο», μια ρευστή, ρηχή νοήματος έγκλιση που συναιρούσε τη χώρα καταγωγής (Ισπανία) και τη χώρα προέλευσης (Ελλάδα) και εξωτικοποιούσε τους Θεσσαλονικείς Εβραίους. Οι ίδιοι οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι δεν χρησιμοποίησαν ποτέ αυτόν τον όρο. Ωστόσο, στο επίπεδο της οριζόντιας επικοινωνίας με άλλες ομάδες κρατούμενων, η αναφορά γινόταν πάντα με βάση τη χώρα προέλευσης. Οι αναφορές αυτές αντανακλούσαν συχνά εσωτερικές ιεραρχήσεις, τυπικές ή άτυπες. Οι «Πολωνοί» και οι «Γάλλοι» ήταν ιεραρχικά ανώτεροι, ενώ οι νεόφερτοι Ούγγροι καταλάμβαναν μια κατώτερη θέση. Ταυτόχρονα, η εθνική αναφορά υποδηλώνει συχνά και τον μη Εβραίο «εθνικό». Το σημασιολογικό περιεχόμενο των ονομάτων παρέμενε πάντα ασταθές, αλλά τις περισσότερες φορές οι «Πολωνοί», οι «Γάλλοι», ή στο Μάουτχάουζεν, οι «Ισπανοί», σήμαιναν τους χριστιανούς πολιτικούς κρατούμενους.

Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια του «Ελληνα» μπορούσε να νοηματοδοτεί σχέσεις συνάφειας, να πα-

ράγει δράση και επομένως να είναι χρηστική γιατί αποκτούσε ένα διπλό περιεχόμενο. Αφενός, εξασφάλιζε μια συναισθηματική συνέχεια με το παρελθόν και μαζί απέτρεπε την πλήρη αποκτήνωση του εκτοπισμένου. Το τραγούδι και η μουσική, ελληνική ή μη, είχαν μια γενικά υψηλή

συμβολική αξία στο Άουσβιτς για διώκτες και διωκόμενους. Για τους Θεσσαλονικείς αποκτούσαν σημασία γιατί επέτρεπαν την έκφραση της νοσταλγίας. Όταν ο Γιακώβ Στρούμσα έπαιξε για πρώτη φορά βιολί στους Γερμανούς, όλοι οι παρόντες συντοπίτες του ανατρίχιασαν από συγκίνηση. «Μάτωναν οι καρδιές καθώς ο καθένας μας θυμόταν τη ζωή του στη Θεσσαλονίκη και η μουσική αυτή, κάτω από παρόμοιες συνθήκες ακουγόταν ασυνήθιστα λυπητερή» (Στρούμσα 1996: 49). Αφετέρου όμως, με το πέρασμα του χρόνου, η «ελληνικότητα» εξέφραζε και μιαν αίσθηση υπεροχής απέναντι σε άλλες κατηγορίες κρατούμενων. Όπως θυμάται ο Γιακώβ Χανταλή, «όταν οι Θεσσαλονικείς έγιναν παλαιοί κρατούμενοι, πολλοί από αυτούς ανέλαβαν καθήκοντα [στο κομάντο Κάναντα] που συνοδεύονταν και από τυχερά» (Χανταλή 1995: 80). Με δεδομένο ότι οι «Ελληνες» Θεσσαλονικείς Εβραίοι ήταν από τις πρώτες ομάδες που εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς, η αίσθηση της διαφορετικότητάς τους οικοδομείτο επίσης με βάση τη στρατοπεδική παλαιότητα. Η συσσωρευμένη εμπειρία τους εξασφάλιζε ένα πολύτιμο πολιτισμικό κεφάλαιο, μια τεχνογνωσία της επιβίωσης και μαζί μια αναβαθμισμένη θέση στη στρατοπεδική ιεραρχία.

Επενδυμένη με τα παραπάνω συμβολικά νοήματα, η «ελληνικότητα» δημιουργούσε σχέσεις συνάφειας. Προσέδιδε περιεχόμενο στην

κοινωνικότητα, εξασφάλιζε ένα μίνιμουμ επικοινωνίας και συγκροτούσε σπαράγματα μιας κοινής ταυτότητας. Οι περισσότεροι Θεσσαλονικείς φρόντιζαν όχι μόνο να κάνουν παρέα μεταξύ τους, (δηλαδή, κατά την έκφρασή τους, με «Έλληνες»), αλλά και



Ο επίζησας του Άουσβιτς, Θεσσαλονικίος Εβραίος Χάιντς Κούνιο.

να μιλάνε ελληνικά. Αντίθετα με ό,τι ισχυρίζεται η Fleming, στον στρατοπεδικό κόσμο τα λαντίνο δεν εξελληνίστηκαν. Δεν σημασιοδοτούσαν δηλαδή τώρα την ελληνικότητα των θεσσαλονικέων Εβραίων. Στις περισσότερες μαρτυρίες οι εκτοπισμένοι Θεσσαλονικείς (και όχι μόνο εκείνοι της νεότερης γενιάς που είχε εκτεθεί καθόλη τη δεκαετία του 1930 σε μια συστηματική διαδικασία εκπαιδευτικής αφομοίωσης), δηλώνουν ότι μιλούσαν μεταξύ τους ελληνικά. Πιθανότατα, η γλώσσα αυτή αποδείχτηκε χρηστική γιατί λειτουργούσε ως μηχανισμός διάκρισης από τις άλλες ομάδες αλλά και ως ένας τρόπος διασφάλισης της μυστικότητας της επικοινωνίας. Συμβολικά και πρακτικά οικοδομούσε πάντως τα όρια της ομάδας των σεφαραδιτών Θεσσαλονικέων.

Ωστόσο, η «ελληνικότητα» δεν ήταν ο μόνος παράγοντας που καθόριζε τις διαπροσωπικές σχέσεις των εκτοπισμένων Θεσσαλονικέων, ούτε και μπορούσε να εξασφαλίσει πάντα την ομαλότητά τους. Η εμπιστοσύνη δεν είχε ένα μονοσήμαντα τοπικό ή εθνικό περιεχόμενο. Φιλίες, κάποτε μάλιστα πολύ στενές, συνέδεαν τους Θεσσαλονικείς με Εβραίους από άλλες χώρες. Αυτές εδράζονταν κάποτε στο προϋπάρχον πολιτισμικό κεφάλαιο, στον «κοσμοπολίτικο» χαρακτήρα της εβραϊκής ταυτότητας των μεσαίων στρωμάτων. Αυτή είναι η περίπτωση του Γιακώβ Χανταλή, η γαλλομάθεια του οποίου και οι ποικίλοι δεσμοί του με τη Γαλλία τον ώθησαν –όταν τα αδέρφια του πέθαναν– να αναπτύξει μια βαθιά φιλία με έναν συνομηλικό του Βέλγο. Άλλοτε πάλι η φιλία οικοδομούνταν με βάση τη συγκυρία ή την ανάκληση οικείων προσώπων οδηγώντας αρκετούς

Θεσσαλονικείς να συνάπτουν σχέσεις με Εβραίους άλλων χωρών. Ο Λεών Περαχιά θυμάται ότι είχε «ένα γεροντάκι, έναν Ουγγροεβραίο, που έμοιαζε καταπληκτικά με τον πατέρα μου και τον είχα σαν Παναγιά, τον τάζα, χω-

ρίς να δουλεύει, τον είχα καθισμένο σε μια καρέκλα. Αυτόν τον έσωσα» (Αμαρίλιο & Ναρ 1998: 344).

Επιπρόσθετα, συγκεκριμένοι κανόνες δικαίου, το κοινωνικό κύρος του εκτοπισμένου και η ανάγκη διατήρησής τους ακόμη και στις ακραίες συνθήκες του εγκλεισμού έθεταν όρια στην «εθνική αλληλεγγύη». Η κοινωνική τάξη ως μηχανισμός διάκρισης εξακολουθούσε να παραμένει οριακά λειτουργική ακόμη και στο στρατοπεδικό σύμπαν. Η μαρτυρία του Σολομών Χάγουελ, συντάκτη στο μεγαλύτερο τυπογραφείο της Θεσσαλονίκης, και γραμματέα μπλοκ στο Άουσβιτς, στέκεται ιδιαίτερα σε «ανθρώπους της Θεσσαλονίκης οι οποίοι δεν ήταν πρώτης τάξεως, αλλά συνηθισμένοι στην κλεψιά ... εννών τον υπόκοσμο». Όταν δε ο Χάγουελ ανακάλυψε ότι αυτοί έκλεψαν το μπουκάλι με ούζο του Μεβοράχ, ιδιοκτήτη μεγάλου βυρσοδεψείου προπολεμικά, δεν δίστασε να ζητήσει από τους Γερμανούς να τους πάρουν από το μπλοκ των Θεσσαλονικέων και να τους τοποθετήσουν σε άλλο, όπου «ήταν μόνο Γερμανοί» (Αμαρίλιο & Ναρ 1998: 403-404).

Όπως το παραπάνω περιστατικό αφήνει να εννοηθεί, η «ελληνικότητα» των Θεσσαλονικίων Εβραίων στο Άουσβιτς διαπλέχθηκε τελικά κυρίως με την τοπική τους ταυτότητα. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν η πρώτη και η μεγαλύτερη ομάδα εκτοπισμένων από την Ελλάδα και η παρουσία τους καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την εικόνα του «Έλληνα Εβραίου». Ωστόσο, η συμβολική σύνδεση με τη Θεσσαλονίκη δεν υποχώρησε στο στρατόπεδο. Αντίθετα, ανανεώθηκε. Στο επίπεδο του

λόγου, εκφράστηκε μέσα από την ποιητική διαχείριση του πόνου, μέσα από ρεμπέτικα που υμνούσαν μια «Θεσσαλονίκη γλυκιά, πατρίδα δοξασμένη» (Αμαρίλιο & Ναρ 1998: 389). Στο επίπεδο των πρακτικών, οργάνωσε τη συμβίωση σε κάθε φάση της. Παρά τα ανοίγματά της, η κοινωνικότητα των Θεσσαλονικιών ήταν «εσωστρεφής». Σχέσεις επαγγελματικές, φιλίας ή γειτονίας στην προπολεμική Θεσσαλονίκη παρέμειναν ενεργές ιδίως μεταξύ όσων προέρχονταν από τα λαϊκά στρώματα και τους εβραϊκούς συνοικισμούς πυροπαθών. Στις μαρτυρίες, η άφιξη στο Άουσβιτς και η συνειδητοποίηση του νέου περιβάλλοντος συνδέεται συχνά με τη «συνάντηση» με έναν «γνωστό» που αναλαμβάνει να καταστήσει το αδιανόητο κατανοητό. Η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια είχαν επίσης αναφορά στην κοινή προέλευση. Ο Χανταλή αναφέρεται στους «Θεσσαλονικείς προστάτες μου», και το δίκτυο του Δόκτορα Κοένκα και του πυγμαχού Τζάκο Ραζόν φρόντιζε ώστε Θεσσαλονικείς να μην γίνουν – με την ορολογία του στρατοπέδου – «μουσουλμάνοι», να καταστούν δηλαδή τόσο αδύναμοι ώστε να επιλεγούν για τα κρεματόρια (Χανταλή 1995, 99-100). Ο δε Λεών Περαχιά αφηγείται πώς όταν πλησίαζε το τέλος του πολέμου επιχείρησε να μαζέψει και να κρύψει «καμιά 300 ελληνοεβραίους Θεσσαλονικιούς». Για τον Ραζόν και τον Κοένκα όπως και για τον Περαχιά, η ευθύνη της διάσωσης είχε πρώτιστο σημείο αναφοράς τους «Θεσσαλονικείς».

Στο Άουσβιτς αυτή η ανανέωση των τοπικών δεσμών οδήγησε τελικά στην πρόσδεση της θεσσαλονικιότητας με την ελληνικότητα. Αν και οι σχέσεις που οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι συνήψαν ήταν κυρίως με συμπολίτες τους, η αναφορά γίνεται συστηματικά σε «Έλληνες». Στο επίπεδο του λόγου, τοπικές πρακτικές εννοιολογήθηκαν επομένως μέσα από τη χρήση εθνικών όρων. Επρόκειτο για μια πρωτόγνωρη εξέλιξη. Στην Ελλάδα, η ισχυρή αίσθηση της τοπικής ταυτότητας των Εβραίων της Θεσσαλονίκης τους αντιπαρέθετε στο ελληνικό κράτος και τις αφομοιωτικές πολιτικές του, τους κατηγοριοποιούσε ως ετερότητα και τους απέκλειε από το εθνικό σώμα. Όμως στο Άουσβιτς η ελληνικότητά τους οικοδομήθηκε πάνω στην καλλιέργεια των τοπικών δεσμών. Για πρώτη φορά η τοπική

και η εθνική ταυτότητα διαπλέκονταν αρμονικά. Λίγο πριν η επιστροφή μετατρέψει τη Θεσσαλονίκη σε στοιχειωμένη πόλη και τους Εβραίους σε φαντάσματα ενός παρελθόντος που είχε ανεπίστρεπτα χαθεί, οι Σεφαραδίτες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έγιναν Έλληνες επειδή εν τέλει παρέμειναν με τον τρόπο τους Θεσσαλονικείς.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αμαρίλιο-Κούνιο Έρικα & Αλμπέρτος Ναρ (επιμ.), *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, Θεσσαλονίκη, Ετς Αχαΐμ & Παρατηρητής 1998.
- Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη, *Ο Άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθολογίας*, Αθήνα, Θεμέλιο 1998.
- Fleming Katherine, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (μετάφραση Νίκος Γάσπαρης), Αθήνα, Οδυσσέας 2009.
- Κεντρικόν Ισραηλιτικόν Συμβούλιον [ΚΙΣ], *Ημέρα μνήμης των Ισραηλιτών θυμάτων του Ναζισμού*, Αθήνα 1963.
- Μπονάτσου Μαργαρίτα, «Έλληνες, Εβραίοι, ή Ελληνοεβραίοι; Παρατηρήσεις για τη σχέση των Θεσσαλονικέων Εβραίων με την Ελλάδα μέσα από προφορικές μαρτυρίες», στο Αστέριος Αργυρίου, Κωνσταντίνος Α. Δημάδης & Αναστασία Δανάη Λαζαρίδου (επιμ.), *Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, 1453-1981*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 1999, σ. 563-574.
- Παναγιωτόπουλος Παναγής, «Η χρήση της εθνικής αναφοράς στο Άουσβιτς. Ένα στρατήγημα επιβίωσης», στο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ο Ελληνικός Εβραϊσμός. Επιστημονικό Συμπόσιο 3-4 Απριλίου 1998*, Αθήνα 1999, σελ. 99-111.
- Στρούμσα Ιάκωβος, *Διάλεξα τη ζωή. Από τη Θεσσαλονίκη στο Άουσβιτς*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής 1996.
- Χανταλή Ιάκωβος, *Από τον Λευκό Πύργο στο Άουσβιτς*, Θεσσαλονίκη, Ετς Αχαΐμ & Παρατηρητής 1995.

* Το παρόν κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα της Βάσης Δεδομένων "Η Εμπειρία των Εβραίων της Ελλάδας στις οπτικοακουστικές μαρτυρίες για το Ολοκαύτωμα" (<http://gjst.ha.uth.gr/el/>).

[Ο Δρ. Πάρις Παπαμίχος-Χρονάκης είναι ιστορικός, λέκτορας Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Royal Holloway του Λονδίνου. Μεταξύ άλλων, υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Ομάδας για τη Μελέτη της Ιστορίας των Εβραίων της Ελλάδας και μέλος της επιστημονικής επιτροπής που ανέπτυξε τη βάση δεδομένων «Η εμπειρία των Εβραίων της Ελλάδας στις οπτικοακουστικές μαρτυρίες για το Ολοκαύτωμα». Έχει δημοσιεύσει άρθρα για τις ελληνο-εβραϊκές σχέσεις, τη Θεσσαλονίκη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, τον σιωνισμό και τον αντι-σιωνισμό στην Ελλάδα του μεσοπολέμου και το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων].

Οι γυναίκες του Μπλοκ 10

Ιατρικά πειράματα στο Άουσβιτς

Το έργο του πολυβραβευμένου Γερμανού ιστορικού ερευνητή Χανς Γιόαχιμ Λανγκ

➤ Το Μπλοκ 10 του στρατοπέδου του Άουσβιτς είχε μια ιδιαιτερότητα. Στο διώροφο αυτό κτήριο-στρατώνα εγκατέστησαν οι Ναζί κατ' επιλογήν, αμέσως μετά την άφιξή τους στο Άουσβιτς, 800 περίπου Εβραίες γυναίκες διαφόρων εθνικοτήτων (Πολωνές, Γερμανίδες, Τσέχες, Ολλανδέζες, Σλοβάκες, Βελγίδες, Γαλλίδες κι ένα μεγάλο αριθμό Ελληνίδων), που υπέστησαν ιατρικά πειράματα.

Γιατροί έκαναν επάνω τους δοκιμές μεθόδων στείρωσης χωρίς εγχείρηση ή με ακτίνες Ρέντγκεν, έρευνες πρόκλησης καρκίνου της μήτρας, πειράματα βελτίωσης της θεραπείας του καρκίνου της μήτρας, αιμοδοσία σε μεγάλες ποσότητες, μεταγίσεις διαφορετικών ομάδων αίματος κ.ά. Περίπου 300 από αυτές κατάφεραν να επιζήσουν και να επιστρέψουν στις πατρίδες τους, με τρομερές όμως βλάβες στη σωματική και κυρίως στην ψυχική τους υγεία.

Στο βιβλίο του με τίτλο «Οι γυναίκες του Μπλοκ 10. Ιατρικά πειράματα στο Άουσβιτς» (εκδόσεις University Studio Press - με την επιχορήγηση της ελληνικής έκδοσης από το Ινστιτούτο Γκαίτε), ο πολυβραβευμένος Γερμανός ιστορικός Χανς Γιόαχιμ Λανγκ αφηγείται, βασιζόμενος σε εξονυχιστικές έρευνες, τι ακριβώς συνέβαινε με τις γυναίκες αυτές, πώς ήταν η καθημερινότητά τους και ποιες ήταν οι παρενέργειες τόσο κατά την παραμονή τους στο στρατόπεδο, όσο και μετά.

Οι άγνωστες αυτές πτυχές της ιστορίας και των εγκλημάτων των Ναζί φωτίζονται μέσα από την έρευνα του Λανγκ. Μαρτυρίες αυτοπτών σε δικογραφίες, σε ιατρικά ιστορικά, σε υπηρεσιακούς φακέλους, σε αυτοβιογραφίες, σε συνεντεύξεις και σε πρωτόκολλα συνομιλιών, επέτρεψαν στον συγγραφέα να κάνει μερική ταυτοποίηση των θυμάτων και να περιγράψει τον παραλογισμό και τη βία του ναζιστικού καθεστώτος.

Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει κατάλογος με τα ονόματα των γυναικών που κατάφερε να εντοπίσει ο συγγραφέας, μεταξύ των οποίων και 100 περίπου Ελληνίδων.



Από τον πρόλογο του Τζέκυ Μπενεμαγιόρ

«Πριν από μερικά χρόνια με την ευκαιρία μιας σχετικής εκδήλωσης μου ζητήθηκε να μεταφράσω τις προσωπικές ιστορίες ορισμένων εγκλειστών του Άουσβιτς όπως αναφέρονταν στο βιβλίο του Χανς Γιόαχιμ Λανγκ, «Die Namen der Nummern - Τα ονόματα των αριθμών». Εκεί συνάντησα μία ακόμη επιβεβαίωση της ιδέας που είχα ήδη σχηματίσει για τον παραλογισμό των πράξεων των Ναζί και τα αποτελέσματά τους: Ο Ελβετογερμανός διευθυντής του Ινστιτούτου Ανατομίας του Πανεπιστημίου του Ράιχ στο Στρασβούργο, Άουγκουστ Χιρτ, παίρνει έγκριση από τον Χίμλερ να συγκροτήσει μία συλλογή σκελετών Εβραίων. Για τον σκοπό αυτό επιλέγονται 29 γυναίκες και 57 άντρες από διάφορα μπλοκ του Άουσβιτς, τους μεταφέρουν σ' ένα μικρό στρατόπεδο κοντά στο Στρασβούργο, το Νάτσβαϊλερ-Στρούτχοφ, όπου τους εξοντώνουν σ' έναν σχετικά μικρό θάλαμο αερίων, και τα «άθικτα» πτώματά τους αποστέλλο-

νται στο Ινστιτούτο Ανατομίας για «έλεγχο και ταξινόμηση».

Ο Χανς Γιάαχμ Λανγκ, δημοσιογράφος, ιστορικός και καθηγητής της Εμπειρικής Ιστορίας του πολιτισμού, ήταν εκείνος που εντόπισε αυτή τη σχετικά άγνωστη ιστορία, τη διερεύνησε και την παρουσίασε στο προαναφερόμενο βιβλίο. Όπως λέει και ο ίδιος στην εισαγωγή του παρόντος βιβλίου, παρ' όλο που το συγκεκριμένο περιστατικό ήταν ήδη γνωστό από τις δίκες των γιατρών της Νυρεμβέργης του 1946-47, έλειπε η ταυτοποίηση των 86 θυμάτων.

Ο Λανγκ ανέλαβε αυτήν την έρευνα που τον οδήγησε «από το Λάρβικ της Νορβηγίας ως τη Θεσσαλονίκη». Έτσι κατά την ταυτοποίηση όλων αυτών των ατόμων διαπιστώθηκε ότι οι 46 από τους 86 Εβραίους κατ'άγονταν από τη Θεσσαλονίκη και με όποια μέσα είχε, βρήκε και στοιχεία της προσωπικής τους ζωής μέχρι που εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς.

Το στοιχείο που του έδωσε το έναυσμα για το παρόν βιβλίο ήταν το γεγονός ότι όλες οι γυναίκες που κατέληξαν στο Ινστιτούτο Ανατομίας στο Στρασβούργο προέρχονταν από το Μπλοκ 10 του κυρίως στρατοπέδου του Άουσβιτς, την ιδιαιτερότητα του οποίου δεν γνώριζε ο Λανγκ και για τον λόγο αυτό ξεκίνησε την έρευνά του.

Το Μπλοκ 10 διαρρυθμίστηκε ως ιατρείο για πειράματα του γιατρού Καρλ Κλάουμπεργκ, που ήταν και ο κατ'εξοχήν υπεύθυνος γιατρός στο τμήμα αυτό και πειραματιζόταν σε αναγκαστικές στερώσεις γυναικών χωρίς εγχείρηση. Στο Μπλοκ 10 όμως ήρθε αργότερα και ο δρ. Χορστ Σούμαν, ο οποίος είχε σχέση με τα λεγόμενα «εγκλήματα ευθανασίας». Εδώ, στο Μπλοκ 10, έκανε αναγκαστικές στερώσεις γυναικών με ακτίνες Ρέντγκεν. Ήταν και ο Δρ. Έντουαρντ Βιρτς, ο αρχίατρος του στρατοπέδου, ο οποίος επιστράτευε κρατούμενους γιατρούς για να κάνουν πειράματα βελτίωσης της θεραπείας του καρκίνου της μήτρας, την οποία εφάρμοζε ο αδερφός του, Χέλμουτ. Ο Χέλμουτ ειδικευόταν σε έρευνες πρόκλησης καρκίνου της μήτρας, που μετά θα τον εγχείριζε ο ίδιος, αν στο μεταξύ το θύμα του δεν είχε πεθάνει. Ήταν και ο μικροβιολόγος Μπρούνο Βέμπερ, που έκανε μεταγίσεις διαφορετικών ομάδων αίματος σε κρατούμενους και παρα-

κολουθούσε τις αντιδράσεις του οργανισμού τους μετά τη μετάγγιση αυτήν. Ήταν κι άλλοι που όχι από επιστημονικό ενδιαφέρον χρησιμοποιούσαν τους έγκλειστους κρατούμενους του Άουσβιτς για διάφορα παράξενα και άχρηστα πειράματα.

Όπως λέει ο Λανγκ, «ο αριθμός των γυναικών που οδηγήθηκαν στο Μπλοκ 10 ήταν 800». Δεν πρέπει να επέζησαν παραπάνω από 300 κι αυτές με τρομερές συνέπειες στη σωματική αλλά κυρίως στην ψυχική τους υγεία στη μετέπειτα ζωή τους. Από πολλές απ' αυτές τις γυναίκες κατάφερε να βρει «μαρτυρίες σε δίκες, απομνημονεύματα, αρχεία σε διάφορες υπηρεσίες, αυτοβιογραφικά κείμενα, συνεντεύξεις...». Ο συνδυασμός όλων αυτών των πηγών του επέτρεψε να περιγράψει τη ζωή στο Μπλοκ 10, τα ανθρώπινα πειραματόζωα και τις συνθήκες ζωής τους στο στρατόπεδο, τον παραλογισμό και τη βιαιότητα των πειραμάτων αλλά και τον τρόπο επιβίωσής τους στη διάρκεια και μετά από τον πόλεμο.

Στο προηγούμενό του βιβλίο ο Λανγκ έδωσε ονόματα στους αριθμούς οι οποίοι ήταν χαραγμένοι στα μπράτσα των ανθρώπων που όφειλαν να αποτελέσουν μέρος ταξινόμησης σκελετών.

Στο παρόν βιβλίο περιγράφεται, με την ίδια φροντίδα στη λεπτομέρεια, ένα κεφάλαιο ενδεικτικό της βίας και του παραλογισμού του ναζιστικού καθεστώτος καθώς και η άσκοπη και ανώφελη ενασχόληση επιστημόνων και των βοηθών τους με φριχτά πειράματα με ανθρώπινα πειραματόζωα. Όπως όλα τα εγκλήματα, των Ναζί δεν ήταν πρωτόγνωρα στην ιστορία του ανθρώπου. Ήταν όμως η πρώτη φορά που ήταν έτσι οργανωμένα, σαν μια καλολαδωμένη μηχανή. Θεωρώ ότι ο Λανγκ προσθέτει ακόμα μερικές πινελιές στη ζοφερή αυτή εικόνα του εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας. Ίσως υπάρξουν μερικοί που θα δυσανασχετήσουν λέγοντας: «Ξανά Ολοκαύτωμα, ξανά εγκλήματα των Ναζί!». Δυστυχώς προσπάθειες σαν του Λανγκ αποδεικνύουν ότι το θέμα αυτό όχι μόνο δεν έχει εξαντληθεί, αλλά η έρευνα εις βάθος σε αρχεία που ήταν κλειστά και ανοίγουν ύστερα από πολλά χρόνια αποκαλύπτει άγνωστες μέχρι σήμερα πτυχές της ιστορίας που μας επιβάλλουν να τις διατηρούμε στη μνήμη μας και να είμαστε διαρκώς σε επιφυλακή».

Ο Χ.Γ. Λανγκ στον επίλογο του βιβλίου

«... Πάρα πολλές γυναίκες που επέζησαν έγραψαν ή παρακίνησαν άλλους να γράψουν, ενώ άλλες, σε μεγάλη ηλικία, παρουσιάστηκαν κατά τη δεκαετία του 1990 στους δημοσιογράφους που έπαιρναν συνεντεύξεις για το “Survivors of the Shoah Visual History Foundation” του Στίβεν Σπίλμπεργκ. Ένας μεγάλος αριθμός γυναικών από το Μπλοκ 10 πήρε μέρος με δικές τους μαρτυρίες στο πλαίσιο της παιδαγωγικής εκστρατείας διαφωτισμού σε σχολικά μαθήματα ή σε εκδηλώσεις «εις μνήμην». Ως προετοιμασία για επισκέψεις σε σχολεία και ως αφιέρωμα στην κόρη της, στα εγγόνια και δισέγγονά της η Ρενέ Ντιούρινγκ (το γένος Κραίμερ) κατέθεσε το 1987 σε σχέδια μερικές από τις αναμνήσεις της ζωής της στο Μπλοκ 10. Χαίρομαι πολύ που φάνηκε αμέσως πρόθυμη να δώσει την άδεια να τυπωθούν δυο από τα σχέδιά της στο βιβλίο αυτό.

Όποιος θα ήθελε να συζητήσει με αυτόπτες μάρτυρες, πρέπει να βιαστεί. Πάνω από 70 χρόνια μετά την απελευθέρωσή τους δεν ζουν πια πολλοί. Την τελευταία συζήτηση για το βιβλίο αυτό την έκανα στις 16 Αυγούστου 2011. Απέναντί μου καθόταν η Εύα Γκόλγκεβιτ από το Παρίσι, 99 ετών, που μέσω Σκάιπ άλλη μια φορά ήταν πρόθυμη να μου δώσει πληροφορίες για τον καιρό που έζησε στο Μπλοκ 10 και για τα βιώματά της μετά την απελευθέρωση. Η Εύα Γκόλγκεβιτ γεννήθηκε στις 16 Ιουνίου 1912 στο Λοτζ, εγκατέλειψε την Πολωνία το 1931 και έφτασε μέσω Βρυξελλών στο Παρίσι. Μετά την κατάκτηση της Γαλλίας από τη ναζιστική Γερμανία έδρασε στην αντίσταση. Το Άουσβιτς της έδωσε ένα πρόσθετο μοτίβο για πολιτική δραστηριοποίηση. Μια ζωή ολόκληρη. Μαζί με τον γιο της Ζαν δημοσίευσε το 2010 τα απομνημονεύματά της: *Ne pleuvez pas, mes fils...*

Για τα επόμενα χρόνια, οπότε κανείς πια δεν θα μπορεί να περιγράψει από δική του εμπειρία τη ζωή στο Άουσβιτς, οι ενδιαφερόμενοι θα έχουν τις βιβλιοθήκες και τα αρχεία, όπου θα συμπεριληφθούν και οι περισσότερες πηγές της παρούσας έρευνας».

[Από τον ιστότοπο της ελληνικής *Huffington Post* 3.6.2019]



Η Μόνικα Τσάτκα (νούμερο κρατουμένης στο Άουσβιτς: 24208), σε φωτογραφίες του Βίλχελμ Μπράσσε. Ήταν ένα από τα πρώτα θύματα πειραμάτων του Καρλ Κλάουμπεργκ.

Χανς Γιάοχιμ Λανγκ

Δημοσιογράφος, ιστορικός, πανεπιστημιακός

Ο καθηγητής Χανς Γιάοχιμ Λανγκ γεννήθηκε στο Spreyer της Γερμανίας το 1951. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Τίμπιγκεν, όπου ειδικεύτηκε σε γερμανικές, ιστορικές και πολιτισμικές σπουδές καθώς και στην πολιτική επιστήμη. Αποφοίτησε το 1976 και το 1980 πήρε το διδακτορικό του στη γερμανική γλωσσολογία. Στη διδακτορική του διατριβή διερεύνησε την επίδραση της πολιτικής διαφήμισης στα δημοσιογραφικά κείμενα.

Αφού ολοκλήρωσε τις πανεπιστημιακές σπουδές του, διετέλεσε επιστημονικός συντάκτης σε καθημερινή εφημερίδα στο Τίμπιγκεν («Schwäbisches Tagblatt»). Το 1998 του απονεμήθηκε το βραβείο δημοσιογραφίας «Wächterpreis». Αυτό το διάσημο ετήσιο βραβείο δίδεται στους δημοσιογράφους των οποίων το έργο προσελκύει την προσοχή του κοινού στην πολιτική διαφθορά, το οργανωμένο έγκλημα, τις παραβιάσεις της δημόσιας υγείας και τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι αποδέκτες του βραβείου επιλέγονται από το Ίδρυμα Ελευθερίας του Τύπου της Γερμανίας (Freiheit der Presse).

Εκτός από τις δημοσιογραφικές του δραστηριότητες, ο Χανς Γιάοχιμ Λανγκ διδάσκει τακτικά στο Πανεπιστήμιο του Τίμπιγκεν μαθήματα στους τομείς της Σύγχρονης Ιστορίας καθώς και των Ιστορικών και Πολιτισμικών Μελετών από το 2008. Από το 2013 υπηρετεί επίσης ως επίτιμος καθηγητής στο Ινστιτούτο Ιστορικών και Πολιτισμικών Μελετών του Ludwig Uhland στο Πανεπιστήμιο του Τίμπιγκεν.

Παράλληλα με τη διδασκαλία, ο καθηγητής Λανγκ είχε πλήθος δημοσιεύσεων στον τομέα της Γερμανικής Ιστορίας με ιδιαίτερη έμφαση στο Ολοκαύτωμα και την Ιατρική κατά τη διάρκεια του Εθνικού Σοσιαλισμού και έχει ιδιαίτερα επικεντρωθεί στα θύματα της ναζιστικής ιατρικής. Για το έργο του *Die Namen der Nummern* έχει λάβει πολυάριθμα διεθνή βραβεία, όπως το Medal of Excellence Leonhart Fuchs (από το Τμήμα Ιατρικής του Πανεπιστημίου του Tübingen, 2008), το Βραβείο Ερευνητή του Κέντρου Ιατρικής μετά το Ολοκαύτωμα (2017), και το πολυπόθητο Prix internationaux de la Fondation Auschwitz (Βρυξέλλες 2004).

Το βιβλίο του *Οι γυναίκες του μπλοκ 10. Ιατρικά πειράματα στο Άουσβιτς* έχει κυκλοφορήσει ήδη και στα πολωνικά, στα φινλανδικά και στα τσεχικά.

Τον Σεπτέμβριο του 2016 ο Χανς Γιάοχιμ Λανγκ διορίστηκε, από τον Πρόεδρο του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, σε ιστορική επιτροπή για τη διερεύνηση της ιστορίας της Ιατρικής Σχολής του Ράιχουσουνβέρνιττ Στράτμπουργκ (RUS) η οποία διερευνά τη γερμανική ναζιστική περίοδο του Πανεπιστημίου μεταξύ 1941 και 1944.



Η ποδοσφαιρική ομάδα της Μακαμπή Θεσσαλονίκης, δεκαετία 1930. Αρχείο Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης



Μακαμπή Θεσσαλονίκης

Η ιστορία του αθλητικού συλλόγου που ξεκλήρισαν οι Ναζί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

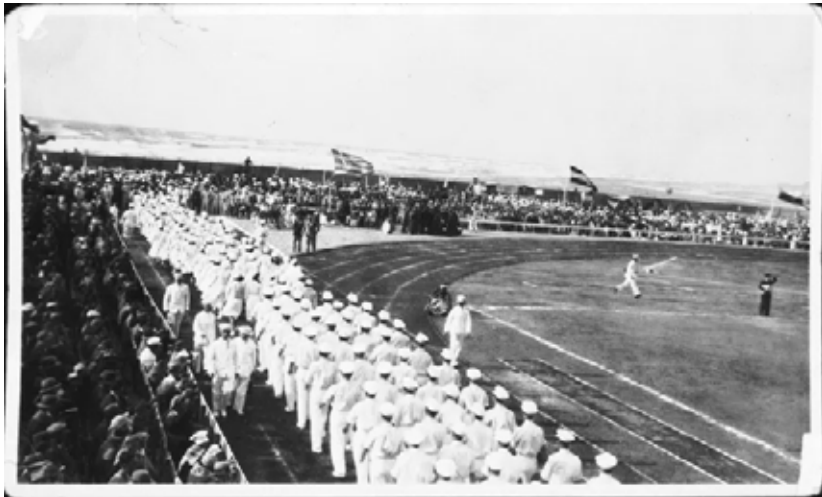
➔ Άνοιξη του '40. Η Μακαμπή Θεσσαλονίκης, εν όψει του εβραϊκού Πάσχα, αγωνίζεται κόντρα στον Ηρακλή και τον Αετό Παπάφη. Μπορεί στο πρώτο ματς να ηττάται από τους Γηραιούς με σκορ 3-1, ωστόσο στο δεύτερο καταφέρνει να αποσπάσει την ισοπαλία. Σύμφωνα με την Εφημερίδα των Βαλκανίων, «η ομάς της Μακαμπή ενεφάνισε χθες ένα άρτιο καθ' όλα παιχνίδι έναντι του ισχυρού της αντιπάλου».

Μερικούς μήνες μετά, τα γήπεδα έχουν αδειάσει οριστικά. Ο πόλεμος κόντρα στους Ιταλούς ξεκινά με 12.898 Έλληνες Εβραίους, ανάμεσα στους οποίους 343 αξιωματικοί, να υπηρετούν στο μέτωπο της Αλβανίας. Τρία χρόνια μετά, το 1943, αρχίζουν οι μαζικές εκτοπίσεις Ελλήνων Εβραίων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης

στην Ευρώπη. Από τους 52.000 ανθρώπους που φεύγουν, ελάχιστοι μόνο επιστρέφουν πίσω στη Θεσσαλονίκη. Ο αγώνας κόντρα στον Αετό Παπάφη πρόκειται να είναι και ο τελευταίος ποδοσφαιρικός στην ιστορία του συλλόγου.

1917. Στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης ξεσπάει καταστροφική πυρκαγιά καθώς μέσα σε 32 ώρες καίγονται ολοσχερώς 9.500 σπίτια, αφήνοντας άστεγα περισσότερα από 70.000 άτομα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των πληγέντων είναι Εβραίοι, οι οποίοι βλέπουν εν μία νυκτί να καταστρέφονται οι περιουσίες τους από τη φωτιά και ληστές να κάνουν πλιάτσικο πάνω στα αποκαΐδια των κατοικιών τους.

Αγγλικές και γαλλικές αρχές δημιουργούν καταυλισμούς λίγο έξω από την πόλη για να στεγάσουν πρόχειρα περίπου

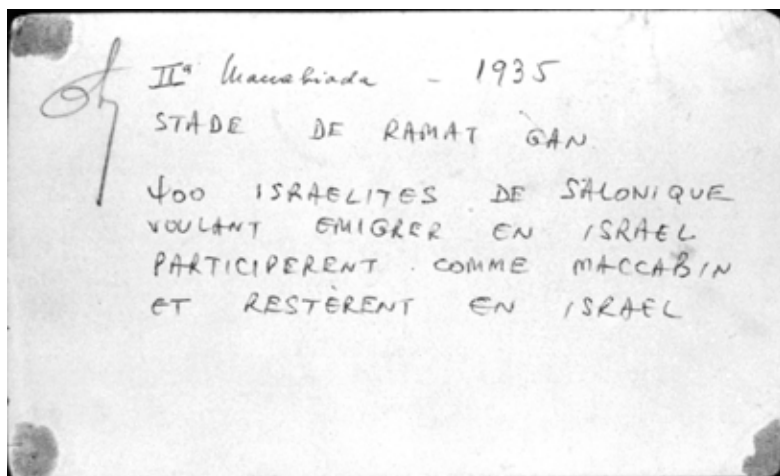


Στιγμιότυπο από την παρέλαση της ελληνικής αποστολής στην Μακαβιάδα του 1935.
Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

800 εβραϊκές οικογένειες. Ανάμεσα στα κτίρια που καταστρέφονται, είναι κι αυτά που στεγάζουν τα εβραϊκά αθλητικά σωματεία της πόλης, τα οποία έχουν αρχίσει ήδη να ακμάζουν στην περιοχή.

Παρά το σοκ της καταστροφής, το ποδόσφαιρο δεν σταματά και το 1923 ξεκινά το πρώτο επίσημο ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα της πόλης στο οποίο λαμβάνουν μέρος συνολικά 6 ομάδες, μεταξύ των οποίων, τελικά, και δύο εβραϊκές, η Μαξ Νορντάου και η Εφόρ Σπορτίφ.

Οι πρώτες αναφορές, όμως, σε εβραϊκές ομάδες ποδοσφαίρου στη Θεσσαλονίκη έρχονται πίσω από το 1913, όταν στο πρώτο -ανεπίσημο αυτή τη φορά- τουρνουά της πόλης, συμμετέχει ο σύλλογος «Ισραηλιτική Ένωση».



Έγγραφο της συμμετοχής του Γ.Σ. Μακαμπή Θεσσαλονίκης στην Μακαβιάδα του 1935.
Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

Οι ρίζες, βέβαια, της σχέσης Ελλήνων Εβραίων και ποδοσφαίρου στη χώρα είναι πολύ πιο βαθιές, καθώς «ορθόδοξοι και εβραίοι παίκτες» αγωνίζονται μαζί και κερδίζουν, σε μια αναμέτρηση των αξιωματικών μιας αγγλικής φρεγάτας που ναυλοχούσε στην Κέρκυρα και «παιδαρίων» του νησιού το 1866. Ο συγκεκριμένος αγώνας αποτελεί την πρώτη εξακριβωμένη εμφάνιση του αθλήματος στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας «Αλήθεια» την επομένη: «Οι περιφημοί άγγλοι σφαιροπαίκτηι ηθέλησαν να μετρηθώσιν με τους ημετέρους σφαιροπαίκτης, μολονότι οι πλείστοι ήσαν νέοι (ουχί τόσοσιν εύρωστοι) και δη τρυφερής ηλικίας. Μολοντούτο ενίκησαν τους μεγαλεπήβολους ξένους σφαιροπαίκτης. Οι ημέτεροι, ορθόδοξοι και εβραίοι, είχαν υπέρ αυτών τας κινήσεις και τας χειρονομίας και τον ενθουσιασμόν τρισχιλίων φιλεθεαμόνων, οίτινες άπαντες πάσης τάξεως και δόγματος ησθάνοντο το εγχώριον φιλότιμον. Οι δε κκ. Άγγλοι είχαν υπέρ αυτών την εξιδιασμένην ικανότητα, την κατοχή του ιδίου παιγνιδίου και την φυσικήν υπεροχήν της ηλικίας. Και μολοντούτο τα παιδάρια ενίκησαν».

Το 1926 ο Γ.Σ. Μακαμπή Θεσσαλονίκης αποκτά ποδοσφαιρικό τμήμα, αποτελώντας, ουσιαστικά, τη δεύτερη μεγαλύτερη δύναμη στο άθλημα στην πόλη, πίσω από την Ακόαχ, που σύμφωνα με την Εφημερίδα των Βαλκανίων «διακρίνεται διά το μετρημένο και το τεχνικό παιχνίδι της».

Η Μακαμπή προκύπτει ύστερα από συγχώνευση άλλων εβραϊκών ποδοσφαιρικών συλλόγων στην περιοχή, οι οποίοι δεν κατάφεραν ποτέ να επανέλθουν μετά την καταστροφή της πόλης το 1917, με τις εφημερίδες της εποχής να διακρίνουν κόντρα μεταξύ των δύο μεγάλων συλλόγων.

Ως αθλητικός σύλλογος, ιδρύεται το 1908 και ξεχωρίζει για τα επιτεύγματα των αθλητών της στον στίβο αλλά κυρίως στην πυγμαχία. Ανάμεσα στους πυγμαχούς που



Το ρόστερ της εβραϊκής ποδοσφαιρικής ομάδας Ελάς. 15/01/1939.

Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

διαπρέπουν είναι ο Ντίνος Ουζιέλ, μέλος της εθνικής ομάδας, ο Ιακώβ Ραζόν και ο Σολομόν Αρούχ, η ζωή του οποίου έγινε κινηματογραφική ταινία η οποία κυκλοφόρησε το 1989, με τίτλο «Ο Θρίαμβος του Πνεύματος».

Το 1943 ο ίδιος και η οικογένεια του οδηγούνται στο Άουσβιτς. Εκεί ο Αρούχ για να επιβιώσει δίνει αγώνες με άλλους κρατούμενους για την ψυχαγωγία Γερμανών στρατιωτών, οι οποίοι στοιχηματίζουν μεγάλα ποσά πάνω του. Λόγω των νικών που σημειώνει τοποθετείται για εργασία στο εστιατόριο του στρατοπέδου στο οποίο καταφέρνει κρυφά να δίνει τροφή και σε άλλους κρατούμενους.

Ο Αρούχ στο Άουσβιτς πετυχαίνει 208 νок άουτ και πάνω από 100 συνεχόμενες νίκες. Στις 27 Ιανουαρίου 1945 απελευθερώνεται και ξεκινά να αναζητά τους συγγενείς του σε άλλα στρατόπεδα συγκέντρωσης, μέχρι που μαθαίνει ότι είναι ο μοναδικός επιζών από την οικογένειά του. Μετά το τέλος του πολέμου μεταναστεύει στο Ισραήλ όπου και περνάει το υπόλοιπο της ζωής του. Πεθαίνει στις 26 Απριλίου του 2009 σε ηλικία 86 ετών.

Την δεκαετία του '20 στη Θεσσαλονίκη, ωστόσο, δεν υπάρχουν στεγανά στη συμμετοχή Εβραίων αθλητών σε μη εβραϊκές ομάδες της πόλης. Χαρακτηριστικό

είναι το παράδειγμα του Αλβέρτου Ναχμιά, ο οποίος διαπρέπει στον Ηρακλή και αποτελεί τον πρώτο ποδοσφαιριστή που σκόραρε ποτέ με τα γαλανόλευκα, καθώς ήταν αυτός που είχε σημειώσει το μοναδικό γκολ της Εθνικής Ελλάδος στον πρώτο ιστορικά αγώνα της κόντρα στην Ιταλία Β' στις 7 Απριλίου του 1929, στο γήπεδο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, το οποίο έληξε τελικά 1-1.

Ο Ναχμιάς αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους Έλληνες ποδοσφαιριστές της δεκαετίας του '20, ενώ, εκτός των άλλων, ξεχωρίζει ως δρομέας στα 100 και στα 400 μέτρα μετ' εμποδίων.

Στον Ηρακλή αγωνίζεται από το 1924 έως το 1936. Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου βρίσκεται στο αλβα-

νικό μέτωπο, όπου τραυματίζεται και επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη. Το 1942 συλλαμβάνεται από τα γερμανικά στρατεύματα λόγω της εβραϊκής του καταγωγής και τα ίχνη του χάνονται, χωρίς να ξέρει κανείς μέχρι σήμερα τι απέγινε.

Αρκετοί ταλαντούχοι ποδοσφαιριστές της Μακαμπή, λοιπόν, επιλέγουν να φύγουν από την ομάδα για να κυνηγήσουν την τύχη τους σε μια πιο μεγάλη, όπως τον Άρη ή τον Ηρακλή, και έτσι ο εβραϊκός σύλλογος ποτέ δεν καταφέρνει να αναδειχθεί.

Από το 1926, λοιπόν, έως το 1939 ο σύλλογος αγωνίζεται μόνο στη Β' και στη Γ' ΕΠΣ Μακεδονίας, ενώ μόνη της ιστορική διάκριση, ο πρώτος και τελευταίος της διεθνής αγώνας κόντρα στη βουλγαρική Μπαρ Κοχβά του Πλόβντιβ από την οποία, όμως, ηττάται με σκορ 4-1, παρά τη συνεισφορά εβραίων αθλητών από άλλα ποδοσφαιρικά κλαμπ της Θεσσαλονίκης.

Τις καλύτερες, ωστόσο, εμφανίσεις τις κάνει το 1930 όταν καταφέρνει να ανεβεί από την Γ' ερασιτεχνική κατηγορία στην Β'. Την προπόνηση της ομάδας είχε αναλάβει ο τότε προπονητής του Άρη, Βαλέρ και όπως γράφτηκε στην εφημερίδα Μακεδονία μετά τη νίκη της κόντρα στον Βόλο Κενταύρου, με σκορ 4-3: «η ομάς του "Μακαμπή" υπήρξε ανωτέρα κατά πάντα. Εκτελεί ακριβείς συνδυασμούς, επιτυγχάνει από της αρχής



Ο Μωυσής Γιουσουρούμ στήνεται μπροστά από την κάμερα ενώ πίσω του στέκονται οι νεαροί θεατές. Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

μέχρι τέλους ομοίαν τακτικήν και θετικώς κατέχει και εφαρμόζει πείο προσεκτικά την εφαρμογήν της τέχνης του ποδοσφαίρου αυτήν ακριβώς που απαιτεί η εξέλιξις αυτού. Η νίκη ήτο δικαία».

Μέχρι σήμερα, μάλιστα, έχει διασωθεί η λίστα με τους πρώτους παίκτες της ομάδας, μεταξύ των υπήρχε ηλεκτρολόγος, εκτελωνιστής, λογιστής, ακόμη και πιλοποιός.

Σύμφωνα, ωστόσο, με μαρτυρίες και φωτογραφίες ντοκουμέντα, οι οποίες διασώζονται στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, εβραϊκά ποδοσφαιρικά σωματεία υπήρχαν σε όλη την Ελλάδα. Ανάμεσα σ' αυτά, ένα σωματείο στο Βόλο και η ομάδα της «Ελάς» στην Αθήνα. Σε μερικές, μάλιστα, φωτογραφίες φαίνεται ο τερματοφύλακας της ομάδας, Μωυσής Γιουσουρούμ, να προσπαθεί να διώξει τη μπάλα στο Παναθηναϊκό Στάδιο, ενώ πίσω ακριβώς από το τέρμα του να έχει συγκεντρωθεί πλήθος νεαρών θεατών για να παρακολουθήσουν τον αγώνα.

Η εν λόγω αναμέτρηση πραγματοποιήθηκε στις 15 Ιανουαρίου του 1939, ενάμιση περίπου χρόνο μετά το ξέσπασμα του πολέμου. Ήδη, ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του '30, τόσο στη Θεσσαλονίκη όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα, το ποδόσφαιρο έπαψε να ενδιαφέρει τόσο το κοινό, ενώ πολλοί ποδοσφαιριστές αποσύρθηκαν για λόγους επιβίωσης.

Την ίδια περίοδο, όμως, δημοσιεύματα στον έντυ-



Ο τερματοφύλακας της Ελάς, Μωυσής Γιουσουρούμ, προσπαθεί να αποκρούσει την μπάλα, ακριβώς πίσω από το τέρμα βρίσκονται μικρά παιδιά που παρακολουθούν τον αγώνα. Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

πο Τύπο της πόλης άρχισαν να μιλούν ειρωνικά και να αναπαράγουν αρνητικά στερεότυπα για τους Εβραίους. Σ' ένα απ' αυτά, η Αθλητική Ημέρα έγραψε για τα επεισόδια στον αγώνα Μακαμπή - Ακόαχ: «Το ματς θα παραμείνη ιστορικών δια τον επιδειχθέντα ηρωισμόν των συμπατριωτών μας της Θεσσαλονίκης. Τι θα θέλετε όμως, το φούτμπωλ εξηυτέλισε και την σώφρονα φυλήν του Ισραήλ και πρέπει προς τιμήν των συμπολιτών μας Εβραίων να ομολογήσωμεν, ότι μερικοί πιστοί εις τας παραδόσεις της φυλής των, δεν εφρόντισαν να επιδέσουν τα τραύματά των, αλλά ζητούσαν την επιστροφήν του διδράχμου διά την ματαίωσιν του αγώνος».

Από τους 52.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης που οδηγήθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, επέστρεψαν μόλις 1.950. Το 96% του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης δολοφονήθηκε. Συνολικά, ο αριθμός των

θυμάτων από όλη την Ελλάδα ανήλθε σε περίπου 65.000 ανθρώπους, περισσότερο, δηλαδή, από το 80% του εβραϊκού πληθυσμού που κατοικούσε στη χώρα.

Μετά την απελευθέρωση, επιζώντες αθλητές του Γ.Σ. Μακαμπή Θεσσαλονίκης, άρχισαν να επανεμφανίζονται. Την 25η Μαρτίου 1945, ο σύλλογος ήταν παρών στον εορτασμό της εθνικής εορτής στο γήπεδο του

Ηρακλή, ενώ τον Μάιο του ίδιου χρόνου 40 επιζώντες αθλητές του παρέλασαν σε αγώνες για τον εορτασμό της απελευθέρωσης από τη ναζιστική κατοχή, με σημαιοφόρο τον πυγμάχο, Ντίνο Ουζιέλ.

Σήμερα, το μόνο τμήμα που λειτουργεί είναι αυτό του μπάσκετ, με την Μακαμπή Θεσσαλονίκης να αγωνίζεται στην Α' ΕΚΑΣΘ.

Βιβλιογραφία: Ζάικος Νίκος, 2010, Γυμναστικός Σύλλογος Μακαμπή Θεσσαλονίκης 1908-2010, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης.

[Από την *Athens Voice*, 2.2.2020 – Φωτογραφίες: Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος και Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης].



ΣΕΜΑ ΙΣΡΑΕΛ

Διαβάζοντας το «άκουσμα» του Ιουδαϊσμού

Του ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. Ε. ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΥ

Ἡ ἱερότερη προσευχή τῶν Ἰουδαίων, ἡ ἀπαγγελία τῆς ὁποίας πρῶτῃ καὶ βράδου συμπληρώνει τὴν ψαλμική (1,2) γιὰ τὸν μακάριο καὶ πιστὸ ἄνδρα ὑποθήκη «καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός», οὕτως ὥστε μόλις ἓνα παιδί μάθει νὰ μιλά, νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα του τὸν στίχο τοῦ Δευτερονομίου 33,4 «νόμον, ὃν ἐνετείλατο ἡμῖν Μωϋσῆς, κληρονομίαν συναγωγῆς Ἰακώβ» γιὰ νὰ τὴν προφέρει, σύμφωνα μὲ τὸ Ταλμούδ (Sukkah 42a), εἶναι τὸ «ἄκουσμα»: τὸ Shema Yisrael (שמע ישראל, δηλ. ἄκουγε, ὦ Ἰσραήλ)¹ κατὰ τὴ φωνητικὴ μεταγραφὴ του μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες. Ἀρχικῶς τὸ Shema –δηλωτέο ὡς «ἄκουσμα»– ἀποτελοῦσε μόνο ἓνα στίχο, τὸν Δευτ. 6,4 (σύμφωνα μὲ τὸ Ταλμούδ, Sukkah 42a καὶ Berachot 13b), τοῦ ὁποίου ἡ ἀπαγγελία λογίζεται ὡς ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ζυγοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ² (*kabalat ol malchut shamayim*, κατὰ τὴ Mishnah, Berachot 2,5), καθὼς οἱ πιστοὶ ὄφειλαν νὰ τὸν ἐκστομίζου³ μὲ δυνατὴ φωνή, σὲ στάση προσοχῆς καὶ μὲ περισσὸ φόβο⁴, στὴν ἑβραϊδὰ φωνή (b. Megilloth 17b), ἐνῶ γιὰ τὶς ἐκτὸς Παλαιστίνης περιοχῆς ἀρκοῦσε ἡ ἑλληνικὴ –στὴν ἐκδοχὴ τῶν Ἑβδομήκοντα– μετάφρασή του⁵. Ἡ ἀναφορὰ στὸν ἑβραῖο διδάσκαλο Ἰούδα ha-Nasi πού πρόφερε τὸν συγκεκριμένο στίχο μὲ τὸ ξεκίνημα κάθε νέας ἡμέρας, περνώντας τὰ χέρια του πάνω ἀπὸ τὰ μάτια του (Ταλμούδ, Berachot 13b), φαίνεται πὼς ὑπῆρξε ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἰουδαϊκῆς πλέον συνήθειας νὰ προφέρεται ὁ πρῶτος στίχος, ἐνῶ καλύπτονται τὰ μάτια μὲ τὴ δεξιὰ παλάμη τοῦ χειριοῦ διότι λειτουργικῶς στὴν ἰουδαϊκὴ θρησκεία τὸ Shema ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη: α) Δευτ. 6,4-9, β) Δευτ. 11, 13-21, γ) Ἀριθμ. 15, 37-41 (Mishnah, Berachot 2,2), πὺ ὅλα τους συνδέονται μὲ κομβικὰ σημεῖα τῆς ἑβραϊκῆς μονολατρικῆς πίστεως⁶ ὡς ἐπαναβεβαίωση τῆς προσωπικῆς σχέσης τῶν λατρευτῶν μὲ τὸν θεῖο νόμο.

Αὐτό, λοιπόν, τὸ «ἄκουσμα» τοῦ παλαιοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ θέλω νὰ διαβάσω ἱστορικῶς καὶ φιλολογικῶς, κυ-



ρίως κατὰ τὸ γράμμα καὶ λιγότερο κατὰ τὸ πνεῦμα, γιὰ νὰ μὴν προσπεράσω γραμματικοσημασιολογικὲς σημανσεις, ὅπως λ.χ. τῶν δύο μεγαλυτέρων στὴ συνήθη τυπογραφικὴ ἐμφάνιση γραμμάτων τῆς πρώτης πρότασης τοῦ Shema, ‘ayin (ע) καὶ daleth (ד), τὰ ὁποία συνενούμενα διαβάζονται «דע» καὶ δηλώνουν ἑβραϊστὶ τὴ μαρτυρία: ὡσὰν ἡ ἀπαγγελία τοῦ Shema νὰ συνιστᾷ ἀπτὴ ἀπόδειξη συμμαρτυρίας στὴν ἀλήθεια τοῦ λατρευτικοῦ μηνύματός του⁷.

Ἐξάλλου, πολλοὶ παλαιοδιαθηκολόγοι ἐπιμένουν πὼς ὅταν ὁ Χριστὸς ἀπάντησε στὴν πρόκληση γραμματέως τινὸς στὸ Κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιο (12, 29-31: «²⁹ ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ ὅτι Πρῶτη πάντων ἐντο-

λή· ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστι.³⁰ καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.³¹ καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολή οὐκ ἔστι»), ἐπανελάβε τὸ πρῶτο δίστιχο τοῦ Shema, συνδέοντάς το μὲ μία δεύτερη κορυφαία ἐντολή πού ἀπηχεῖται στὸ *Λευϊτ.* 19, 18b «καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»· ἐνῶ στὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ *Κατὰ Λουκᾶν* 10, 25-27 «²⁵ Καὶ ἰδοὺ νομικὸς τις ἀνέστη ἐκπειράζων αὐτὸν καὶ λέγων· Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; ²⁶ ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις; ²⁷ ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν», ὁ νομικὸς προκαταλαμβάνει τὴν ἀπάντηση τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ μὲ τέτοια συμπλεκτικὴ διατύπωση πού προδίδει ὅτι καὶ τὰ δύο παλαιοδιαθηκικὰ χωρία συναπάρτιζαν πολιτισμικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς. Ἄλλωστε, τόσο ὁ ἐπόμενος στίχος τοῦ *Δευτ.* (6,5) ὅσο καὶ ὁ προμνημονευθεὶς τοῦ *Λευϊτ.* ἀρχίζουν μὲ τὴ ρηματικὴ ἐντολή *ve'ahavta* (καὶ ἀγαπήσεις): ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ διαποτίζει κάθε στοιχεῖο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ πιστοῦ⁸. Ὅσον δὲ ἀφορᾶ στὸν μονοθεϊσμό⁹, σαφῶς στὴν Καινὴ Διαθήκη ἐντοπιζοῦνται καὶ ἄλλες ρητὲς ἀναφορᾶς (λ.χ. *Ματθ.* 22, 37, *Α΄ Κορ.* 8, 4-*Γαλ.* 3,20, κ.ά.).

Οἱ πρῶτοι ἐπιστήμονες θρησκευολόγοι, ὅπως ὁ Κ. Kohler, συνεχίζοντας τὴν ἐμμονὴ τῶν ἀνατολιστῶν ἐρευνητῶν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ μελέτησαν τὴν ἀπαγγελία τοῦ Shema ὡς παράλληλη πρακτικὴ πρὸς τὴ ζωροαστρικὴ τῶν λατρευτῶν τοῦ Μάζντα, οἱ ὅποιοι, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν Ἀβέστα, χαιρετοῦσαν κάθε αὐγὴ τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιο-θεὸ Μίθρα μὲ τὸν ἱερὸ λογότυπο-προσευχὴ *Ashem Vohu*¹⁰. αὐτὴν τὴν ἐντυπωσιακὴ συνήθεια θέλησαν, σημειώνει ὁ Kohler, νὰ μιμηθοῦν οἱ Ἑβραῖοι, ὄχι στὸν ναὸ ἢ στὴ συναγωγὴ, ἀλλὰ στὴ φύση, προσαρμόζοντάς τὴν ὡστόσο στὴν ξεκάθαρη ὁμολογία τῆς ἐνότητος καὶ μοναδικότητος τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἰσραήλ, ἀντίθετα πρὸς τὴ ζωροαστρικὴ δυαρχία θεοτήτων¹¹.

Ὁ συσχετισμὸς τοῦ Shema μὲ τὸν Μωσαϊκὸ Δεκάλογο μαρτυ εἶται στὸν Πάπυρο Nash, χρονολογ. περὶ τὸ 150 π.Χ., πού περιέχει τὴς Δέκα Ἐντολὰς καὶ τὸ Shema ὡς ὁδηγὸς τῆς πρῶτῆς προσευχῆς γιὰ τὴ Δεύτερη Περίοδο τοῦ Ναοῦ (530 π.Χ.-70 μ.Χ.)¹². Δυστυχῶς, μετὰ τὸ δεύτερο γράμμα τοῦ *Δευτ.* 6,5 τὸ χάσμα στὸν ἐν λόγῳ Πάπυρο δὲν ἐπιτρέπει τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς βραχύτερης ἢ ἐκτενέστερης κειμενικῆς ἀνάγνωσης τοῦ Shema¹³. Πάντως τόσο στὸ κείμενο τῶν Ἑβδομήκοντα ὅσο καὶ τοῦ Παπύρου Nash ὁ στίχος 6,4 τοῦ *Δευτ.* ἀρχίζει μὲ τὴν εἰσαγωγικὴ ἀναφορὰ «καὶ ταῦτα τὰ δικαίωμα καὶ τὰ κρίματα ὅσα ἐνετείλατο κύριος τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐξεληθόντων αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου», ἀλλὰ ὁ Πάπυρος παραδίδει τὴ γραφὴ π̄שׁ ἄντι κύριος. Οἱ περισσότεροι μελετητὲς τοῦ Παπύρου θεωροῦν αὐτὴν τὴν εἰσαγωγικὴ ἀναφορὰ ἕνα εἶδος λειτουργικῆς εἰσαγωγῆς στὸ Shema¹⁴.

Ἄν καὶ δὲν ἀποκλείεται ὁ Πάπυρος καὶ οἱ Ἑβδομήκοντα νὰ παραπέμπουν σὲ κοινὸ Vorlage, ἐνόσω τὸ ἑβραϊκὸ (μασοριτικὸ) κείμενο δὲν ἦταν ἀκόμη σταθερὸ καὶ παρέμενε ρευστό, καθὼς παρατηροῦμε ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Δεκαλόγου στὸν Πάπυρο ἄλλοτε πλησιάζει τὴν ἐκδοχὴ τῆς *Ἐξόδου*, ἄλλοτε τὴν ἐκδοχὴ τοῦ *Δευτερονομίου*, ἐνῶ μερικὲς φορές διαφέρει καὶ ἀπὸ τὴς δύο, μᾶλλον τὸ Shema ἦταν σὲ λειτουργικὴ χρῆση ἀρκετὰ ἐνωρὶς χρονολογικῶς. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὡς δευτέρος στίχος τοῦ Shema παραδίδεται ἡ ραββινικὴ προσθήκη *תְּשִׁיבָה לַיהוָה יְהוָה יְחִיד* (*Baruch shem kavod malchuto l'olam va-ed* = Εὐλογητὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐνδοξης βασιλείας Του γιὰ πάντα καὶ στοὺς αἰῶνες), δίκην λειτουργικῆς ἀπόκρισης ἐν χρῆσει στὸν Ναὸ ὅταν προφερόταν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ἀρχικῶς





είχε τη μορφή του ψαλμικού στίχου 71, 19 «καὶ εὐλο-
γητὸν τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς
τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος» (*Baruch shem k'nod lolam*),
ἀλλὰ ἀργότερα προστέθηκαν οἱ λέξεις *malchuto* (ἡ βασι-
λεία Του) καὶ *na'ed* (στοὺς αἰῶνες τῶν αἰῶνων) ἴσως πρὸς
ἀποκήρυξη τῶν κοσμικῶν φιλοδοξιών τῶν Ρωμαίων κα-
τακτητῶν.

Ὁ πρῶτος στίχος τοῦ Shema $\text{שְׁמָע יִשְׂרָאֵל יְהוָה יְהוָה}$
πλητῆ μεταγράφεται φωνητικῶς *Shema Yisra'el, YHWH*
'eloheinu (ὁ πληθυντικός τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας α'
προσώπου עֲלֹהֵימ *Elohim*, σημ. ὁ Θεὸς μας), *YHWH* 'ehad
(τὸ ἐνικὸ ἀπόλυτο ἀριθμητικὸ ἕνας אֶחָד) καὶ μπορεῖ θεω-
ρητικῶς νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τέσσερις διαφορετικούς τρό-
πους: α) ὁ YHWH εἶναι ὁ Θεὸς μας, μόνο ὁ YHWH, β) ὁ
YHWH εἶναι ὁ Θεὸς μας, ὁ YHWH εἶναι ἕνας, γ) ὁ YHWH
ὁ Θεὸς μας εἶναι ἕνας YHWH, δ) ὁ Θεὸς μας YHWH,
ὁ YHWH εἶναι ἕνας· ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὸ δεδομένο ὅτι
ἐπειδὴ οἱ ραββίνοι θεωροῦσαν ἱερὸ τὸ τετραγράμματο
ὄνομα τοῦ Θεοῦ Γιαχβέ, YHWH < יהוה >, δὲν τὸ πρόφε-
ραν στὸ Shema καὶ παραδοσιακῶς τὸ ἀντικαθιστοῦσαν
μὲ τὸ אֲדֹנָי (*Adonai* = Κύριος), γι' αὐτὸ ἀπήγγελαν ἐκφώ-
ως τὸ Shema ὡς ἐξῆς: *Sh'ma Yisrael Adonai Eloheinu*
Adonai Echad. Οἱ διαφορετικὲς μεταφραστικὲς ἐκδοχὲς
ὀφείλονται τόσο στὴν ἀμφίσημη συντακτικὴ ἐκφορά τοῦ
χωρίου, καθὼς στὴ Βιβλικὴ Ἑβραϊκὴ σπανίως χρησιμο-
ποιεῖται συνδετικὸ ρῆμα σὲ ἐνεστωτικὸ χρόνο, ὁπότε συ-
νήθως ὑπονοεῖται καὶ ἐδῶ αὐτὸ συντελεῖ στὴ συντακτικὴ
ἀμφισημία τῆς φράσης, ὅσο καὶ στὴν ἀκριβέστερη σημα-
σιολόγηση τοῦ ἀριθμητικοῦ אֶחָד πού σύμφωνα μὲ τὸν G.
Janzen «περιγράφει» τὴν ἐνότητα τοῦ YHWH, ἀποδίδο-
ντας ἀκόμη καὶ τὴ συνοχὴ «ἐπιθυμίας καὶ δράσης, μεταξὺ
πρόθεσης καὶ ἐκτέλεσης»¹⁵. Αὐτὴν κυρίως τὴν ἀκέραιη
πίστη καὶ θεϊκὴ ἀξιοπιστία στὸ πρόσωπο τοῦ Ἐνὸς Θεοῦ
προβάλλει ὁ ἴδιος ἐρμηνευτής, ἀναγνωρίζοντας ὅμως ὅτι
τουλάχιστον σὲ μία ἄλλη περίπτωση κειμενικῆς μαρτυρί-
ας (*Zach.* 14, 9) ἡ λέξη אֶחָד σημαίνει «μόνος»¹⁶.

Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐτυμολογικὴ ἔρευνα τοῦ
ὄρου *shema* ἀποκαλύπτει πῶς ἡ λέξη ἐμπερικλείει ὄχι μό-
νο τὴν αἴσθηση / δυνατότητα ἀκοῆς ἀλλὰ καὶ προσοχῆς,
μάθησης, ἀποδοχῆς, ὑπακοῆς¹⁷, ὥστε σὲ συμφραζόμενα
ἀκούσματος ἐκπεφρασμένου λόγου, ὅπως ἐδῶ, νὰ ὑπο-
νοεῖται καὶ ἡ ἔμπρακτη ἐφαρμογὴ αὐτοῦ πού λέχθηκε¹⁸,
ὅπως διαβάζουμε λχ. καὶ στὸ χωρίο *Bar.* 3,9 «Ἄκουε, Ἰ-
σραηλ, ἐντολὰς ζωῆς, ἐνωτίσασθε γνῶναι φρόνησιν», ἡ
λέξη אֶחָד στὰ συμφραζόμενά της δὲν ὑποδηλώνει μόνο
τὴν ἐπιτακτικὴ ἀφοσίωση στὴ μονοθεϊστικὴ λατρεία τοῦ
ἀληθινοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν προειδοποίησι στὸν Ἰσραὴλ
πέραν τοῦ Ἰορδάνη νὰ μὴν παρασυρθεῖ ἀπὸ ἀλλότριους
θεοὺς καὶ εἰδῶλα¹⁹. Ἡ προστακτικὴ «ἄκουε, Ἰσραὴλ»
ἔρχεται τέταρτη σὲ μιὰ σειρὰ ἐπτὰ παρόμοιων ἐντολῶν

στὸ ἴδιο βιβλίον τῆς Βίβλου (4, 1· 5, 1· 6, 3· 6, 4· 9, 1· 20,
3· 27, 9), δίπλα στὴν κλητικὴ προσφώνηση τοῦ Ἰσραὴλ,
ἐνῶ σὲ ἄλλα χωρία (1, 13· 13, 4· 27, 10· 30, 2· 30, 10· 30,
20) ὑπονοεῖται ὁ ἴδιος ἀποδέκτης τῆς ἐντολῆς. Ἐνδεχομέ-
ως ἡ προστακτικὴ αὐτὴ χρησίμευε ἀρχικῶς ὡς πρόσταγμα
μιᾶς ὁμαδικῆς λατρευτικῆς συνάξεως²⁰, ἐνῶ δὲν ἀπο-
κλείεται ἡ προσγραφή της στὴ σοφολογικὴ γραμματεία
ὡς λογότυπο (formula) πού, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Weinfeld,
σηματοδοτεῖ τὴν ἔναρξη μιᾶς κατηχητικῆς προσφώνη-
σης, κατὰ τὴν ὁποία ὁ σοφὸς διδάσκαλος προσκαλεῖ
τὸν μαθητὴ του νὰ ἀκούσει ὑπακούοντας (π.χ. *Παρ.* 1,8·
Ψαλμ. 34,12)²¹.

Στὴ συνέχεια παραθέτω τὸ κείμενο (*Δευτ.* 6, 4-9)
τῶν Ἑβδομήκοντα (Παλαιὰ Διαθήκη)²², γιὰ νὰ
ἐστιάσουμε στὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ Shema,
ὅπου ὅμως δὲν παρατηρεῖται καμιά συντακτικὴ ἀμφι-
σημία: «⁴ Καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα,
ὅσα ἐνετείλατο κύριος τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ
ἐξεληθόντων αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου Ἄκουε, Ἰσραηλ-
κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστίν· ⁵ καὶ ἀγαπήσεις
κύριον τὸν θεὸν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης
τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου. ⁶ καὶ ἔσται
τὰ ῥήματα ταῦτα, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι σοι σήμερον, ἐν
τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν τῇ ψυχῇ σου· ⁷ καὶ προβιβάσεις
αὐτὰ τοὺς υἱούς σου καὶ λαλήσεις ἐν αὐτοῖς καθήμενος
ἐν οἴκῳ καὶ πορευόμενος ἐν ὁδῷ καὶ κοιταζόμενος καὶ
διανιστάμενος· ⁸ καὶ ἀφάψεις αὐτὰ εἰς σημεῖον ἐπὶ τῆς
χειρός σου, καὶ ἔσται ἀσάλευτον πρὸ ὀφθαλμῶν σου·
⁹ καὶ γράψετε αὐτὰ ἐπὶ τὰς φλιας τῶν οἰκιῶν ὑμῶν καὶ
τῶν πυλῶν ὑμῶν». Ἀναζητώντας παραπλήσιες διατυπώ-
σεις σὲ ἄλλους συγγραφεῖς τῆς ἑλληνοϊουδαϊκῆς γραμ-
ματείας ἐντοπίζουμε λ.χ. στὸν Ψ. Ἐκαταῖο (Κλημ. Ἀλεξ.
Στρωματεῖς, 5, 14, 113, 1-2 παρ. Εὐσέβιο, *Εὐαγγ. προπ.*
13, 13, 40) τὴ φράση «εἰς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστι<ν>
θεός», στὸν Ψ. Ὀρφέα (Ἀριστόβ. 4, 5 = Εὐσέβιο, *Εὐαγγ.*
προπ. 13, 12, 5) «εἷς ἔστ' αὐτοτελής», στὴν Ἐπιστ. Ἀρι-
στέου 158-160 τὴν ὑπόμνηση «ῥασαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν
πυλῶν καὶ θυρῶν προστέταχε μὲν ἡμῖν τιθέναι τὰ λό-
για, πρὸς τὸ μνεῖαν εἶναι θεοῦ», στὸν Φίλωνα τὸν Ἀλε-
ξανδρέα, *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ.* 1,30 «καὶ συνεχῶς
ἐπάδει ποτὲ μὲν λέγων ὅτι θεὸς εἷς ἐστὶ καὶ κτίστης καὶ
ποιητὴς τῶν ὄλων» καὶ ἀλλοῦ στὸ ἴδιο ἔργο 4,137-142, ἢ
στὴν πραγματεία του *Περὶ τῶν δέκα λόγων*, 64, ὅπως καὶ
στὸν Φλ. Ἰώσηπο, Ἰουδ. ἀρχ. 3,91 καὶ 4,212-213· ὅλα τὰ
ἀναφερόμενα χωρία φανεροῦν τὴ γνώση καὶ ἐνίοτε τὴ
λειτουργικὴ φύση τοῦ Shema. Ἡ διαφορετικὴ σειρὰ τῶν
λέξεων στὸν Ψ. Ἐκαταῖο «εἷς ἐστι<ν> θεός» ἐξυπηρετεῖ
τὴν ἔμφαση διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἀπόλυτου ἀριθ-
μητικοῦ πού προηγήθηκε, κάτι πού ἐπίσης διαβάζουμε

καὶ στὸν Φίλωνα Ἀλεξ., *Περὶ φυτουργ.* 137 «εἷς ἐστὶν ὁ θεός», ὅπως ὑπαγορεύει ἡ συντακτικὴ ἔκφορα τοῦ λόγου του. Ὡστόσο ἡ κειμενοκριτικὴ ἀναφορὰ παραθεμάτων καὶ παραπομπῶν σὲ Βιβλικὸ κείμενο στὸ ἔργο τοῦ Φίλωνος εἶναι δυσχερῆς, καθὼς τὰ σωζόμενα χειρόγραφα δὲν μαρτυροῦν τὸ ἀρχικὸ-πρωτότυπο κείμενο τῶν Γραφῶν καί, ὅπως ἐπιχειρηματολόγησε σὲ ἄρθρο του ὁ R. A. Kraft, πολλὰ τέτοια Γραφικὰ παραθέματα ὑπέστησαν ἀναθεώρηση σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ Ἀκύλα κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα²³. Ὅσο γιὰ τὴ δομὴ τοῦ χωρίου τοῦ ἴδιου συγγραφέα *Περὶ τῶν δέκα λόγων*, 64²⁴, ὁ Φίλων παρακολουθεῖ τὸ παράλληλο κείμενο τοῦ *Δευτ.* 11,18-20 πρῶτα μὲ τὴν τριμερῆ ἐντολὴ τοῦ *Δευτ.* 11, 18 (§§ 137-140), κατόπιν τὴ διδασκαλίαν τοῦ *Δευτ.* 11,19 (§ 141) καὶ τέλος τὴν ἐπιγραφὴν τῶν λόγων στὰ κατώφλια τῶν θυρῶν καὶ τὶς πύλες τοῦ *Δευτ.* 11, 20 (§ 142). Σύστοιχος πρὸς τὴ ρητορικὴ ἔκφορα τοῦ λόγου του²⁵, ὁ Φίλων ἀγνοεῖ τὶς κτητικὲς ἀντωνυμίες τοῦ β' προσώπου, τόσο στὸν ἐνικὸ τοῦ *Δευτ.* 6, 6-9 ὅσο καὶ στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ τοῦ *Δευτ.* 11,18-20. Ἡ παραδιδόμενη γραφὴ «ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ θυρῶν» στὴν *Ἐπιστολὴ Ἀριστ.*, 158, ὅπως στοὺς Ἐβδομήκοντα καὶ στὸν Φίλωνα, δὲν διαθέτει ἰσοδύναμο τῆς πρόθεσης ׀ τοῦ μασοριτικοῦ κειμένου. Ἐπίσης ὁ Ἀριστέας, παρόμοια μὲ τὸν Φίλωνα, γιὰ ρητορικοὺς λόγους ἀποφεύγει τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία, ἀλλὰ ἡ ἀντίστροφη σειρά τῶν λέξεων ὑποδεικνύει ἐλεύθερη παράφραση. Ὅσο γιὰ τὸν Ἰώσηπο, *Ἰουδ. ἀρχ.* 4,213, ἡ συνοπτικὴ ἀναφορὰ «ἐπιγράφειν δὲ καὶ τοῖς θυρώμασιν αὐτῶν» μαρτυρεῖ κτητικὴ ἀντωνυμία πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ, ὅπως στὸ κείμενο τῶν Ἐβδομήκοντα.

Στὴ μελέτη τους γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τοῦ Shema (*Δευτ.* 6,4-9), ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴ γραμματεία τῆς Δεύτερης Περιόδου τοῦ Ναοῦ καὶ τὴ σχετικὴ χειρόγραφη παράδοση, ὁ A. Lange καὶ ὁ M. Weigold διερεύνησαν τὰ διάφορα λειτουργικὰ συμφραζόμενα τοῦ «ἀκούσματος», τὰ ὁποῖα σαφῶς ἐπηρέασαν τὴν ἐξέλιξη ἢ καὶ κανονικοποίηση τοῦ κειμένου²⁶. Ὡς γνωστόν, τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης (Dead Sea Scrolls) ἀποκαλύπτουν μία κειμενικὴ ποικιλία ἐκτενέστερη τῶν τριῶν κυρίων μεσαιωνικῶν παραδόσεων τοῦ κειμένου ποὺ ἐκπροσωποῦν τὸ μασοριτικὸ πρωτότυπο, οἱ Ἐβδομήκοντα καὶ ἡ Σαμαρειτικὴ Πεντάτευχος. Οἱ Lange καὶ Weigold ἀφ' ἑνὸς ἀμφισβήτησαν τὴν ἐπικρατήσασα κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες γνώμη ὅτι μόνον οἱ ἀναφορὲς ποὺ εἰσάγονται μὲ λογότυπους παραπομπῶν, ὅπως וְכָכָה בְּכָכָה, μποροῦν νὰ θεωροῦνται κανονικὲς παραπομπές, ἐνῶ ὅλες οἱ λοιπὲς νὰ γίνονται ἀποδεκτὲς σὰν ἔμμεσες ἀναφορὲς (allusions)²⁷, ἐπειδὴ δὲν κατόπτριζε τὶς συνθηκὲς τῆς ἀρχαίας διακειμενικότητος, καὶ ἀφ' ἑτέρου συνυπολόγισαν τὴ λειτουργίαν τῆς λογο-

τυπικῆς ρητορικῆς τῆς ἑβραϊκῆς Βίβλου· κατάλληλο παράδειγμα ἔστω τὸ βιβλίον τοῦ *Δευτ.* καὶ πιὸ συγκεκριμένα, τὸ πρῶτο δίστιχο τοῦ Shema. Ἡ φράση ποὺ δηλώνει «μὲ ὅλη τὴν καρδίαν καὶ μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ κάποιου» ἐπανερχεταὶ συχνὰ στὸ *Δευτ.*: 4, 29· 6, 5· 10, 12 πβ. 4QRP^b (4Q364) 28a-b 8-9· 11, 13· 13, 4 (= 11QT^a (11Q19) LIV 12-13)· 26, 16· 30, 2· 6, 10), ἀποτελώντας εἴτε ἰδιωματισμὸ ποὺ ἐπικράτησε καὶ στὴ μεταγενέστερη γραμματεία, ἀλλὰ μὲ ἀγνωστο τὸ ἀκριβὲς χωρίο προέλευσός του ἀπὸ τὸ *Δευτ.*, εἴτε λογότυπο ποὺ βρισκόταν σὲ συνεχῆ χρήση ἀνεξαρτήτως τοῦ βιβλίου τοῦ *Δευτ.*, λ.χ. στὰ φυλακτήρια καὶ mezuzot μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης –τὸν στίχο 8 ἢ προφορικὴ ἰουδαϊκὴ παράδοση ἐρμήνευσε ὡς *tefillin*²⁸ καὶ τὸν στίχο 9 κατοχύρωσε ὡς *mezuzah*–, τὰ ὁποῖα ἐντοπίστηκαν στὸ Qumran καὶ στίς περιοχὲς ποὺ σχετίστηκαν μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Bar Kokhba, καὶ τὰ ὁποῖα ὡς συλλογές-ἐρανίσματα παραθεμάτων ἀπὸ τὴν Πεντάτευχο θυμίζουσαν παπυρικὰ ἀποσπάσματα ὅπως τὸν Πάπυρο Nash ἢ τὸ 4QDeutⁿ (4Q41) καὶ πρέπει νὰ ἀξιολογηθοῦν φιλολογικῶς ὡς κάτι μεταξὺ Βιβλικοῦ χειρογράφου καὶ ἀνθολογίου (florilegium)²⁹. Ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ἰώσηπος οὔτε ὁ Ἀριστέας στὰ προαναφερθέντα χωρία ἀποκαλύπτουν τὸ ἀκριβὲς κείμενο τῶν στίχων ποὺ οἱ πιστοὶ ὄφειλαν νὰ ἀπαγγέλλουν δις τῆς ἡμέρας, ἢ μοναδικὴ πηγὴ μαρτυριῶν γιὰ τὸν κειμενικὸ προσδιορισμὸ τοῦ Shema κατὰ τὴ Δεύτερη περίοδο τοῦ Ναοῦ εἶναι αὐτὴ τῆς χειρόγραφης παραδόσεώς του, ὅπου ὅμως ἡ κακὴ καὶ σπαραγματικὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ εἰκόνα τῶν χειρογράφων δὲν ἐπιτρέπει περιθώρια αἰσιοδοξίας στὴν περίπτωση τῶν 4QPhyl B (4Q129: *Δευτ.* 6, 2-3, 5), 4QPhyl H (4Q135: *Δευτ.* 6, 1-5), 4QPhyl I (4Q136: *Δευτ.* 6, 6-7), 4QPhyl M (4Q140: *Δευτ.* 6, 1-5), 4QPhyl O (4Q142: *Δευτ.* 6, 7-9), 4QMez B (4Q150: *Δευτ.* 6, 5-6), 4QMez C (4Q151: *Δευτ.* 6, 1 καὶ 3 καὶ 5 καὶ 7 καὶ 9), 4QMez D (4Q152: *Δευτ.* 6, 5-7). Ἀντιθέτως, γιὰ τὰ 4QPhyl C (4Q130), 8QPhyl (8Q3), XQPhyl 2 (XQ2), MurPhyl (Mur 4) καὶ and XHev/SePhyl (XHev/Se 5) διάφορα κειμενογραφήματα καὶ ἐνδείξεις φανερόνουν πὼς τὸ *Δευτ.* 6, 4-9 ἦταν ἀντιληπτὸ ὡς μία κειμενικὴ ἐνότητα. Οἱ Lange καὶ Weigold διατύπωσαν τὴν ἄποψη πὼς μετὰ τὴ δευτέρη Περίοδο τοῦ Ναοῦ καὶ τὴν καθημερινὴ λειτουργικὴ χρῆση τοῦ Shema, τὸ ἑβραϊκὸ κείμενο τοῦ *Δευτ.* 6,4-5 σταθεροποιήθηκε στὴ βραχύτερη παράδοσή του, ἐνῶ στὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοσή του τὸ ἴδιο κείμενο παρέμενε ρευστὸ ἴσως καὶ ἐπειδὴ τὸ *Δευτ.* 6,6-9 θεωρήθηκε μέρος ὁδηγιῶν γιὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ Shema, τὸ ὁποῖο δὲν ἀπαγγελοῦταν. Σὲ ἕνα τέτοιο συμπέρασμα κατέληξαν καὶ βάσει τῶν κουμρανικῶν χειρογράφων μὲ τοὺς Ψαλμοὺς, ποὺ παρουσιάζουσι μεγάλες ἀποκλίσεις μεταξὺ τους ὡς πρὸς τὴ διάκριση τῶν Βιβλικῶν ἀπὸ τοὺς μὴ-



Βιβλικούς και τη σειρά έκθεσής τους³⁰.

Πάντως οι μονοθεϊστικές αναφορές-χωρία στην αρχαία έβραϊκή και στην πρωτοχριστιανική γραμματεία δέν είναι δυνατόν να θεωρηθούν παραπομπές στον στίχο Δευτ. 6,4, καθώς κάλλιστα μπορούν να άπηχούν τó χωρίο Έξόδ. 3,14 ή άλλα παλαιοδιαθηκικά χωρία. Αυτό άκριβώς, επί παραδείγματι, είναι τó θέμα πού παρατηρούμε στο έργο του Φίλωνος του Άλεξανδρέως³¹: βλ. λ.χ. *Περί τής κατά Μωϋσέα κοσμ.* 100 και 172· *Νόμων Ιερ. άλληγ.* 1, 51· 2,1-3· 3, 82· *Περί τών χερουβ.* 27, 83, 109· *Περί γεν. Άβελ.* 59· *Περί άποικ.* 134· κ.ά.· άκόμη και σέ μεταγεν'στερα κείμενα: βλ. λ.χ. Δ' *Μακκ.* 5, 24· *Σιβυλλ. χρ.* 3, 629· 5, 285· *Αποκ. Μωσέως* 13, 5· *Μάρκ.* 2, 7· 10, 18 ως παρ. *Ματθ.* 19, 17 ως παρ. *Λουκ.* 18, 19³². Μέ τή λειτουργία του ως συνδετικό ρήμα ή προσθήκη κτλ στον Πάπυρο Nash μεταβάλλει τή φράση יהוה יהוה σέ ανεξάρτητη πρόταση πού γενικώς σημαίνει τή μοναδικότητα του Κυρίου και έτσι τó χωρίο Δευτ. 6,4 καθίσταται όμολογία μονοθεϊστικής πίστεως. Θεωρητικώς αυτή ή προσθήκη του Παπύρου Nash θά μπορούσε να άδηγήσει στο άρχαίο έβραϊκό πρωτότυπο του *έστιν* τών Έβδομήκοντα, άφού ή πρόσθετη εισαγωγή στο Δευτ. 6, 4 τών Έβδομήκοντα μαρτυρείται στον Πάπυρο.

Περαιτέρω κειμενοκριτικές παρατηρήσεις άποδεικνύουν τήν όριστική σημασία του έλληνικού πλέον κειμένου για τήν κανονικοποίηση του «άκούσματος» ή, τουλάχιστον, τή σπουδαιότητα του έλληνικού κειμένου για τó θεολογικό ύπόβαθρο τών έλληνιστών Ιουδαίων τής διασποράς. Άντί τής γενικής *διανοίας* ή πλειονότητα τών κωδίκων, περιλαμβανομένου του Άλεξανδρινού (G^A), παρέχει *καρδίας* πού είναι τó κύριο ίσοδύναμο του לב στους Έβδομήκοντα γενικώς και στο Δευτ. τών Έβδομήκοντα. Τήν τελευταία γραφή προκρίνει και ή έκδοση του Rahlfs, ένώ ό Wevers ύπερασπίστηκε τήν άρχαιότητα τής σπανιότερης άπόδοσης *διανοίας* πού μαρτυρείται ιδίως στον Βατικανό κώδικα (G^B) και τόν P. Chester Beatty VI (G⁹⁶³)³³. Στη χειρόγραφη παράδοση τών Έβδομήκοντα ή *διάνοια* μαρτυρείται για τήν πρώτη λέξη του Δευτ. 6, 5, לב (LXX B), ένώ στα λεγόμενα Συνοπτικά Εύαγγέλια ή *διάνοια* έπεξηγεί τόν τελική λέξη του ίδιου χωρίου, με τή λογική πιθανότητα οι Συνοπτικοί εύαγγελιστές να άπηχούν άρχαιότερη ιουδαϊκή παράδοση, π.χ. τών Χειρογράφων τής Νεκράς Θαλάσσης, στα όποια με τόν όρο *διάνοια* έρμηνεύεται ό όρος לב . Επίσης, στους περισσότερους παλαιοδιαθηκικούς κώδικες, συμπεριλαμβανομένων τών δύο βασικών G^A και G^B, συναντούμε τόν ένικό του έπιθέτου *άσαλευτον* όπως στο χωρίο τής Έξόδ. 13, 16, πού προτιμάται στην έκδ. Rahlfs ένώ στο άθωνικό χρ. 767 του 13ου-14ου αϊ. τó αντίθετο *σαλευτόν* πού ύπονοείται στη Βουλγάτα («movebuntur») και στον Φί-

λωνα, *Περί τών έν μέρει διαταγμ.* 4,137 και 139³⁴. Έν τέλει, οι διάφορες γραφές (variants) του Δευτ. 6,5 βασίζονται πιθανότατα στην άπόδοση του έλληνικού κειμένου τών Έβδομήκοντα· μάλλον πρόκειται για ένδογλωσσική κειμενική διαφοροποίηση κατά τή μεταφραστική δραστηριότητα και τόν προβληματισμό τών έλληνιστών. Έτσι έξηγεϊται ή άπόδοση του לב ως *έξ / έν* και οι μεταφραστικές έκδοχές του לב (*τής διανοίας σου / τής καρδίας σου*) και του לב (*τής δυνάμεώς σου / τής ισχύος σου*), ίσως και σέ έναρμόνιση του συγκεκριμένου χωρίου του Δευτ. με τó Δ' Βασ. 23,25 πού μεταφράστηκε «έν όλη καρδιά αυτού και έν όλη ψυχή αυτού και έν όλη ισχύϊ αυτού»³⁵

Σημειώσεις:

1. Βλ. N. Lamm, *The Shema: Spirituality and Law in Judaism*, Jewish Publication Society of America, 2000 (έκδ. Varda Books, Philadelphia, PA 2002) και ειδικότερα τó βιβλίο M. Levin, *With All Your Heart: the Shema in Jewish Worship, Practice and Life*, Targum Press, Inc., Southfield, MI, 2002, σσ. 207-212.
2. Μολονότι στα καλύτερα χρφ. τής Mishnah, Kaufmann και Parma, ή προσθήκη του όρου του ζυγοϋ δέν άπαντάται.
3. Βλ. C. Stern, *A Gateway to Prayer: The Shema and the Amidah (Gateway to Prayer)*, Behrman House Publishing, 1996.
4. Βλ. τó λήμμα L. Jacobs, "Shema, Reading of," στην *Encyclopedia Judaica*, τόμ. 14, Keter Publishing House, Jerusalem 1978, σσ. 1371-1372.
5. Αναλυτικοί κανόνες για τήν άπαγγελία διαβάζουμε στο m. Berakhot 1, 1-3, 6.
6. Βλ. M. Zlotowitz, *Shema Yisroel: The Three Portions of the Shema Including the Bedtime Shema*, Artscroll, 1982.
7. Βλ. M. Seidler, *Schma Jisrael. Einheit – Die jüdische Sicht*, Kovar, Eichenau 1998.
8. Βλ. W. L. Moran, "The Ancient Near Eastern Background of the Love of God in Deuteronomy," *Catholic Biblical Quarterly* 25, 1963, σσ. 77-87.
9. Για τήν καλλιέργεια του μονοθεϊσμού έντός τής ισραηλίτικης θρησκείας βλ. M. S. Smith, *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*, 2η έκδ., έκδ. Eerdmans, Grand Rapids, Mich.: 2002), σσ. 182-99 και *The Origins of Biblical Monotheism: Israel's Polytheistic Background and the Ugaritic Texts*, Oxford University Press, Oxford 2001, σσ. 149-166.
10. Βλ. M. Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, Routledge, London 2001, σσ. 37-38.
11. K. Kohler, "SHEMA YISROEL: Origin and Purpose of Its Daily Recital", *Journal of Jewish Lore and Philosophy* 1, 1919, σσ. 255-264. Πβ. K.-E. Grözinger, *Jüdisches Denken. Theologie, Philosophie, Mystik*, τόμ. I: *Vom Gott Abrahams zum Gott des Aristoteles*, Campus Verlag, Frankfurt a. M. 2004, σ. 251.
12. Για τήν παλαιογραφική χρονολόγηση του Παπύρου βλ. F. M. Cross, "The Development of the Jewish Scripts," στον τόμο G. E. Wright (έπιμ.), *The Bible and the Ancient Near East: Essays in Honor of W.F. Albright* Garden City, Doubleday, 1961, σσ. 133-202· έδω: 148.
13. Τήν ιστορική εξέλιξη του σχολιάζει ό McBride, S. Dean. "Yoke of the Kingdom: An Exposition of Deuteronomy 6:4-5", *Interpretation* 27 (1973): 273-306.

- 14 Βλ. S. C. Reif, *Problems with Prayers: Studies in the Textual History of Early Rabbinic Liturgy*, εκδ. Walter De Gruyter, Berlin & New York 2006, σσ. 115-16, M. A. Sweeney, "The Nash Papyrus: Preview of Coming Attractions", *Biblical Archeology Review* 36, 2010, σσ. 43-48, 77, E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, 3η έκδ., Fortress Press, Minneapolis, Minn. 2012, σ. 111, αλλά M. K. Peters, "Translating a Translation: Some Final Reflections on the Production of the New English Translation of Greek Deuteronomy," στὸν τόμο R. J. V. Hiebert (ἐπιμ.), *Translation Is Required: The Septuagint in Retrospect and Prospect*, Society of Biblical Literature (SBLSCS 56), Atlanta 2010, σσ. 119-134, κυρ. 124-125.
- 15 J. G. Janzen, "On the Most Important Word in The Shema", *Vetus Testamentum* 37, 1987, σσ. 280-300· ἐδῶ: σ. 287.
- 16 *Αὐτόθι*, σ. 297. Ἐπίσης βλ. D. McBride, "Yoke of the Kingdom: An Exposition of Deuteronomy 6:4-5," *Interpretation* 27, 1973, σσ. 273-306 (ἐδῶ: 291-297), T. Veijola, "Höre Israel! Der Sinn und Hintergrund von Deuteronomium VI 4-9," *Vetus Testamentum* 42, 1992, σσ. 530-532, L.-J. Bord & D. Hamidović, "Écoute Israel (Deut. VI 4)," *Vetus Testamentum* 52, 2002, σ. 16, J. A. Wyse, "Loving God as an Act of Obedience: The Shema in Context," στὸν τόμο P. Yoder (ἐπιμ.), *Take This Word to Heart: The Shema in Torah and Gospel*, Institute of Mennonite Studies, Elkhart, IN, 2005, σσ. 48-51, κυρ. σημ. 79, J. Kraut, "Deciphering the Shema: Staircase Parallelism and the Syntax of Deuteronomy 6:4," *Vetus Testamentum* 61, 2011, σσ. 582-560.
- 17 Βλ. U. Rütterswörden, "הַשְּׁמָה, שְׁמָה, שֵׁמָה," στὸ G. J. Botterweck & H. Ringgren (ἐπιμ.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, τόμ. 15, μτφρ. J. T. Willis, εκδ. Eerdmans, Grand Rapids 2006, σ. 254.
18. Βλ. K. T. Aitken, "שמע" στὸ W. A. Van Gemeren (ἐπιμ.), *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, τόμ. 4, εκδ. Zondervan, Grand Rapids 1997, σσ. 175-178.
- 19 Βλ. D. I. Block, "How Many is God? An Investigation into the Meaning of Deuteronomy 6:4-5," *Journal of the Evangelical Theological Society* 47, 2004, σσ. 193-212 (ἐδῶ: σ. 208).
- 20 Βλ. G. Von Rad, *Deuteronomy: A Commentary*, μτφρ. D. Barton, Westminster Press, Philadelphia 1966), σ. 63.
- 21 M. Weinfeld, *Deuteronomy 1-11: A New Translation with Introduction and Commentary*, εκδ. Doubleday (Anchor Bible. 5), New York 1991, σ. 199· πβ. N. Lohfink, *Das Hauptgebot: eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5-11*, εκδ. Pontifical Biblical Institute, Rom 1963, σ. 66.
- 22 Κατὰ τὴν έκδοση J. W. Wevers (ἐκδ.), *Septuaginta: Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis*, τόμ. 3, 2, εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1977.
- 23 R. A. Kraft, "Philo's Bible Revisited: The 'Aberrant Texts' and Their Quotations of Moses," στὸν τόμο F. García Martínez & M. Vervenne (ἐπιμ.), *Interpreting Translation: Studies on the LXX and Ezekiel in Honour of J. Lust*, εκδ. Peeters (BETL. 192), Leuven: 2005, σσ. 237-253. Βλ. ἐπίσης τὶς προηγ. μελέτες τῶν P. Katz, *Philo's Bible: The Aberrant Text of Bible Quotations in Some Philonic Writings and Its Place in the Textual History of the Greek Bible*, University Press, Cambridge 1950 καὶ D. Barthélemy, "Est-ce Hoshaya Rabba qui censura le 'Commentaire allégorique'? À partir des retouches faites aux citations bibliques, étude sur la tradition textuelle du Commentaire Allégorique de Philon," στὸν τόμο Τοῦ ἰδίου, *Études d'histoire du texte de l'Ancien Testament*, Éditions universitaires (OBO. 21), Fribourg 1978, σσ. 140-173 καὶ 390-391.
- 24 Γιὰ τὸ ἐν λόγῳ χωρίο βλ. N. Cohen, *Philo Judaeus: His Universe of Discourse*, εκδ. Lang (BEATAJ. 24), Frankfurt am Main 1995, σσ. 129-177.
- 25 Βλ. A. Mendelson, "'Did Philo Say the Shema?' And Other Reflections on E. P. Sanders' [sic] Judaism: Practice and Belief", *Studia Philonica Annual* 6, 1994, σσ. 160-170.
- 26 A. Lange & M. Weigold, "The Text of the Shema Yisrael in Qumran Literature and Elsewhere", στὸν τόμο A. Piquer Otero & P. A. Torijano Morales (ἐπιμ.), *Textual Criticism and Dead Sea Scrolls: Studies in Honour of Julio Treballe Barrera. Florilegium Complutense*, εκδ. Brill, Leiden & Boston 2012, σσ. 148-177.
- 27 Βλ. λ.χ. S. Metso, "Biblical Quotations in the Community Rule," στὸν τόμο E. D. Herbert & E. Tov (ἐκδ.), *The Bible as Book: The Hebrew Bible and the Judaean Desert Discoveries*, εκδ. The British Museum, London 2002, σσ. 81-92 (ἐδῶ: σ. 81) καὶ *The Serekh Texts*, εκδ. T&T Clark (Library of Second Temple Studies. 62· Companion to the Qumran Scrolls. 9), London 2007, σ. 41.
- 28 Γιὰ τὰ *tefillin* τοῦ Qumran βλ. Y. Yadin, *Tefillin from Qumran (XQPhil 1-4)*, εκδ. Israel Exploration Society, Jerusalem 1969 καὶ G. Vermes, "Pre-Mishnaic Jewish Worship and the Phylacteries from the Dead Sea," *Vetus Testamentum* 9, 1959, σσ. 65-72.
- 29 Περισσότερα γιὰ τὰ φυλακτήρια καὶ τὰ mezuzot στὰ Χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης βλ. A. Lange, *Handbuch zu den Textfunden vom Toten Meer*, τόμ. 1: *Die Handschriften biblischer Bücher von Qumran und den anderen Fundorten*, εκδ. Mohr Siebeck, Tübingen: 2009, σσ. 116-122 καὶ Y. B. Cohn, *Tangled Up in Text: Tefillin and the Ancient World*, εκδ. Brown University (BJS. 351), Providence 2008, σσ. 55-102.
- 30 P. W. Flint, *The Dead Sea Psalms Scrolls and the Book of Psalms*, εκδ. Brill (STDJ. 17), Leiden 1997, σσ. 150-171, 239· πβ. cf. Lange, *Handbuch zu den Textfunden vom Toten Meer*, ὁ.π., σσ. 416-421.
- 31 Γιὰ τοὺς φιλωνικούς ὄρους γιὰ τὸν Θεὸ βλ. G. Mayer, "Die herrscherliche Titulatur Gottes bei Philo von Alexandria," στὸν τόμο D. Koch & H. Lichtenberger (ἐκδ.), *Begegnungen zwischen Christentum und Judentum in Antike und Mittelalter: Festschrift für Heinz Schreckenberg*, εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1993, σσ. 293-302.
- 32 Βλ. περαιτέρω κατάλογο χωρίων ποὺ παρέχει ὁ E. Waaler, "The Shema and the First Commandment", στὸν τόμο *First Corinthians: An Intertextual Approach to Paul's Re-reading of Deuteronomy*, εκδ. Mohr (WUNT. 253), Tübingen 2008, σσ. 447-452.
- 33 Βλ. J. W. Wevers, *Text History of the Greek Deuteronomy*, εκδ. Vandenhoeck & Ruprecht (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse 3.106; MSU 13), Göttingen 1978, σ. 59, αλλά A. Yarbro Collins, *Mark: A Commentary*, εκδ. Fortress (Hermeneia), Minneapolis 2007, σ. 574 σημ. 81.
- 34 Βλ. J. W. Wevers, *Notes on the Greek Text of Deuteronomy*, Scholars Press (SBLSCS 39), Atlanta 1995, σ. 116.
- 35 Γιὰ τὴ μονολατρικὴ ἐρμηνεία τοῦ *Δευτ.* 6, 4 βλ. J. H. Tigay, *Deuteronomy: The Traditional Hebrew Text with the New JPS Translation*, JPS (The JPS Torah Commentary), Philadelphia 1996, σσ. 76, 438-441.

[Ο Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος είναι Δρ. Κλασικῆς Φιλολογίας καὶ συγγραφέας. Διδάσκει Ἱστορία καὶ Ἑρμηνευτικὴ τῆς Κλασικῆς καὶ Βιβλικῆς Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν].

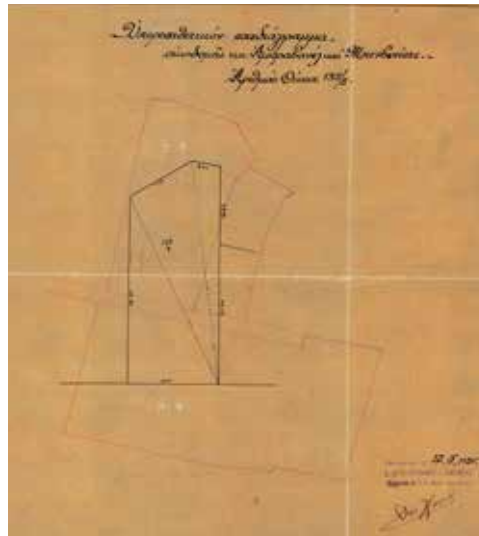


ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: Αμπραβανέλ, Καπουάνο, Μπενβενίστε, Μπενρουμπή

Των ΕΥΦΡΟΣΥΝΗΣ ΡΟΥΠΑ και ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

➔ Στη δεκαετία του 1930, παρά την οξύτητα της διεθνούς κρίσης,¹ ιδρύθηκαν στη Θεσσαλονίκη σημαντικές εμπορικές εταιρείες, αν κρίνουμε τουλάχιστον από το ύψος των κεφαλαίων που απασχόλησαν. Οι περισσότερες από αυτές ήταν μετεξέλιξη παλαιότερων ομορρυθμών εταιρειών, που αναβαθμίστηκαν σε ανώνυμες για φορολογικούς λόγους. Χωρίς να λάβουμε υπόψη ένα σημαντικό αριθμό καπνεμπορικών εταιρειών, καθώς και τις μικτές (εμποροβιομηχανικές, εμποροασφαλιστικές) και χωρίς ασφαλώς ο κατάλογός μας να είναι πλήρης, επισημαίνουμε τις ακόλουθες ανώνυμες εμπορικές εταιρείες, με έδρα

τη Θεσσαλονίκη, που λειτούργησαν στη δεκαετία του 1930 ή και μεταπολεμικά: Στα υφάσματα οι εταιρείες Αβραάμ Μπενβενίστε, Μακρή, Πάππου, Εμπορική Ένωση, Καρακωστάνογλου, Μουρτζόπουλου, Βασιλογλου, Χουβαρδά και ΜΕΛΚΑ. Στα σιτηρά και δέρματα, η εταιρεία Καμπίτογλου. Η εταιρεία Αβράσογλου στα γεωργικά μηχανήματα, η εταιρεία Φαλτσή στα πετρέλαια, η «Ολυμπιάς» (Οικονόμου) και η Ανώνυμος Μακεδονική Ξυλουργική Εταιρεία στην ξυλεία, η εταιρεία Βορρές στις λεπίδες ξυρίσματος, η Ανώνυμος Εταιρεία Αντιπροσωπειών Ισαάκ Μ. Ασσέο σε εισαγωγές παντός είδους, η εταιρεία Χαμπούρης στο κάρβουνο, η Ανώνυμος Εμποροβιομηχανική Εταιρεία (Σιστοβάρης) στις γούνες, η Εθνική Ελληνική Γεωργική



Το οικόπεδο της οικοδομής Αμπραβανέλ και Μπενβενίστε, όπως χαράχθηκε βάσει του νέου σχεδίου πάνω στην παλαιά ρυμοτομία. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Ψηφιακή συλλογή εβραϊκής αρχιτεκτονικής και οικοδομικής δραστηριότητας του μεσοπολέμου. <http://www.salonikajewisharchitecture.com>

Εταιρεία στα γεωργικά είδη, η εταιρεία Μαύρου στα δέρματα, η Ζενίθ (ντε Μποτόν) στα ρολόγια και κοσμήματα και η Εταιρεία Φαβεντιανών Εμαγιέ Κοχλιαρίων «ΕΦΕΚ», στο εμπόριο φαβεντιανών ειδών,² εμαγιέ, κοχλιαρίων, πιρουνιών και συναφών.

Η τελευταία αυτή εταιρεία, η «ΕΦΕΚ», ιδρύθηκε το 1936 και στεγαζόταν στη Στοά Χασίδ, που βρισκόταν στην οδό Ερμού 5. Το κεφάλαιό της ήταν 4.000.000 δραχμές, διαιρεμένο σε 4.000 μετοχές των 1.000 δραχμών.³ Μέτοχοι ήταν οι: Χαΐμ Ιακώβ Μπενρουμπή με 20% (βλ. στο τέλος του παρόντος, γενεαλογικό δέντρο

4.2.1), Χαΐμ Σαμουήλ Μπενρουμπή με 20% (βλ. γενεαλογικό δέντρο 4.1.1), Ελί Μπενβενίστε με 11,7% (βλ. γενεαλογικό δέντρο 1.6), Ερρίκος Ιωσήφ Αμπραβανέλ με 11% (βλ. γενεαλογικό δέντρο 2.1), Αλβέρτος Ιακώβ Μπενβενίστε με 11,7% (βλ. γενεαλογικό δέντρο 1.1), Ελί Δαβίδ Ασσέο με 12,5%, Δάρειος Μεντές Ασσέο με 12,5%.⁴ Πρόεδρος της εταιρείας ήταν ο Ελί Μπενβενίστε και αντιπρόεδρος ο Χαΐμ Ιακώβ Μπενρουμπή.⁵

Μέχρι την κήρυξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου η πορεία της «ΕΦΕΚ» ήταν κερδοφόρος. Πραγματοποίησε μικτά κέρδη 1.370.000 δραχμές και καθαρά κέρδη 838.000 το 1937⁶, ενώ την επόμενη χρονιά, το 1938, τα κέρδη περιορίστηκαν, αλλά ήταν και πάλι σημαντικά:

1 Μία περιγραφή των εξελίξεων στην αγορά της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1930 βλ. στο Ευφροσύνη Ρούπα & Ε. Χεκίμογλου, *Μεγάλες επιχειρήσεις και επιχειρηματικές οικογένειες*. Τόμος Γ΄ στη σειρά *Ιστορία της Επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη*, Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 38-59.

2 Φαβεντιανιά είναι τα είδη που κατασκευάζονται από πηλό ή από πορσελάνη.

3 Χίλιες δραχμές ήταν το 1936 η αξία της αγγλικής χρυσής λίρας.

4 ΦΕΚ-Δελτίο Ανωμόνων Εταιρειών (εφεξής ΔΑΕ) 211/27.6.1936.

5 Αυτόθι.

6 ΦΕΚ-ΔΑΕ 210/14.6.1938.

Μικτά 687.000 και καθαρά 336.000 δραχμές.⁷ Στη διετία, δηλαδή, η μέση ετήσια κερδοφορία της ανήλθε σε 15% επί του ονομαστικού κεφαλαίου.

Η «ΕΦΕΚ» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι η εταιρική σύνθεσή της αναδεικνύει τέσσερις παλαιές εμπορικές οικογένειες της Θεσσαλονίκης. Επιπλέον, οι περισσότεροι εταίροι ήταν παλαιοί έμποροι υαλικών ή ειδών οικιακού εξοπλισμού· ορισμένοι από αυτούς είχαν ήδη συνεταιριστεί μεταξύ τους ή είχαν γίνει συγγενείς με επιγαμίες.⁸

Το 1908 καταγράφονται στη Θεσσαλονίκη τρεις επιχειρήσεις υαλικών και ειδών εστίασης, όλες εβραϊκόκτητες: (1) Το υαλοπωλείο Καπούανο και Σία στην οδό Τσιτσεντζιλέρ.⁹ (2) Το κατάστημα αντικειμένων εμαγιέ των Αμπραβανέλ, Καπούανο και Σία στην περιοχή Ιστιρά. (3) Η επιχείρηση Αμπραβανέλ, Καπούανο και Μπενβενίστε η οποία πωλούσε πληθώρα προϊόντων για τον οικιακό εξοπλισμό, όπως κεραμικές σόμπες, υαλικά, κρύσταλλα, πορσελάνες, λάμπες, ασημικά, οικιακά σκεύη, αντικείμενα εμαγιέ και γραμμόφωνα. Η επιχείρηση αυτή είχε την αντιπροσωπεία της δισκογραφικής εταιρείας Gramophone και ενέγραφε σε δίσκους διπλής όψεως τραγούδια που ενδιέφεραν τις διάφορες κοινότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ήταν οι μοναδικοί αντιπρόσωποι της εταιρείας αυτής στα βιλαέτια της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηριού, των Σκοπίων (Ουσκούμπ), των Ιωαννίνων και του Σκουταρίου (σημερινή Αλβανία). Διατηρούσαν υποκατάστημα και στη Σμύρνη. Το κατάστημα της Θεσσαλονίκης βρισκόταν στη Στοά Saul¹⁰ και, κρίνοντας από την ποικιλία των προϊόντων με τα οποία προμήθευε την αγορά, πρέπει να ήταν από τα πιο αξιόλογα της πόλης.¹¹

7 ΦΕΚ-ΔΑΕ 218/10.6.1939. Η αξία της χρυσής λίρας ήταν περί τις 800 δραχμές.

8 Η έρευνα πάνω στην οποία βασίζεται η παρούσα δημοσίευση πραγματοποιήθηκε το έτος 2002. Εκτός από τα μητρώα του ΕΒΕΘ και τα Δελτία Ανωνόμων Εταιρειών (ΦΕΚ-ΔΑΕ), ελήφθησαν τότε συνεντεύξεις από επίζωντα μέλη των οικογενειών που αναφέρονται στη συνέχεια κατά περίπτωση. Ορισμένα δεν βρίσκονται πλέον στη ζωή.

9 Ο δρόμος αυτός (cizenciler=ανθοπωλών) δεν έχει ταυτιστεί.

10 Για την εμπορική αυτή στοά βλ. Χριστίνα Ζαρκάδα-Πιστιόλη, «Στοά Σαούλ: Οικοδομική ιστορία και αρχιτεκτονική έκφραση», *Θεσσαλονικέων Πόλις-Γραφές και πηγές 6000 χρόνων*, 132-139.

11 J. S. Modiano, *Annuaire*, σελ. 139, 140, 155, 165, 171, 175, 248. Βλ. τώρα και την ειδική μελέτη Αρ. Καλυβιώτης, *Θεσσαλονίκη: Η μουσική ζωή πριν το 1912*, Καρδίτσα 2015.

Οι οικογένειες Ερρίκου Αμπραβανέλ και Ιακώβ Μπενβενίστε

Ο επιχειρηματίας Νισσίμ Καπούανο που έζησε κυρίως τον 19^ο αιώνα (βλ. πιο κάτω και γενεαλογικό δέντρο 3.1.) είχε πέντε κόρες. Μία από αυτές, η Ελίζα Καπούανο (στο δέντρο 3.1.5), παντρεύτηκε τον Ερρίκο Αμπραβανέλ (1880-1961) (στο δέντρο 2.1). Η άλλη, ονόματι Φλόρα (στο δέντρο 3.1.4), παντρεύτηκε τον Αλβέρτο Μπενβενίστε (1880-1972)¹² (στο δέντρο 1.1). Οι οικογένειες συγκατοίκησαν σε ιδιόκτητη μεγάλη έπαυλη στην οδό Βασιλίσσης Όλγας. Κατά πάσα πιθανότητα, μετά το θάνατο του Καπούανο, λίγο πριν το 1915, οι δύο σύγαμπροι συνέχισαν τη συνεργασία με τη δημιουργία νέας επωνυμίας, της Αμπραβανέλ και Μπενβενίστε¹³, στην οδό Βασιλέως Ηρακλείου 7. Το κατάστημα αυτό διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου ως επιχείρηση εμπορίας υαλικών.

Περί το 1920 η επιχείρηση επεκτάθηκε. Ο Ελί Μπενβενίστε (1892-1948), ένας από τους αδελφούς του Αλβέρτου (στο γενεαλογικό δέντρο 1.6), ο οποίος μέχρι τότε εργαζόταν στην ζυθοποιία ΦΙΞ, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και ως εκπρόσωπος της οικογένειας, σε συνεργασία με τους αδελφούς Λεβή, άνοιξε δύο καταστήματα, αρχικά ένα στον Πειραιά και κατόπιν ένα δεύτερο στην Αθήνα.

Η επιχείρηση Αμπραβανέλ και Μπενβενίστε επεκτάθηκε και άλλο μέχρι το 1926. Τη χρονιά εκείνη λειτουργούσε και δεύτερο κατάστημα στη Θεσσαλονίκη, απέναντι από εκείνο της Cite Saul, στην οδό Βενιζέλου 26, το οποίο διέθετε φωνογράφους. Επίσης, η επιχείρηση ήταν αντιπρόσωπος των γερμανικών δισκογραφικών εταιρειών Odeon και Parlphone. Ακόμη, διέθετε υποκαταστήματα στην Καβάλα, και διατηρούσε τα υποκαταστήμα-

12 Ο Αλβέρτος ήταν γιος του Ιακώβ Μπενβενίστε. Ο ταυτόνομος τραπεζίτης Ιακώβ του Δαβίδ Μπενβενίστε, του οποίου οι τρεις γιοι Δαβίδ, Μαΐρ και Μωυσής συνέπηξαν τον τραπεζικό οικο με την επωνυμία «Υιοί Ιακώβ Δαβίδ Μπενβενίστε», στην οδό Τραπεζής 4, ανήκε σε διαφορετική οικογένεια ή σε άλλο κλάδο της ίδιας.

13 ΕΒΕΘ, αρ. μητρώου 382. Πέρα από τις αρχαιακές πηγές, πληροφορίες για την οικογένεια Αμπραβανέλ παρείχαν η Έλλη Παπαϊωάννου (1927), σύζυγος του Ιωσήφ Αμπραβανέλ, και ο Ερρίκος Αμπραβανέλ (1956), γιος του Φρέντι.



ΡΙΖΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

τα στην Αθήνα και τον Πειραιά.¹⁴ Τέλος, εκ-
μεταλλεύονταν και τον κινηματογράφο «Πα-
τέ» (Pathé), που βρισκόταν τότε στη λεωφόρο Νίκης.

Το κατάστημα της Αθήνας βρισκόταν στην οδό
Σταδίου και είχε την επωνυμία «Αττική Αγορά». Δι-
έθετε μουσικούς δίσκους και υαλικά. Για τη διαχείρι-
ση αυτού του καταστήματος ιδρύθηκε νέα εταιρεία, η
Μπενβενίστε και Σία. Η ημερομηνία ίδρυσης της νέας
εταιρείας δεν εξακριβώθηκε. Μέτοχοι ήταν ο Ιωσήφ
Αμπραβανέλ (1911-1973), γιος του Ερρίκου Αμπρα-
βανέλ και της Ελίζας Καπουάνο (γενεαλογικό δέν-
τρο 2.1.1), οι αδελφοί του Αλβέρτου Μπενβενίστε, Ελί
(1892-1948) και Βιτάλ Μπενβενίστε (1898-1967), και
γιος του Αλβέρτου, ο Ζακ Μπενβενίστε (βλ. αντιστοι-
χως γενεαλογικό δέντρο 1.6., 1.7. και 1.1.1). Ο Ιωσήφ
Αμπραβανέλ σπούδασε οικονομικά στο Παρίσι και στη
Δρέσδη και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα περί το
1935. Σημαντικό ρόλο στη διεύθυνση του τμήματος δι-
σκογραφίας (εταιρείες Odeon και Parlophone) είχε ο
Μίνως Μάτσας, από την Πρέβεζα (1903-1970).¹⁵

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας 1930 η επιχείρηση
μετασηματίστηκε. Ο Μίνως Μάτσας αναδείχθηκε σε
εταίρο και έγινε υπεύθυνος της αντιπροσωπείας της
Parlophone.¹⁶ Η επιχείρηση Μπενβενίστε και Σία δια-
τήρησε την παλιά της σύνθεση και την αντιπροσωπεία
της Odeon. Η Αμπραβανέλ και Μπενβενίστε εξακολού-
θησε να λειτουργεί στη Θεσσαλονίκη.

Το 1935 η Αμπραβανέλ και Μπενβενίστε συγκέ-
ντρωνε τις αντιπροσωπείες των εταιρειών M. Goldstein
(ΗΠΑ) και των ιαπωνικών Kato - Lamp, Nagoya,
Yanagita and Itoh (Kobe), Nipponophone Company
(Nagasaki) και Ounariga and Company.¹⁷ Όλη αυτήν
την περίοδο η εταιρεία όχι μόνο εισήγε δίσκους από το
εξωτερικό, αλλά και ηχογραφούσε δίσκους με ελληνι-
κό λαϊκό ρεπερτόριο, όπως μικρασιατικά τραγούδια και

14 Ι. Μπέρτσος, *Εμπορικός οδηγός Θεσσαλονίκης «Η Κυψέλη»*, (εκδ.
Α. Εξαρχόπουλος και Σία), Θεσσαλονίκη 1927, 156-57.

15 Για τη μουσική αυτή προσωπικότητα, βλ. τώρα Π. Κουνάδης, *Ο
Αιγιματικός κος Μίνως: Από τη φιλαρμονική της Πρέβεζας στην
κορφή της ελληνικής δισκογραφίας*, Κατάρτι, Αθήνα 2007.

16 Τότε ιδρύθηκε η «Μίνως Μάτσας και Υιός» στην οποία συμμετείχε
ως μέτοχος η «Μπενβενίστε και Σία». Πληροφορίες για την οικο-
γένεια και τις επιχειρήσεις «Μίνως Μάτσας και Υιός» παρείχε ο
Μάκης Μάτσας (1938) του Μίνου.

17 ΕΒΕΘ, αρ. μητρώου 382.



Φωνόγραφος με τη φίρμα «Αμπραβανέλ και Μπενβενίστε». Εβραϊκό
Μουσείο Θεσσαλονίκης. Δωρεά Ισαάκ Σαλιέλ.

επιτυχίες της Ρόζα Εσκενάζυ. Μέχρι τα τέλη της δεκα-
ετίας του 1930, οπότε δημιουργήθηκε το πρώτο επαγ-
γελματικό στούντιο της Columbia-EMI στη Ριζούπο-
λη, οι δίσκοι ηχογραφούνταν είτε σε στούντιο στο εξω-
τερικό, όπου μετέβαιναν οι τραγουδιστές, είτε σε δω-
μάτια μεγάλων αθηναϊκών ξενοδοχείων από ξένους ει-
δικούς που έρχονταν για τον σκοπό αυτό. Στη δεύτερη
περίπτωση η ηχογράφιση γινόταν σε κέρινες μήτρες, οι
οποίες μεταφέρονταν κατόπιν στο εξωτερικό.

Την περίοδο της Κατοχής τα μέλη της οικογένειας
Αμπραβανέλ και της οικογένειας Μπενβενίστε εκτοπί-
στηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Τον εκτοπισμό
διέφυγε μόνο ο Ιωσήφ Αμπραβανέλ. Από τον εκτοπι-
σμό επέζησαν οι Αμπραβανέλ¹⁸ και μέλη της οικογένει-
ας Μπενβενίστε, διότι ήταν ισπανοί υπήκοοι. Η ισπα-
νική κυβέρνηση μερίμνησε για την απελευθέρωσή τους
και τους έστειλε στην Παλαιστίνη.¹⁹

Με τη λήξη του πολέμου τα διασωθέντα μέλη των οι-
κογενειών Αμπραβανέλ και Μπενβενίστε επέστρεψαν
από την Παλαιστίνη στη Θεσσαλονίκη, ανέκτησαν με
κόπο το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας τους και συ-
νέχισαν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες.

Το 1960 η επιχείρηση Μπενβενίστε και Σία διέκοψε
τη λειτουργία της. Τα δικαιώματα των δισκογραφικών
εταιρειών εκχωρήθηκαν στον Μίνω Μάτσα. Λίγο και-
ρό αργότερο διαλύθηκε και η Αμπραβανέλ και Μπεν-
βενίστε.

Μετά τη διάλυση των επιχειρήσεων η οικογένεια

18 Η μοναχοκόρη της οικογένειας Αμπραβανέλ, η Υβέτ, απεβίωσε το
1944 στην Παλαιστίνη.

19 Για την τύχη των εβραίων της Ελλάδας που είχαν ισπανική υπη-
κοότητα βλ. Matilde Morcillo Rosillo, «Η γερμανική κατοχή και
οι διώξεις του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης μέσα από
την ισπανική διπλωματική αλληλογραφία (1934-1946)», *Θεσσα-
λονικέων Πόλις* 3 (Οκτώβριος 2000) 183-204.

Αμπραβανέλ συνέχισε ως εξής: Ο Ιωσήφ Αμπραβανέλ άνοιξε κατάστημα στη συμβολή των οδών Πατησίων και Ιθάκης, το οποίο διατήρησε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ούτως ώστε να εξαντληθούν όλα τα αποθέματα του καταστήματος «Αττική Αγορά». Απεβίωσε το 1973. Ο Ερρίκος Αμπραβανέλ, σε μεγάλη πλέον ηλικία, και ο γιος του Φρέντι Αμπραβανέλ (γενεαλογικό δέντρο 2.1.2) εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Αθήνα (βλ. και παρακάτω).²⁰

Η οικογένεια Μπενβενίστε συνέχισε ως εξής: Στη Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε νέα εταιρεία, η Μπενβενίστε και Υιός, με εταίρους τον Αλβέρτο Μπενβενίστε και τον γιο του Νισσίμ (1914-1982: γενεαλογικό δέντρο 1.1.2). Το 1972, με το θάνατο του Αλβέρτου, την επιχείρηση συνέχισε ο Νισσίμ σχηματίζοντας νέα εταιρεία, την Υιός Μπενβενίστε. Όλα αυτά τα χρόνια η επιχείρηση διατήρησε το ίδιο αντικείμενο και κατάστημα στην οδό Βασιλέως Ηρακλείου, με νέο αριθμό 15. Η επιχειρηματική δραστηριότητα της οικογένειας Μπενβενίστε στον τομέα των υαλικών έπαυσε το 1980.

Σημειώνεται ότι ο γνωστός συνθέτης Ζακ Ιακωβίδης (γενεαλογικό δέντρο 1.7.1.) είναι γιος του Βιτάλ Μπενβενίστε (1.7.) και της Ρεβέκας Αλαλούφ.²¹ Μερικά από τα τραγούδια του γράφτηκαν σε στίχους του Μίβου Μάτσα.

Η οικογένεια Χαΐμ Μπενρουμπή

Η οικογένεια Μπενρουμπή ασχολείται με το αντικείμενο αυτό τουλάχιστον από το 1880 όταν δύο αδέρφια, οι Σαμουήλ Χαΐμ Μπενρουμπή (γενεαλογικό δέντρο 4.1.) και Ιακώβ Χαΐμ Μπενρουμπή (4.2), ξεκίνησαν επιχείρηση εμπορίας υαλικών.²²

Περί το 1915 συνέχισε την επιχείρηση η δεύτερη γενιά Μπενρουμπή, ο Χαΐμ του Σαμουήλ Μπενρουμπή

20 Ο Ερρίκος Αμπραβανέλ (1956: στο δέντρο 2.1.2.1), υπήρξε στο παρελθόν μέτοχος στις επιχειρήσεις Μπενρουμπή. Έχει δημιουργήσει νέα επιχείρηση εμπορίας ειδών εξοπλισμού ξενοδοχείων, τη Hoteline. [Πληροφορία έτους 2002].

21 Για το Ζακ Ιακωβίδη βλ. τώρα Κ. Παπασπύλιος, *Θα ζήσω ελεύθερο πολίτη*, Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα 2011.

22 Τα μητρώα του ΕΒΕΘ αναφέρουν ότι ο Σαμουήλ του Χαΐμ Μπενρουμπή (4.1), ήταν συνέταιρος σε ομοειδή επιχείρηση τουλάχιστον από το 1900· ΕΒΕΘ, αρ. μ. 464. Εκτός από τις αρχαιακές πηγές, πληροφορίες για την οικογένεια και τις επιχειρήσεις Μπενρουμπή παρείχε ο Σαμουήλ Μπενρουμπή (1925: 4.1.1.1) του Χαΐμ και της Αλίκης Ματαράσσο, ο οποίος θυμόταν ως χρονολογία έναρξης το έτος 1880.

(1895-1973: 4.1.1.) και ο εξάδελφός του Χαΐμ του Ιακώβ Μπενρουμπή (4.2.1). Η επιχείρηση έδρευε στην οδό Φράγκων 45.²³

Την περίοδο εκείνη εισήγαν υαλικά από τη Γερμανία, την Τσεχία, την Αυστρία. Με κέντρο τη Θεσσαλονίκη διέθεταν τα προϊόντα αυτά σε όλα τα Βαλκάνια και στην Τουρκία.

Ο Χαΐμ Σ. Μπενρουμπή (γενεαλογικό δέντρο 4.1.1) είχε παντρευτεί την Αλίκη Ματαράσσο και είχαν αποκτήσει δύο παιδιά: τον Σαμουήλ (γέννηση 1925: 4.1.1.1) και τη Νέλη (γέννηση 1930: 4.1.1.2). Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 η οικογένεια του Χαΐμ Σ. Μπενρουμπή κατοικούσε στην οδό Τσιμισκή 94.

Ο Χαΐμ Ι. Μπενρουμπή (γενεαλογικό δέντρο 4.2.1.) είχε παντρευτεί την Εσθήρ Σαλμόνα και είχαν αποκτήσει δύο παιδιά: τον Ιακώβ (4.2.1.1.) και τον Ανδρέα (4.2.1.2). Η οικογένεια του Χαΐμ Ι. Μπενρουμπή κατοικούσε στην περιοχή Ντεπό.

Το 1936 οι Χαΐμ Ιακώβ Μπενρουμπή και Χαΐμ Σαμουήλ Μπενρουμπή συμμετείχαν στην ίδρυση της προαναφερθείσας «ΕΦΕΚ Α.Ε.». Παράλληλα, διατηρούσαν την αρχική οικογενειακή επιχείρηση και στη δεκαετία του 1930 άνοιξαν υποκατάστημα στον Πειραιά. Το 1937 ο Χαΐμ Ι. Μπενρουμπή (μαζί με τον Ερρίκο Αμπραβανέλ) συμμετείχαν επίσης στο μετοχικό κεφάλαιο της Α.Ε. Κόσμος, που κατασκεύαζε κουτάλια και πιρούνια από αλουμίνιο.

Στις 3 Μαρτίου 1943 οι αρχές κατοχής λεηλάτησαν τις αποθήκες των Μπενρουμπή²⁴ και κατεδίωξαν την οικογένεια. Συνέλαβαν και εκτόπισαν τον Χαΐμ του Ιακώβ και την οικογένειά του. Ο Χαΐμ του Σαμουήλ (4.1.1), ο οποίος βρισκόταν στον Πειραιά για τις ανάγκες της επιχείρησης, διασώθηκε, παρά τις επισταμένες προσπάθειες των Γερμανών να τον εντοπίσουν στην πρωτεύουσα, επειδή διέφυγε στην Πάτρα, βοηθούμενος από τον χειρουργό Κωνσταντίνο Αναγνωστόπουλο.

Ο εκτοπισμός των μετόχων και η λεηλασία εις βάρος της εταιρείας είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυσή της. Το 1945 ο Χαΐμ Σ. Μπενρουμπή οργάνωσε και πάλι την

23 Η απογραφή του 1919 αναφέρει ότι η επιχείρηση εμπορίας υαλικών στην οποία συμμετείχε ο Χαΐμ Σαμουήλ Μπενρουμπή ήταν στη διεύθυνση αυτή· ΕΒΕΘ, αρ. μητρώου 516.

24 Μικαέλ Μόλχο & Γιοσέφ Νεχαμά, *In Memoriam-Αφιέρωμα εις μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του ναζισμού στην Ελλάδα* (μετάφραση Γιώργος Ζωγραφάκης), Θεσσαλονίκη 1976, 79.



ΡΙΖΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

επιχείρηση από το μηδέν, με έδρα αυτήν τη φορά την Αθήνα. Τα παιδιά του Χαΐμ Ι. Μπενρουμπή, ο Ιακώβ και ο Ανδρέας, απεχώρησαν από την επιχείρηση. Ο Ιακώβ εγκαταστάθηκε στο Παρίσι.

Το 1952 ιδρύθηκε η Χ. Μπενρουμπή και Υιός, Α.Ε. με έδρα την Αθήνα. Στην επιχείρηση συμμετείχαν ο Χαΐμ Σ. Μπενρουμπή (50%), και τα παιδιά του, ο Σαμουήλ (25%) και Νέλη (25%). Ο Σαμουήλ μεταξύ του 1946 και του 1952 είχε σπουδάσει χημικός-μηχανικός, με ειδίκευση στην κεραμουργία και την υαλουργία, στο Λονδίνο και το Παρίσι.

Το 1953 η Νέλη παντρεύτηκε τον Νισσίμ (Φρέντι), γιο του Ερρίκου Αμπραβανέλ (γενεαλογικό δέντρο 2.1.2). Ο Φρέντι Αμπραβανέλ ανέλαβε την οργάνωση της διοίκησης της επιχείρησης, ενώ ο Σαμουήλ τις αγοραπωλησίες και τις δημόσιες σχέσεις. Το 1959 ο Φρέντι Αμπραβανέλ συμμετείχε στις επιχειρήσεις Μπενρουμπή με το ένα τρίτο των μετοχών και από το 1973 με το ήμισυ.

Η οικογένεια Νισσίμ Καπουάνο

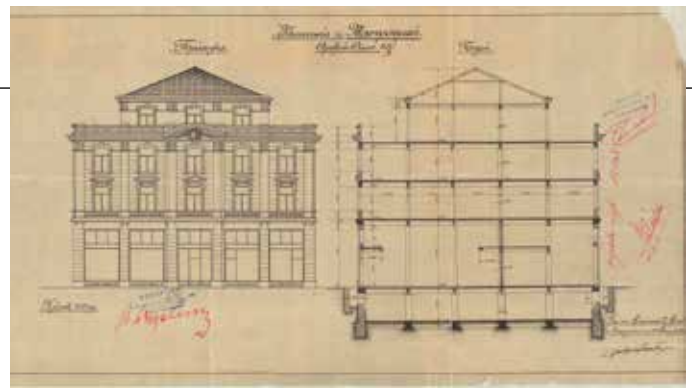
Η οικογένεια Καπουάνο²⁵ κατάγεται από το Μοναστήρι. Όταν εκδιώχθηκαν από την Ισπανία, στην πόλη Κάπουα, από όπου προήλθε και το επώνυμό τους. Κατόπιν εγκαταστάθηκαν στο Μοναστήρι της Πελαγονίας. Είναι άγνωστο πότε ακριβώς εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη, όμως το επώνυμο απαντά τουλάχιστον από το 1865²⁶. Στις αρχές του 20ού αιώνα δραστηριοποιούνταν στην αγορά της Θεσσαλονίκης αρκετοί Καπουάνο, ιταλικής ή γιουγκοσλαβικής υπηκοότητας.²⁷

Ο Νισσίμ Καπουάνο ήταν εμπορικός αντιπρόσωπος

25 Πέρα από τις αρχαιακές πηγές και τη βιβλιογραφία, για την οικογένεια Καπουάνο πληροφορίες παρείχαν ο Γιώργος ή Νισσίμ Καπουάνο (1928), γιος του Ζακ και της Σολ Καπουάνο, έμπορος φωτογραφικών ειδών, καθώς και η Λόλα Κηλαϊδίτου (1927), κόρη του Έκτορα Καπουάνο.

26 Στο κατάστιχο του 1865, ένας ενορίτης του Αγίου Αθανασίου, ο Βασίλειος Νικολάου, φέρει την τοπογραφική ένδειξη "εις Καπουάνον". Κ. Βακαλόπουλος, «Χριστιανικές συνοικίες, συντεχνίες και επαγγέλματα της Θεσσαλονίκης στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», *Μακεδονικά* 18 (1978) 116.

27 Ε. Χεκίμογλου, *Λεξικό Επιχειρηματιών της Θεσσαλονίκης, 1900-1940*. Τόμος Δ' στη σειρά *Ιστορία της Επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλονίκη*, Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 85.



Το κτίριο της εταιρείας Μπενρουμπή, στην οδό Καποδιστρίου, στη Θεσσαλονίκη. Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Ψηφιακή συλλογή εβραϊκής αρχιτεκτονικής και οικοδομικής δραστηριότητας του μεσοπολέμου.

<http://www.salonikajewisharchitecture.com>

και πρόξενος της Ολλανδίας. Παντρεύτηκε την Ραχήλ, θυγατέρα του Ιακώβ Καζές,²⁸ προέδρου της Ισραηλιτικής Κοινότητας, και απέκτησαν συνολικά οκτώ παιδιά.

Από το 1919 δύο γιοι του Νισσίμ Καπουάνο, ο Έκτωρ (στο δέντρο 3.1.6.) και ο Γιακό (ή Ζακ) (στο δέντρο 3.1.7.) ήταν παραγγελιοδόχοι, αντιπρόσωποι ευρωπαϊκών οίκων, και συνεργάζονταν με τον Αλφρέντο Μαρόκο. Η επιχείρηση είχε την επωνυμία «Καπουάνο & Μαρόκο» και βρισκόταν στην οδό Φράγκων, στη Στοά Αλλατίνη αρ. 49.²⁹ Ο Αλφρέντο Μαρόκο ήταν ιταλός υπήκοος, ο Έκτωρ Καπουάνο έλληνας υπήκοος και Ζακ Καπουάνο σέρβος υπήκοος. Η επιχείρηση διατηρήθηκε τουλάχιστον ως τα 1925-1926. Πάντως είχε διακόψει τις εργασίες της το 1933.³⁰

Το 1924 ιδρύθηκε ομόρρυθμη εταιρεία αντιπροσωπείας ευρωπαϊκών οίνων με την επωνυμία «Αδελφοί Καπουάνο»³¹ και πάλι στην εμπορική στοά Αλλατίνη, αρ. 49. Ο Ζακ αναφέρεται με ιταλική υπηκοότητα. Το 1929, ο Ερρίκος αποχώρησε από την επιχείρηση. Συνέχισε ο Ζακ Καπουάνο, που μετέφερε το κατάστημα στην οδό Βασιλέως Ηρακλείου 5. Το 1930 οι αδελφοί έκαναν πάλι μία προσπάθεια συνεργασίας, ιδρύοντας την ομόρρυθμη εταιρεία Ζακ Καπουάνο και Αδελφός. Η νέα εταιρεία διαλύθηκε το 1934.

28 Για τον Ιακώβ Καζές βλ. τις πρόσφατες μελέτες της Minna Rozen, "Money, Power, Politics, and the Great Salonika Fire of 1917", *Jewish Social Studies*, Volume 22, Number 2, Winter 2017, 74-115. Της ίδιας, "For the Sake of My Brothers: The Great Fire of Salonika (1917) and the Mobilisation of Diaspora Jewry on Behalf of the Victims", *Αρχαίον Ανάλεκτα: Περιοδική έκδοση μελέτης και έρευνας αρχαίων* (δεύτερη περίοδος), 2 (Θεσσαλονίκη 2017), 183-258.

29 Η Στοά Αλλατίνη βρισκόταν μεταξύ των οδών Εδέσσης και Φράγκων.

30 ΕΒΕΘ, αρ. μητρώου 341. Αναφέρονται στον Εμπορικό Οδηγό Θεσσαλονίκης Δ. Ρουτζούνη (1925), σ. 139.

31 ΕΒΕΘ, αρ. μητρώου 1308

Ο Ζακ Καπουάνο ίδρυσε στα τέλη του ίδιου έτους ατομική επιχείρηση. Η κατοικία του βρισκόταν στην οδό Βασιλίσσης Όλγας 96. Ο Ερρίκος Καπουάνο κατοικούσε στην οδό Μαυρομιχάλη 7. Το 1940 ίδρυσε ένα άλλο κατάστημα στην οδό Ερμού 1, όχι μακριά από εκείνο του αδελφού του, με αντικείμενο την εμπορία υφασμάτων και μανδηλιών.³² Η επιχείρηση λειτουργούσε ακόμη το 1943 και υπέστη από τις γερμανικές αρχές τη μεταχείριση που είχαν και τα άλλα εβραϊκά καταστήματα της Θεσσαλονίκης.

[Η *Ευφροσύνη Ρούπα* είναι ιστορικός εφαρμοσμένων τεχνών και ο *Ευάγγελος Χεκίμogliu* διδάκτωρ οικονομικής ιστορίας].



Το κοσμηματοπωλείο των Γιών Χαΐμ ντε Μποττόν, με τον τίτλο «Ζενίθ», λειτούργησε από το 1865 μέχρι το 1943, οπότε όχι μόνον έκλεισε αλλά υπέστη βαριά λαφυραγωγία από τις Αρχές Κατοχής και τους συνεργάτες τους. Βρισκόταν στο ταυτόνωμο κτίριο, στην πλατεία Ελευθερίας. Αρχείο Μωυσή Κ. Κωνσταντίνου, από το βιβλίο του «Η επιχειρηματική δραστηριότητα των Ελλήνων Εβραίων μέχρι το Ολοκαύτωμα – Από τη συλλογή μου» (2016)

32 ΕΒΕΘ, αρ. μητρώου 3630.

Οικογένεια Ιακώβ Μπενβενίστε

- 1. Ιακώβ Μπενβενίστε (μέσα 19ου αιώνα) + Διαμάντε
- 1.1. Αλβέρτος (1880-1972) + 3.1.4. Φλόρα Καπουάνο
 - 1.1.1. Ζακ (1910-1993) + Ιουλία Καλλιγά
 - 1.1.2. Νισσίμ (1914-1982) + Νίνα Σαμουήλ Ναχιμιάς
 - 1.1.3. Αλβέρτος (1947)
- 1.2. Ματίλντα + Ισαάκ Μπεραχά
- 1.3. Λίνα
- 1.4. Μωϋς + (;)
- 1.4.1. Ζακ
- 1.4.2. Νταιίχη
- 1.5. Μπέλα
- 1.6. Ελί (1892-1948) + Εστέρ Μπεραχά
 - 1.6.1. Νταιίχη
 - 1.6.2. Ίλντα (1924)+ Σαμουήλ Νατάν
 - 1.6.3. Ζακ
- 1.7. Βιτάλ (1898-1967) + Ρεβέκα Αλαλούφ (αδελφή του διευθυντή της Τράπεζας Αμάρ)
 - 1.7.1. Ζακ Ιακωβίδης + Κάτια Αθανασίου
 - 1.7.2. Νίνα + Ρομπέρ Γιακάρ

Οικογένεια Ερρίκου Αμπραβανέλ

- 2.1. Ερρίκος Ιωσήφ Αμπραβανέλ (1880-περί 1961) + 3.1.5. Ελίζα Καπουάνο
 - 2.1.1. Ιωσήφ ή Τζο (1911-1973) + Έλλη Παπαϊωάννου (1927)
 - 2.1.1.1. Ερρίκος (1952)
 - 2.1.1.2. Αλέξανδρος (1956)
 - 2.1.2. Νισήμ ή Φρέντι (1924-2001) + Νέλη Μπενρουμπή (1930)
 - 2.1.2.1. Ερρίκος (1956)
 - 2.1.2.2. Ελίζα (1961)

Οικογένεια Χαΐμ Μπενρουμπή

- 4. Χαΐμ Ιακώβ Μπενρουμπή
 - 4.1. Σαμουήλ Χαΐμ Μπενρουμπή
 - 4.1.1. Χαΐμ (1895-1973) + Αλίκη Ματαράσσο
 - 4.1.1.1. Σαμουήλ (1925) + Ρίκα Σαρφατή
 - 4.1.1.1.1. Αλίκη
 - 4.1.1.1.2. Νόρα + Μουστρούφης
 - 4.1.1.2. Νέλη (1930) + 2.1.2. Φρέντι Αμπραβανέλ (1924-2002)
 - 4.2. Ιακώβ Χαΐμ Μπενρουμπή
 - 4.2.1. Χαΐμ + Εσθήρ Σαλιμόνα
 - 4.2.1.1. Ιακώβ
 - 4.2.1.2. Ανδρέας

Οικογένεια Νισσίμ Καπουάνο

- 3.1. Νισσίμ Καπουάνο (πέθανε προ του 1915) + Ραχήλ Καζές
 - 3.1.1. Όρο+ Χαΐμ Σιμχά
 - 3.1.1.1. Ραούλ
 - 3.1.1.2. Αρμάνδος
 - 3.1.1.3. Θυγατέρα με άγνωστο όνομα
 - 3.1.2. Νίνα
 - 3.1.3. Ίντα+ Μαρκ Ασσαέλ
 - 3.1.3.1. Φρέντι
 - 3.1.3.2. Ζανίν
 - 3.1.3.3. Λουλουί
 - 3.1.3.4. Ερρίκος
 - 3.1.4. Φλόρα + 1.1. Αλβέρτος Μπενβενίστε
 - 3.1.4.1. Ζακ
 - 3.1.4.2. Νισσίμ
 - 3.1.5. Ελίζα+ 2.1. Ερρίκος Αμπραβανέλ
 - 3.1.6. Έκτωρ + (;)
 - 3.1.6.1. Λόλα (1927)
 - 3.1.6.2. Ρέντζο
 - 3.1.7. Ζακ ή Γιακό + Σολ Χασσίδ
 - 3.1.7.1. Γεώργιος ή Νισσίμ (1928)
 - 3.1.7.2. Ερρίκος + Λόλα



ΡΙΖΕΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΞΑΝΘΗΣ

Μερικές πληροφορίες για τον θεσμό του ραβίνου και τους διατελέσαντες ραβίνους κατά τον 20^ο αιώνα

Του ΔΗΜΗΤΡΗ Ν. ΚΑΣΑΠΙΔΗ

Η ίδρυση και λειτουργία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ξάνθης κατά την Οθωμανική Περίοδο

➔ Η πρώτη εγκατάσταση σε μόνιμη βάση Ισραηλιτών στην Ξάνθη και την ευρύτερη περιοχή της ανάγεται στον 19^ο αιώνα και οφείλεται στο εμπόριο καπνού.

Γνωρίζουμε πως στη Γενισέα ήδη πριν την καταστροφή της ήταν εγκαταστημένος ο Αδόλφος Βίξ, ένας πλούσιος Εβραίος καπνέμπορος από τη Καβάλα και από την άλλη βλέπουμε στην Ξάνθη έναν άλλο, επίσης καπνέμπορο, τον Ααρών Μωυσή, να αναγείρει ένα μεγαλόπρεπο αρχοντικό στα τέλη της δεκαετίας του 1840, αλλά και το χάνι του Μωυσή δίπλα.

Πρόκειται για το αρχοντικό στο οποίο στεγαζόταν μέχρι πρόσφατα το Δημαρχείο της πόλης μας. Οι πρώτοι Εβραίοι που γεννιούνται στην Ξάνθη το 1873, το 1881 αλλά και το 1887-8 ανήκουν αντίστοιχα στις οικογένειες Μαγρίζο, Αντάντο, Μπέλλο και Κοέν. Αυτό μας επιτρέπει με βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι τα μέλη των οικογενειών αυτών είχαν εγκατασταθεί στην πόλη πριν από την εποχή αυτή.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1894, ένα άλλο επιφανές μέλος της Ισραηλιτικής κοινότητας, ο εκ Σερρών

ορμώμενος φαρμακοποιός, καπνέμπορος και ασφαλιστής Ισαάκ Δανιέλ αναγείρει μεγαλοπρεπές αρχοντικό στην πόλη γνωστό ως μεγάλο σπίτι (Grand maison), έναντι της εκκλησίας του Αγίου Βλασίου, στο οποίο στεγάζεται σήμερα ο πολυχώρος σκέψης και πολιτισμού Μάνος Χατζηδάκις.

Την ίδια περίοδο αρχίζουν να εγκαθίστανται στην



Ο τελευταίος Αρχираββίνος της Ξάνθης Νισήμ Γιόζεφ Λατίν (δεύτερος από δεξιά), μαζί με τις υπόλοιπες αρχές της πόλης, τον Δήμαρχο Πυγμαλίωνα Χρηστίδη, τον στρατιωτικό διοικητή και τον Μητροπολίτη Ιωακείμ Μαρτινιανό κατά τη διάρκεια κάποιας επίσημης εκδήλωσης (φωτογραφία από το αρχείο του συλλέκτη –ιστοριοδίφη Κώστα Μαυρομάτη).

Ξάνθη και άλλες Εβραϊκές οικογένειες από την Καβάλα, το Διδυμότειχο, τη Δράμα, τη Θεσσαλονίκη τη Μακρά Γέφυρα, το Κάρλοβο και αρχίζει να σχηματοποιείται μια μικρή Ισραηλιτική κοινότητα.

Η κοινότητα αυτή αποτελείται το 1905 από 15 οικογένειες σύμφωνα με τον Γενικό

Επιθεωρητή της Ελλάδος Δ. Σάρο, ενώ με βάση την επίσημη οθωμανική καταγραφή των ετών 1906-7, τα μέλη της ανέρχονται σε 234 άτομα. Εξ αυτών οι 148 ήταν μόνιμα εγκατεστημένοι στην Ξάνθη, ενώ οι άλλοι 86 ήταν παρεπίδημοι.

Η αριθμητική αύξηση των μελών της κοινότητας και η οικονομική τους επιφάνεια τους οδήγησαν κάποια στιγμή το 1907 στην απόφαση να επιδιώξουν και επίσημα την αναγνώρισή τους ως αυτόνομη κοι-

νότητα από τις οθωμανικές αρχές. Μια εξέλιξη που θορύβησε τους Έλληνες κατοίκους της πόλης, καθώς φοβήθηκαν ότι θα αποτελέσει προηγούμενο για την αντίστοιχη δημιουργία βουλγαρικής κοινότητας στην πόλη.

Αν και δεν γνωρίζουμε πότε αναγνωρίστηκε επίσημα η Ισραηλιτική κοινότητα στην πόλη από τις Οθωμανικές αρχές, η αναγνώριση πρέπει να έλαβε χώρα κατά το χρονικό διάστημα 1907-1910, καθώς το 1910 -ή λίγο πριν το 1910- ιδρύεται το Εβραϊκό νεκροταφείο της Ξάνθης –το οποίο αποκατέστησε υποδειγματικά το ΠΑΚΕΘΡΑ- όπου και η παλαιότερη σήμερα σωζόμενη ταφή ανάγεται στο έτος αυτό. Η ίδρυση του νεκροταφείου σε συσχετισμό με τις ισχύουσες τότε Οθωμανικές νομικές διατάξεις περί Νεκροταφείων του 1852-3 και 1868-9, που προέβλεπαν αφενός την ίδρυση νεκροταφείων έξωθεν των πόλεων και αφετέρου ότι για να ιδρυθεί νεκροταφείο πρέπει να υπάρχει αντίστοιχη κοινότητα, μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε χρονικά την επίσημη ίδρυσή της την περίοδο αυτή.

Η επίσημη αναγνώριση της κοινότητας από τις Ελληνικές αρχές

Το 1924 ο Ισαάκ Δανιέλ με τη διαθήκη του κληροδοτεί το ποσό των 200.000 δραχμών στην κοινότητα για να αγοραστεί οικόπεδο και να αναγερθεί συναγωγή και επιπλέον άλλες 200.000 δρχ. αν δεν αρκέσει αυτό το ποσό.

Έτσι στις 9 Μαΐου 1924 η Ισραηλιτική κοινότητα αγοράζει οικόπεδο 1.350 μ², στην οδό Ανατολικής Θράκης και Σταύρου Χατζησταύρου, έναντι 132.000 δρχ. και στις 10 Ιουλίου 1924 τίθεται ο θεμέλιος λίθος της συναγωγής. Η ανέγερση της συναγωγής στοίχισε 1.000.000 δρχ. Έτσι χάρη στον Ισαάκ Δανιέλ ανοίγει ο δρόμος για την επίσημη αναγνώριση της Ισραηλιτικής κοινότητας Ξάνθης και από τις ελληνικές αρχές καθώς, με βάση τον νόμο 2456/1920, «εις ας πόλεις του βασιλείου κατοικούσι μονίμως πλείονες των είκοσι ισραηλιτικών οικογενειών και λειτουργεί συναγωγή δύναται να ιδρυθεί δια Βασιλικού Διατάγματος ισραηλιτική κοινότης αναγνωριζόμενη ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου».

Η κοινότητα ιδρύεται επίσημα τον Ιούνιο του 1933

με διάταγμα του προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας Αλεξάνδρου Ζαΐμη ενώ λίγους μήνες αργότερα καταρτίζεται και το καταστατικό της.

Ο θεσμός του Αρχираββίνου με βάση τις διατάξεις του καταστατικού της κοινότητας

Με βάση το καταστατικό αυτό ως μέλη της κοινότητας θεωρούνται αυτοδίκαια όλοι οι ισραηλίτες το θρήσκευμα που κατοικούν μόνιμα στην Ξάνθη. Ως μόνιμοι κάτοικοι Ξάνθης νοούνται, με βάση το καταστατικό, όλοι οι Ισραηλίτες ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας που διαμένουν στην πόλη είτε μόνοι, είτε οικογενειακώς επί έξι μήνες.

Το κεφάλαιο Ζ του καταστατικού, που αποτελείται από τα άρθρα 58-66, καθορίζει την εκλογή, τις αρμοδιότητες, τις εξουσίες και τα καθήκοντα του Αρχираββίνου. Με βάση τα άρθρα αυτά ο Αρχираββίνος αποτελεί την ανώτατη θρησκευτική αρχή και αντιπροσωπεύει θρησκευτικά την κοινότητα (άρθρο 58). Ενώπιον των πολιτικών και διοικητικών αρχών της πόλης αλλά και στις διάφορες επίσημες εκδηλώσεις την κοινότητα αντιπροσωπεύουν ο Αρχираββίνος από κοινού με τον πρόεδρο ή τον αντιπρόεδρο του διοικητικού συμβουλίου, ωστόσο σε περίπτωση κωλύματος αυτών δύναται να εκπροσωπήσει την κοινότητα και μόνος του ο Αρχираββίνος. Τα καθήκοντα του Αρχираββίνου είναι να επιβλέπει την τήρηση των Ιουδαϊκών παραδόσεων, να υποβάλει τον κατάλογο των υποψηφίων για το πνευματικό συμβούλιο, να διορίζει τα μέλη του θρησκευτικού δικαστηρίου (Μπεθ-Ντιν), να παραχωρεί και να ανακαλεί άδειες για τους εξουσιοδοτημένους σφαγείς κρεάτων με βάση τα ιουδαϊκά έθιμα (Σοχετίμ), τους ειδικούς για την περιτομή (Μοελίμ) και τους Ιεροψάλτες (Χαζανίμ) (άρθρο 59). Για να καταλάβει κάποιος τη θέση του Αρχираββίνου πρέπει να έχει την κατάλληλη θρησκευτική μόρφωση, ανεπίληπτο ήθος και ηλικία όχι μικρότερη των 40 ετών (άρθρο 60). Σε περίπτωση που η θέση του Αρχираββίνου χηρεύσει είτε λόγω θανάτου, είτε λόγω λήξεως της θητείας του που είναι τετραετής και μέχρι την εκλογή νέου, το Διοικητικό και Συμβουλευτικό Συμβούλιο της κοινότητας σε συμφωνία με το πνευματικό συμβούλιο εκλέγουν προσωρινό τοποτηρητή



ΡΙΖΕΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

και την εκλογή αυτή κοινοποιούν στο υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Για την εκλογή νέου Αρχираββίνου είναι απαραίτητη η σύγκλιση της κοινοτικής συνέλευσης όπου από κοινού με τα μέλη του πνευματικού συμβουλίου προχωρούν στην εκλογή του με βάση κατάλογο υποψηφίων που καταρτίζει το πνευματικό συμβούλιο (άρθρο 61). Ο προταθείς για τη θέση αυτή για να εκλεγεί οφείλει να λάβει την ψήφο των 2/3 από τα παριστάμενα μέλη της κοινοτικής συνέλευσης που θα βρίσκεται σε απαρτία αν συμμετέχουν σε αυτήν τα 2/3 των μελών της κοινότητας και τα 2/3 των μελών του πνευματικού συμβουλίου (άρθρο 62).

Μετά την ανάδειξη του η κοινότητα οφείλει να γνωρίσει την εκλογή του στο υπουργείο Παιδείας, το οποίο εντός διμήνου οφείλει να την αποδεχθεί ή να την απορρίψει αν έχει βάσιμες αιτίες, οπότε επαναλαμβάνονται εκ νέου οι εκλογές. Μετά την έγγραφη συναίνεση των Ελληνικών αρχών και αφού ο εκλεγθείς λάβει την Ελληνική Ιθαγένεια –αν δεν την έχει ήδη– η κοινότητα προχωρά στη σύναψη τετραετούς συμβολαίου διορισμού (άρθρο 63). Αν και η θητεία του είναι τετραετής με τη συμπλήρωση των τριών ετών η κοινότητα οφείλει να συγκαλέσει έκτακτο συμβούλιο για την επικείμενη πλήρωση της θέσης όπου ο ήδη υφιστάμενος Αρχираββίνος δύναται να επανεκλεγεί και ασκεί παράλληλα τα καθήκοντά του ως το τέλος της τετραετίας (άρθρο 64). Ο Αρχираββίνος δύναται να απολυθεί και να απαλλαγεί των καθηκόντων του για συγκεκριμένη παράβαση των καθηκόντων του – που δεν προσδιορίζεται ρητά-και αφού υποβάλει έγγραφη απολογία προς την κοινοτική συνέλευση, η οποία οφείλει να αποφασίσει για την απόλυσή του την οποία πρέπει να υπερψηφίσουν τα 2/3 των μελών της. Η απόφαση της απόλυσής του διαβιβάζεται κατόπιν στο υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, που είναι αρμόδιο και για την έκδοση του αντίστοιχου προεδρικού διατάγματος (άρθρο 65). Η παραχώρηση επιπλέον προνομίων και δικαιωμάτων στον Αρχираββίνο, που δεν προβλέπονται από τις διατάξεις του καταστατικού αυτού, είναι εφικτή κατόπιν απόφασης του κοινοτικού συμβουλίου και έγκριση του υπουργείου Παιδείας (άρθρο 66).

Διατελέσαντες Ραββίνοι κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα

Αν και η απώλεια αρχαιακού υλικού της κοινότητας που συντελέστηκε κατά τη διάρκεια της τελευταίας Βουλγαρικής κατοχής της πόλης δεν μας επιτρέπει να παρουσιάσουμε έναν ολοκληρωμένο κατάλογο των διατελεσάντων ραββίνων ή Αρχираββίνων της Ισραηλιτικής κοινότητας Ξάνθης, μπορούμε ωστόσο να παραθέσουμε τα ονόματα κάποιων από αυτούς για τους οποίους υπάρχει μνεία στα διάφορα ταφικά μνημεία του Ισραηλιτικού νεκροταφείου Ξάνθης, τα οποία κατέγραψε το ΠΑΚΕΘΡΑ. Εκτός από αυτούς πληροφορίες για τους τελευταίους ραββίνους της πόλης μας παρέχουν και οι λίστες που κατάρτισαν και οι Βουλγαρικές αρχές κατοχής με βάση τις οποίες διενέργησαν τις συλλήψεις των μελών της Ισραηλιτικής κοινότητας όπου σημειώνονται και περισσότερα βιογραφικά στοιχεία.

Ο πρώτος Ραββίνος που μπορούμε να αναφέρουμε είναι ο Χαΐμ Bilalu. Μνεία του ονόματός του συναντούμε στον τάφο της γυναίκας του Εσθήρ Mach ή Vafachli, η οποία μνημονεύεται ως σύζυγος του ραββίνου Χαΐμ Bilalu και απεβίωσε το 1915 σε ηλικία 42 ετών. Πιθανότατα ο ίδιος ζούσε τότε και ασκούσε χρέη ραββίνου στην υφιστάμενη τότε κοινότητα.

Τον Οκτώβριο του 1919 ραββίνος της Ξάνθης είναι ο Φρανσές (αγνώστου ονόματος), ο οποίος μνημονεύεται ως μέλος της επιτροπής για την υποδοχή του Ελληνικού στρατού κατά τη διάρκεια της απελευθέρωσης της πόλης.

Ο τρίτος ραββίνος που μπορούμε να μνημονεύσουμε είναι ο Χαΐμ Μπεν Αμπραχάμ Sho, το όνομα του οποίου αναφέρεται στον τάφο της συζύγου του Deleria που απεβίωσε στις 5 -2-1935. Πιθανότατα ο ίδιος ζούσε τότε.

Εκτός από αυτούς, στο Ισραηλιτικό νεκροταφείο Ξάνθης υπάρχει και ένας ακόμα τάφος όπου αναφέρεται πως «*εδώ αναπαύεται το νεκρό σώμα του τελευταίου ραββίνου (χωρίς μνεία του ονόματός του) που απεβίωσε στις 11-9-1938*». Αν ο τελευταίος αυτός ραββίνος μπορεί να ταυτισθεί με τον προαναφερόμενο σύζυγο της Deleria δεν το γνωρίζουμε.

Με βάση πληροφορίες από το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (ΚΙΣ) γνωρίζουμε τα ονόματα δύο

ακόμα διετελεσάντων ραββίνων για του οποίους ωστόσο μπορούμε να παραθέσουμε περισσότερα στοιχεία χάρη στις καταγραφές των Βουλγάρων. Ο πρώτος από αυτούς ήταν ο Ισαάκ Μπέλλο του Χαΐμ, που γεννήθηκε στην Ξάνθη στις 9.5.1902. Ήταν παντρεμένος με τη Ρόζα που είχε γεννηθεί στις 6.4.1911 στο Διδυμότειχο και διέμεναν στην οδό Ομπόριτσε 17 που -με βάση τους βουλγαρικούς χάρτες της κατοχής- ταυτίζεται με τη σημερινή οδό Καραϊσκάκη. Και οι δύο τους εξοντώθηκαν το 1943.

Ο δεύτερος από αυτούς που διετέλεσε και ο τελευταίος ραββίνος της Ξάνθης ήταν ο Νισήμ Γιόζεφ Λατίν, που είχε γεννηθεί στο Σβίλεγκραντ στις 10.10.1902. Ήταν παντρεμένος με τη Βιργινία, που είχε γεννηθεί στις 8.3.1900. Από τον γάμο τους αυτό απέκτησαν οκτώ παιδιά, α) τον Ραφαέλ, που γεννήθηκε στις 15.4.1923 στη Θεσσαλονίκη, β) τη Χουρσή, που γεννήθηκε στις 10.9.1925, γ) τον Ισαάκ, που γεννήθηκε στις 10.9.1928 στις Σέρρες, δ) τον Δαβίδ, που γεννήθηκε στις 1.5.1930 στις Σέρρες, ε) τη Σάρα, που γεννήθηκε στις 10.8.1932 στις Σέρρες, στ) τη Ρασέλ (Ραχήλ), που γεννήθηκε στις 12.4.1934 στις Σέρρες, ζ) τη Ντόνα, που γεννήθηκε το 7.8.1936 στην Ξάνθη, η) και τη Σωσάλα, που γεννήθηκε στις 5.9.1938 στην Ξάνθη. Στην Ξάνθη, με βάση τα έτη γεννήσεως των παιδιών του, πρέπει να ήρθε το χρονικό διάστημα 1934-6 προερχόμενος από της Σέρρες. Μετά τον θάνατο του προηγούμενου Ραββίνου, το 1938, ανέλαβε Αρχираββίνος της πόλης ως τον Μάρτιο του 1943 που οι Βούλγαροι οδήγησαν στον αφανισμό τη μικρή Ισραηλιτική κοινότητα της πόλης. Ο Νισήμ Γιόζεφ Λατίν -με βάση τη λίστα των Εβραίων που είχαν καταρτίσει οι Βουλγαρικές αρχές κατοχής για την Ξάνθη- διέμενε με την οι-



Το σπίτι όπου διέμενε ο τελευταίος Ραββίνος επί της οδού Χατζησταύρου 12.

Φωτογραφία από το αρχείο του Δημ. Κασαπίδη

κογένειά του το 1943 στην οδό 246 αριθμός 12. Η αναφερόμενη ως οδός 246 από τους Βουλγάρους, με βάση δικό τους κατοχικό χάρτη σε αντιπαραβολή με προγενέστερο χάρτη της Ξάνθης του 1930 αλλά και μεταγενέστερους χάρτες της πόλης, ταυτίζεται με τη σημερινή οδό Χατζησταύρου.

Για τον τελευταίο αυτό Αρχираββίνο της Ξάνθης διαθέτουμε και φωτογραφία που τον απεικονίζει μαζί με τις υπόλοιπες αρχές της πόλης κατά τη διάρκεια κάποιας επίσημης τελετής.

Κλείνοντας το μικρό αυτό σημείωμα για τους ραββίνους της Ξάνθης θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το ΠΑΚΕΘΡΑ και το Βασίλη Αϊβαλιώτη για την άδεια χρήσης στοιχείων από τις ταφικές επιγραφές του Ισραηλιτικού νεκροταφείου Ξάνθης και τον Κώστα Μαυρο-

μάτη για την παραχώρηση άδειας δημοσίευσης της φωτογραφίας από το αρχείο του.

Βιβλιογραφία:

- Β. Αϊβαλιώτης, Εβραϊκό Νεκροταφείο Ξάνθης. Χρονικό αποκατάστασης κατά τα έτη 2015-6, εκδ. ΠΑΚΕΘΡΑ, Ξάνθη 2016.
- Π. Γεωργαντζής, Προξενικά Αρχεία Θράκης, τ. Α-Δ, Ξάνθη 1998-2001.
- Θ. Εξάρχου, Οι Εβραίοι στην Ξάνθη, εκδ. ΠΑΚΕΘΡΑ, Ξάνθη 2001.
- Θ. Εξάρχου, Δύο Μονογραφίες. Ανάργυρος Σιγάλας - Αρίστος Χασιρτζόγλου, εκδ. ΠΑΜΘ, Ξάνθη 2014.

[Από την ιστοσελίδα ΕΜΠΡΟΣ, 20.1.2020]

[Ο Δημήτριος Ν. Κασαπίδης είναι διδάκτωρ μεσαιωνικής ιστορίας του πανεπιστημίου του Γιοχάνεσμπουργκ. Το ερευνητικό του αντικείμενο είναι η ιστορία των θρησκευτικών κοινοτήτων στον Ελληνικό χώρο].



Το Αρχείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης

Της ΣΟΦΙΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

«Είναι πολύ σημαντικό να «αγκαλιάσουμε» την ιστορία μας, να τη γνωρίσουμε, για να ξέρουμε πού χωράμε σ' αυτή τη μεγάλη «τάξη πραγμάτων». Εγώ, σίγουρα, έχω βρει πλέον το μονοπάτι μου...».

Το απόσπασμα αυτό από το βιβλίο επισκεπτών του ιστορικού Αρχείου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης «μαρτυρά» γιατί η διάσωση και διαφύλαξη ενός αρχείου για την ιστορία της άλλοτε κραταιάς εβραϊκής παρουσίας στην περιλάλητη «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων» είναι όχι απλώς σημαντική αλλά και αναγκαία.

Ξεφυλλίζοντας το βιβλίο «ξεπηδούν» από μέσα οικογενειακές ιστορίες ανθρώπων που αναζήτησαν στο αρχείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας τα «κομμάτια» εκείνα που θα τους επέτρεπαν να συνθέσουν το παζλ της οικογενειακής τους ιστορίας, αυτό που τόσο βίαια διέλυσε η ναζιστική θηριωδία του Ολοκαυτώματος. Για όσους το καταφέρνουν, η επίσκεψη στο Αρχείο, στην οδό Βασ. Ηρακλείου, στην «καρδιά» του εμπορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης, αποδεικνύεται τελικά «το πιο σημαντικό ταξίδι της ζωής» τους...

Ένα τέτοιο «ταξίδι» ξεκίνησε πριν από πέντε χρόνια η Ρένα Μίλβεργκερ Σαπόρτα (Rena Milweger Saporta), η οποία στην αγωνιώδη αναζήτηση συγγενών από την πλευρά του πατέρα της Ελιέζερ (Ελίκο) Σαπόρτα ήρθε (αρχικά) σε ...εξ αποστάσεως επαφή (μέσω e-mail), με την υπεύθυνη του Αρχείου Αλίκη Αρούχ, με την πολύτιμη συμβολή της οποίας κατάφερε να ξετυλίξει τον μίτο της δικής της οικογενειακής ιστορίας. Ο παππούς της, έχοντας ισπανική υπηκοότητα, βρέθηκε στο στρατόπεδο Μπέργκεν-Μπέλσεν κι όχι στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου, όπως οι περισσότεροι Θεσσαλονικείς εβραίοι και βρέθηκε, μετά το τέλος της φρίκης, να έχει ...στερέψει από οικογενειακές ιστορίες για να διηγηθεί στα παιδιά και στη συνέχεια στα εγγόνια του. Αυτό το κενό θέλησε να καλύψει η κ. Σαπόρτα και απευθύνθηκε στο Αρχείο.

Έτσι, όπως εξηγεί η ίδια στο Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, κατάφερε να «ξεκλειδώσει» τις ερμητικά κλειστές, επί χρόνια, «πόρτες» της οικογενειακής μνήμης και να βρει όχι ένα αλλά αρκετά από τα μέλη της ευρύτερης οικογένειάς της, «βουτώντας» στα βαθιά ενός Αρχείου που «κουβαλά» στους καλά τακτοποιημένους φωριαμούς του, τη μακρά ιστορία της εβραϊκής κοινότητας.

Ο Ελιέζερ Σαπόρτα είχε δύο νεότερους αδελφούς, εκ των οποίων ο ένας ευτύχησε να δει τρία παιδιά και δύο εγγόνια που ζουν στη Θεσσαλονίκη. «Η αποκάλυψη αυτή ήταν εκπληκτική! Άρχισε να σχηματίζεται το οικογενειακό μου δέντρο και να εμπλουτίζεται με μέλη της οικογένειάς μας από το Ισραήλ και το Βέλγιο», λέει η κα Σαπόρτα. Δυόμισι χρόνια μετά, η ζωή της επεφύλαξε ακόμα μια έκπληξη χάρη στην παρατηρητικότητα της κας Αρούχ, που σε μία ασπρόμαυρη φωτογραφία μιας 80χρονης που γνώρισε τυχαία σε μια εκδήλωση αναγνώρισε κι άλλα μέλη της οικογένειας Σαπόρτα.

Η τρίτη και ...τυχερή αποκάλυψη για τη Ρένα Σαπόρτα ήρθε κατά την επίσκεψή της τελικά στο ιστορικό Αρχείο της ΙΚΘ το 2018, όπου συζητώντας από κοντά πλέον τις λεπτομέρειες του γενεαλογικού δέντρου του πατέρα της με την κα Αρούχ βρέθηκε κυριολεκτικά μπροστά σε μια νέα ξαδέλφη, την Αλίκη Αντζελ, η οποία εργαζόταν συμπτωματικά στο ίδιο κτίριο. Η συνάντηση των δύο γυναικών, που αγνοούσαν η μία την ύπαρξη της άλλης, έγινε σε κλίμα συγκίνησης και έντονης συναισθηματικής φόρτισης, όπως συνήθως συμβαίνει κατά τις δεκάδες επιτυχημένες ανασυστάσεις οικογενειακών δέντρων μελών της ΙΚΘ ανά τον κόσμο.

Ανασυνθέτοντας ένα δύσκολο «παζλ»...

Η οργάνωση, διαχείριση και παρουσίαση ενός τόσο σημαντικού αρχείου κάθε άλλο παρά εύκολη δουλειά είναι. Στην περίπτωση του ιστορικού Αρχείου της ΙΚΘ, όπως εξηγεί η κα Αρούχ, «μια απ' αυτές -πιθανόν η σημαντικότερη- είναι ο διασκορπισμός του προπολεμικού αρχείου που η Επιτροπή Ρόζενμπεργκ είχε κατάσχει και μεταφέρει στη Γερμανία το 1941, όπως έκανε με τα αρχεία και τις βιβλιοθήκες των εβραϊκών κοινοτήτων από όλες τις κατεχόμενες χώρες, με σκοπό τη δημιουργία ενός Κέντρου Έρευνας για το Εβραϊκό Ζήτημα». Ένα μεγάλο μέρος των κατασχεθέντων εβραϊκών αρχείων, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων από την Ελλάδα το βρήκε ο σοβιετικός στρατός σε ένα κάστρο στο Wolfelsdorf της Σιλεσίας, μετά την ήττα της Γερμανίας. «Η ύπαρξη αυτών των αρχείων έγινε γνωστή μόλις πριν από 18 χρόνια. Στη συνέχεια αποτυπώθηκαν σε μικροφίλμ και αποκτήθηκαν από το Μουσείο Ολοκαυτώματος της Ουάσιγκτον, ενώ η απόκτηση των πρωτοτύπων εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο πολυετών διπλωματικών διαπραγματεύσεων μεταξύ Ρωσίας και Ελλάδας», σημειώνει η υπεύθυνη του Αρχείου και προσθέτει πως άλλα δύο τμήματα ελληνικών εβραϊκών αρχείων ανακάλυψε στη Γερμανία ο αμερικανικός στρατός.

Το ένα, όπως επισημαίνει, βρέθηκε μαζί με τα αρχεία της λιθουανικής κοινότητας της Βίλνας και στάλθηκε, κατά λάθος, στο Institute for Yiddish Research, στη Νέα Υόρκη, και το άλλο, κατόπιν αιτήματος της ΙΚΘ προς το ελληνικό ΥΠΕΞ, στάλθηκε στην Αθήνα, στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο.

Το τελευταίο έστειλε στην ΙΚΘ αρχικά επτά κιβώτια «περιέχοντα διασωθέν μέρος του αρχείου» και στη συνέχεια περισσότερα αρχεία και βιβλία. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1970, το μεγαλύτερο μέρος του στάλθηκε στην Ιερουσαλήμ για φύλαξη, κατόπιν αι-

τήματος του Κεντρικού Αρχείου για την Ιστορία του Εβραϊκού Λαού (CAHJP), ενώ τμήμα του προπολεμικού αρχείου που παρέμεινε εδώ, φυλάσσεται σήμερα στο Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Ψήγματα του προπολεμικού αρχείου που δεν είχαν εντοπιστεί το 1970, βρέθηκαν το 2005-2006 στο κτίριο στη Βασ. Ηρακλείου από τον φοιτητή τότε Devin Naar, ο οποίος επεξεργάστηκε και καταλογοποίησε το μεγαλύτερο μέρος τους, σημειώνει η κα Αρούχ, επισημαίνοντας πως το φυσικό σώμα αυτού του αρχείου φυλάσσεται στο Εβραϊκό Μουσείο, ενώ πλήρης κατάλογος του αρχειακού υλικού που βρίσκεται εκεί είναι διαθέσιμος στους ερευνητές στο ΙΑΙΚΘ, όπου γίνεται η διαχείριση και η μελέτη του ψηφιακά. Σε ό,τι αφορά το μεταπολεμικό αρχείο, η οργάνωση και η ταξινόμησή του ξεκίνησε το 2011 και γίνεται θεματικά. Μέχρι σήμερα έχει αναταξινομηθεί το 20% του υλικού και οι ενότητες που περιλαμβάνει αφορούν: δηλώσεις περιουσίας, γερμανικές αποζημιώσεις, κοινοτικές



Η υπεύθυνη του Ιστορικού Αρχείου Αλίκη Αρούχ με τον ελληνοεβραϊκής καταγωγής Ισραηλινό καλλιτέχνη Γιούντα Πόλικερ σε στιγμιότυπο από την αναζήτηση της δικής του οικογενειακής ιστορίας.

εκλογές, μητρώο, δικαστικό υλικό, ιδιωτικές συλλογές κ.ά. Ειδικές βάσεις δεδομένων θυμάτων και επιζώντων και οι γενεαλογικές έρευνες. Περισσότερα στοιχεία σχετικά με το περιεχόμενο και τις υπηρεσίες του ΙΑΙΚΘ είναι διαθέσιμα στο: <http://www.jct.gr/AlikiArouh-Symposium2017%20en.pdf>

Το 2012, εμπνευσμένη από παλαιότερη δουλειά του επιζώντα του Ολοκαυτώματος Χάιντς Κούνιο και με κίνητρο τη δική της οικογενειακή ιστορία, η κα Αρούχ, έχοντας ήδη κατασκευάσει μια σειρά από βάσεις μεταδεδομένων που αφορούσαν τμήματα του υλικού του ΙΑΙΚΘ, ξεκίνησε να στήνει τη δική της λίστα θυμάτων Ολοκαυτώματος, αλλά και μια παράλληλη λίστα επιζώντων μελών. Σ' αυτές, κάθε καταχώρηση περιλαμβάνει μια σειρά από στοιχεία τεκμηριωμένα με έγγραφα του ΙΑΙΚΘ (οικογενειακό επώνυμο, κύριο όνομα, όνομα πατρός και μητρός, το γένος της συζύγου, επάγγελμα, διεύθυνση κ.λπ).

«Καθώς χάνονται σιγά σιγά οι επιζώντες, καθίσταται ακόμα περισσότερο επιτακτική η ανάγκη να καταγραφούν -μέσα από τα ίχνη των διάσπαρτων αρχείων- οι λεπτομέρειες που αφορούν την ύπαρξη και τη ζωή τους», σημειώνει η υπεύθυνη του ΙΑΙΚΘ, εξηγώντας πως είναι πλέον εφικτή η δημιουργία ενός σχεδόν πλήρους και λεπτομερούς βιογραφικού για κάθε πρόσωπο.

Σε ό,τι αφορά, δε, τις γενεαλογικές έρευνες, που ξεκίνησαν πειραματικά το 2013 και, σήμερα, πραγματοποιούνται καθημερινά, από Δευτέρα έως Παρασκευή, στο ΙΑΙΚΘ, κατόπιν ραντεβού, έχουν οδηγήσει στην επιτυχή ανασύσταση πάνω από 500 οικογενειακών δέντρων.

Διατρέχοντας τις ανταριασμένες μέρες του πολέμου, όπως γλαφυρά αποτυπώνονται στα πάσης φύσεως ιστορικά βιβλία και στις μαρτυρίες των επιζώντων του Ολοκαυτώματος εύκολα καταλαβαίνει κανείς γιατί η διάσωση ενός αρχείου αποτελεί το «κλειδί» στην ιστορική μνήμη. Γιατί, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η κα Αρούχ, «...για να μπορέσει να χρησιμοποιηθεί, η ιστορική πληροφορία χρειάζεται πρώτα να διασωθεί».

Οι ψυχές που ζητούν δικαίωση...



Έκα χρόνια συμπληρώνει φέτος η Αλίκη Αρούχ στο Αρχείο, το οποίο έζησε από τη «γέννησή» του, κι ως πολύτιμο δώρο των ιδιότυπων αυτών «γενέθλιων» κρατά τις έντονες στιγμές συγκίνησης και ενθουσιασμού που είδε να εκτυλίσσονται μπροστά της από ανθρώπους που, ταξιδεύοντας από όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, έρχονται στο Αρχείο με έναν και μοναδικό σκοπό: να βρουν την ιστορία τους, αλλά και να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους με κάθε τρόπο -και σε κάθε γλώσσα- στο βιβλίο επισκεπτών.

«Ήταν τον Ιούλιο του 2009, όταν ο πρόεδρος Δαβίδ Σαλιτιέλ και το Δ.Σ. της ΙΚΘ μου εμπιστεύθηκαν το δύσκολο έργο της αναδιοργάνωσης του μεταπολεμικού αρχειακού υλικού», λέει η κα Αρούχ, η οποία, αν και είναι εδώ και δέκα χρόνια η μόνη υπάλληλος του Αρχείου δεν αισθάνεται ποτέ, όπως λέει, μοναξιά γιατί νιώθει πως έχει πάντα παρέα τις ψυχές όσων θέλουν να «βρεθούν», να μνημονευθούν και να μεταδώσουν μέσα από το αρχείο όσα δεν έχουν φανερωθεί. «Και είναι τόσοι, μα τόσοι πολλοί!», όπως χαρακτηριστικά λέει.

[Από το ΑΠΕ-ΜΠΕ, 26.10.2019]

Κορωνοϊός: Οι Εβραίοι πάλι στο στόχαστρο

Συνέχεια από τη σελ. 2

τομμύρια νέοι άνεργοι, νέα οικονομική κρίση πλήττει τις κοινωνίες που παρόμοια της δεν έχουμε βιώσει μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Οι ηγέτες του λαϊκισμού επανακάμπτουν δριμύτεροι. Στις χώρες που ήδη κυβερνούν, προσπαθούν να αποδώσουν ευθύνες για την πανδημία σε τρίτους παράγοντες, αποποιούμενοι των δικών τους ευθυνών για τη μη έγκαιρη λήψη μέτρων προστασίας του πληθυσμού της χώρας τους. Και εκεί όπου λαϊκιστές ηγούνται της αντιπολίτευσης, ανυπομονούν να καταγγείλουν στην κοινωνία ότι η κυβέρνηση υπηρετεί συμφέροντα τρίτων και οδηγεί εκατομμύρια ανθρώπους στην απελπισία και στην ανέχεια.

Η ΣΥΝΩΜΟΣΙΟΛΟΓΙΑ και ο λαϊκισμός εξαπλώνονται με ραγδαίους ρυθμούς, ακριβώς όπως η πανδημία του Covid-19, σε παγκόσμιο επίπεδο. Μόνο που ενώ η πανδημία ένωσε τους ανθρώπους απέναντι σε έναν εχθρό που δεν διαχωρίζει ηλικίες, φύλο, χρώμα, φυλή ή θρησκεία, η συνωμοσιολογία και ο λαϊκισμός διχάζουν τις κοινωνίες, δημιουργούν αποδιοπομπαίους τράγους, στηρίζονται στα στερεότυπα, διασπείρουν

το μίσος και ενθαρρύνουν τη βία. Όσο λοιπόν η λογική της κοινής αντιμετώπισης της πανδημίας κατόρθωσε να δαμάσει θρησκευτικούς φανατισμούς, να περιορίσει τις εμπόλεμες συγκρούσεις, να καταλαγιάσει τα πάθη και να παραμερίσει την εμπάθεια, τόσο ο παραλογισμός του λαϊκισμού αναπαράγει συκοφαντίες, δημιουργεί ψεύτικες προσδοκίες στους απελπισμένους πολίτες και ενθαρρύνει τον φανατισμό. Απέναντι στον λαϊκισμό, πολιτική ηγεσία, μέσα ενημέρωσης και κοινωνία οφείλουν να υψώσουν τείχος σύνεσης, σωφροσύνης και ευθύνης. Και κυρίως να μην αφήσουν χώρο για τη δημιουργία αποδιοπομπαίων τράγων από εκείνους που στηριζόμενοι στα στερεότυπα, αλλά και στην ανοησία, εύκολα μπορούν εκκολάψουν, ξανά, αυγά του φιδιού.

(1) «Ελεύθερη Ώρα», 24/4/20

(2) «Εφημερίδα των Συντακτών», 28/3/2020

(3) «Jerusalem Post», 24/4/2020

[Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα LIFO, 5.5.2020.

Ο Βίκτωρ Ισ. Ελιέξερ είναι δημοσιογράφος και Γενικός Γραμματέας του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος]



30 ΧΡΟΝΙΑ ΠΛΗΡΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ
ΣΧΕΣΕΩΝ
ΕΛΛΑΔΑΣ - ΙΣΡΑΗΛ



Κοινή Δήλωση των Προέδρων Κ. Σακελλαροπούλου και Ρ. Ρίβλιν για την Επέτειο

Με την ευκαιρία της 30ής επετείου από την de jure αναγνώριση του Κράτους του Ισραήλ από την Ελλάδα και την αποκατάσταση πλήρων διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, η Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κατερίνα Σακελλαροπούλου και ο Πρόεδρος του Ισραήλ Ρεουβέν Ριβλίν εξέδωσαν την παρακάτω κοινή δήλωση εκφράζοντας έτσι τη δέσμευσή τους στη συνέχιση της στενής συνεργασίας Ελλάδας – Ισραήλ.

«Σήμερα, 21η Μαΐου 2020, καθώς η Ελληνική Δημοκρατία και το Κράτος του Ισραήλ συμπληρώνουν 30 χρόνια εγκαθίδρυσης πλήρων διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών μας και ενδυνάμωσης των δεσμών μεταξύ των δύο λαών μας, η Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κατερίνα Σακελλαροπούλου και ο Πρόεδρος του Κράτους του Ισραήλ Reuven (Rinvi) Rivlin εορτάζουν από κοινού το παρελθόν, παρόν και μέλλον των διμερών μας σχέσεων.

Πέραν των ισχυρών πολιτικών δεσμών, αυτή η σχέση έχει αναπτυχθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, σε πολλούς τομείς. Εργαζόμαστε από κοινού στους τομείς της οικονομίας, της άμυνας, της επιστήμης και τεχνολογίας, καθώς επίσης και του πολιτισμού. Οι ομογενειακές μας κοινότητες παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση γέφυρας φιλίας μεταξύ των χωρών μας. Το σχέδιο του αγωγού EastMed προωθεί την ενεργειακή ασφάλεια στην ΕΕ και φέρνει τους γείτονές μας στην Ανατολική Μεσόγειο πιο κοντά. Ο τουρισμός

φέρνει τις κοινωνίες μας ακόμη πιο κοντά, παρότι διαταράχθηκε με επώδυνο τρόπο εξαιτίας της πανδημίας του κορωνοϊού.

Αυτή η ισχυρή σχέση έχει αναπτυχθεί ουσιαστικά τα τελευταία χρόνια, τόσο διμερώς όσο και στο πλαίσιο του τριμερούς σχήματος συνεργασίας με την Κυπριακή Δημοκρατία. Με την ενίσχυση της συμμετοχής των ΗΠΑ, προάγουμε από κοινού την περιφερειακή ασφάλεια, τη σταθερότητα και την ανάπτυξη.

Καθώς η Ελληνική Δημοκρατία και το Κράτος του Ισραήλ υπογραμμίζουν αυτό το σημαντικό σημείο στις σχέσεις τους, είμαστε αποφασισμένοι να συνεχίσουμε να εργαζόμαστε σε στενή συνεργασία και συντονισμό. Μαζί θα εργαστούμε για την προώθηση της φιλίας και της εταιρικής μας σχέσης, ενισχύοντας περαιτέρω τους μοναδικούς μας δεσμούς σε ένα ολοένα αυξανόμενο αριθμό τομέων κοινού ενδιαφέροντος, συμβάλλοντας έτσι στην ευημερία της ευρύτερης περιοχής μας».



30 ΧΡΟΝΙΑ ΠΛΗΡΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ
ΣΧΕΣΕΩΝ
ΕΛΛΑΔΑΣ - ΙΣΡΑΗΛ

Ανακοίνωση του Κ.Ι.Σ.Ε. για την 30ή επέτειο από την αναγνώριση του κράτους του Ισραήλ από την Ελλάδα

Τα 30 χρόνια από την επίσημη αναγνώριση του Κράτους του Ισραήλ από την Ελλάδα, σηματοδοτούν τους ορίζοντες μιας δυναμικής και επωφελούς συνεργασίας των δύο χωρών, για την πρόοδο και την ευημερία των δυο λαών.

Η πολιτική συνεργασία που ξεκίνησε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης το 1990, με την απόφασή του να αναγνωρίσει η Ελλάδα επίσημως το Κράτος του Ισραήλ, καλλιεργήθηκε από τις κυβερνήσεις και των δύο χωρών και επεκτάθηκε στην οικονομία, στην ασφάλεια, στην υγεία και στην παιδεία, στην ενέργεια, στον πολιτισμό και στον τουρισμό.

Αθήνα και Ιερουσαλήμ, δύο πρωτεύουσες, δύο πόλεις με ιστορική κληρονομιά που καθόρισε τον χαρακτήρα του ανθρωπισμού και της δημοκρατίας, ένωσαν δυνάμεις και καταβάλλουν κοινές προσπάθειες για την διασφάλιση της σταθερότητας και της ειρηνικής συνύπαρξης όλων των λαών της Ανατολικής Μεσογείου.

Έλληνες και Ισραηλινοί, απέδειξαν έμπρακτα και έδωσαν περιεχόμενο στην έννοια της αλληλεγγύης των λαών, σώζοντας ανθρώπινες ζωές, σώζοντας τον φυσικό πλούτο των χωρών τους. Το έκαναν με αυτοθυσία και αυταπάτηση, Έλληνες και Ισραηλινοί πυροσβέστες απέναντι στη πύρινη λαίλαπα, το έκαναν Ισραηλινοί διασώστες στον μεγάλο σεισμό της Αθήνας.

Οι Ισραηλινοί ακούν και τραγουδούν ελληνικά τραγούδια, οι Έλληνες υποδέχονται τους Ισραηλινούς επισκέπτες με την παραδοσιακή ελληνική φιλοξενία, αυτή είναι η εικόνα δύο λαών που σφυρηλατούν τις σχέσεις τους...

Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος συγχαίρει την Ελλάδα και το Ισραήλ για την ισχυρή βούλησή τους να αναπτύξουν ακόμη περισσότερο τους δεσμούς φιλίας και ενθαρρύνει κάθε προσπάθεια που θα φέρει ακόμη πιο κοντά τους λαούς των δύο κρατών.

Αθήνα, 21 Μαΐου 2020

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος

Λεύκωμα – αφιέρωμα του ΚΙΣΕ



Το ηλεκτρονικό λεύκωμα «**30 ΧΡΟΝΙΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ – ΙΣΡΑΗΛ, 1990 – 2020: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ. Οι σταθμοί μιας δημιουργικής συνεργασίας**», κυκλοφόρησε από το ΚΙΣΕ τον Μάιο του 2020 και είναι αφιερωμένο στην επέτειο των 30 χρόνων από την de jure αναγνώριση του Κράτους του Ισραήλ από την Ελλάδα. Διατίθεται μέσω του ιστότοπου www.kis.gr / έντυπα.

Το λεύκωμα περιλαμβάνει μια ενδεικτική ανθολόγηση των γεγονότων-σταθμών και των προσωπικοτήτων-πρωταγωνιστών της εξελικτικής πο-

ρείας των σχέσεων των δύο χωρών. Με αφετηρία την απόφαση του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη να αναβαθμίσει τις διπλωματικές σχέσεις με το Ισραήλ, στις 21.5.1990, το **χρονολόγιο** παρακολουθεί τα βήματα της πρώτης δεκαετίας –αργά αλλά ρηξικέλευθα και σταθερά– που αναθέρμαναν τους αρχαίους δεσμούς μεταξύ των δύο λαών, τους διασκελισμούς της δεύτερης και τα άλματα της τρίτης δεκαετίας, με την πολυεπίπεδη στρατηγική συνεργασία και την κοινή συνείδηση για τα πολλαπλά οφέλη της για τις δύο χώρες, τους δύο λαούς αλλά και για την ευρύτερη περιοχή.



Το αφιέρωμα ολοκληρώνεται με τις πανηγυρικές δράσεις της 21^{ης} Μαΐου 2020, με την κοινή δήλωση των Προέδρων Ελλάδας και Ισραήλ, Κ. Σακελλαροπούλου και Ρ. Ρίβλιν, την πρόταση των δύο πρωθυπουργών, Κυρ. Μητσοτάκη και Μπ. Νετανιάχου, την τελετή στη Βουλή των Ελλήνων, παρουσία του πρέσβη του Ισραήλ στην Ελλάδα Γιόσι Αμράνι, και το μήνυμα του υπουργού Εξωτερικών Ν. Δένδια, που δημοσιεύθηκε και στην ισραηλινή εφημερίδα «Γιεντιότ Αχρονότ».

Η δομή του λευκώματος -σαν ένα φωτογραφικό άλμπουμ- το καθιστά εύχρηστο και άμεσο, σύντομο ως προς την ανάγνωση και έντονο ως προς την εικόνα. Παράλληλα, η ηλεκτρονική του μορφή επιτρέπει τη συμπερίληψη δεκάδων συνδέσμων (links) από συνεντεύξεις, βίντεο, ιστορικό / αρχειακό υλικό, καθιστώντας το έτσι ένα πλούσιο βιβλιογραφικό εργαλείο.

Το έργο, που εκπονήθηκε από το Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων του ΚΙΣΕ, παρουσιάστηκε από τον αρχισυντάκτη και εμπνευστή της ιδέας, τον Γ.Γ. του ΚΙΣΕ Βίκτωρα Ισ. Ελιέζερ, στις 25.5.2020, στην τηλεδιάσκεψη του Δ.Σ. του ΚΙΣΕ με τον υπουργό Εξωτερικών Ν. Δένδια, τον Ισραηλινό πρέσβη Γ. Αμράνι, εκπροσώπους των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων Ελλάδος, παρουσία των τώως προέδρων του ΚΙΣΕ Νισήμ Μαΐς και Βενιαμίν Αλμπάλα.



ΛΕΟΝ ΣΑΛΤΙΕΛ
The Holocaust in Thessaloniki
Reactions to the Anti-Jewish Persecution, 1942-1943

(Εκδόσεις Routledge, 2020)

Το νέο βιβλίο του Λεόν Σαλιτιέλ πραγματεύεται τον ιστορικό επίλογο της πάλαι ποτέ εξέχουσας εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, της «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων», η οποία αφανίστηκε σχεδόν ολοσχερώς, το 1942 - '43, με τον εκτοπισμό της στα στρατόπεδα εξόντωσης Άουσβιτς - Μπίρκεναου από τους Ναζί.

Με επίκεντρο το Ολοκαύτωμα, ο Σαλιτιέλ χαρτογραφεί τις αντιδράσεις των τοπικών Αρχών, της Εκκλησίας, των κοινωνικών ομάδων και των επαγγελματικών φορέων, καθώς τα γεγονότα εξελίσσονται στην υπό Γερμανική Κατοχή Θεσσαλονίκη. Η μελέτη, αποτέλεσμα πολύχρονης έρευνας για τη διδακτορική διατριβή του συγγραφέα στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, απαντά σε καίρια ερωτήματα σχετικά με τη στάση της χριστιανικής κοινωνίας απέναντι στους εβραίους συμπολίτες: Τους βοήθησαν; Τους υπερασπίστηκαν; Προσπάθησαν να αντιταχθούν στις διαταγές των Ναζί; Χρησιμοποιώ-

ντας πρωτογενές αρχειακό υλικό και διεισδυτική προσέγγιση, το έργο αυτό αποτελεί «σημαντική συμβολή στην ιστορία της Θεσσαλονίκης», όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ο τ. Δήμαρχος της πόλης Γιάννης Μπουτάρης, και έρχεται αρωγός στις συνεχιζόμενες τοπικές και εθνικές πρωτοβουλίες ένταξης του Ολοκαυτώματος στη συλλογική συνείδηση και την εθνική ιστορική αφήγηση. Ένα πολύτιμο βιβλίο για φοιτητές, εκπαιδευτικούς και ερευνητές της Ευρωπαϊκής ιστορίας και του Ολοκαυτώματος.



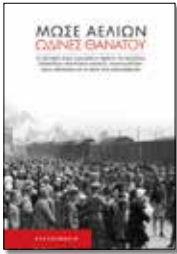
ΕΝΤΣΟ ΤΡΑΒΕΡΣΟ
Το τέλος της εβραϊκής νεοτερικότητας
Ιστορία μιας συντηρητικής στροφής

(Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2020, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος)

Καρλ Μαρξ, Φραντς Κάφκα, Ρόμπερτ Μούζιλ, Σίγκμουντ Φρόιντ, Γκέοργκ Ζίμελ, Καρλ Μανχάιμ, Εμίλ Ντιρκέμ, Αλμπερτ Αϊνστάιν, Αρνολντ Σένμπεργκ, Μαξ Χόρκχάιμ, Τέοντορ Αντόρνο, Χέρμπερτ Μαρκούζε, Βάλτερ Μπένγιαμιν, Κλοντ Λεβί-Στρως, Χάνα Αρεντ. Ο μερικός κατάλογος προσωπικοτήτων που ο Ιταλός ιστορικός του Πανεπιστημίου Κορνέλ Εντσο Τραβέρσο παραθέτει ως προς

τη συμβολή του εβραϊκού στοιχείου στον 20^ό αιώνα είναι εντυπωσιακός έστω κι αν μένει κυρίως στη φιλοσοφία και στις τέχνες. Στο έργο του «Το τέλος της εβραϊκής νεοτερικότητας», (εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου), ο Τραβέρσο αποτιμά τη στιγμή και τη θέση των Εβραίων στη νεωτερική Ευρώπη επισημαίνοντας τη σημασία τους ως σειсмоγράφου των αναταράξεων που έπληξαν και μεταμόρφωσαν τον σύγχρονο κόσμο. Εν μέσω μιας θρυμματισμένης εισαγωγής στη νεοτερικότητα -με κυρίαρχη την εμπειρία της διασποράς και διαφορετική κατά τόπους αντιμετώπιση-ενσωμάτωση, στην ιταλική κρατική μηχανή για παράδειγμα, αλλά αποκλεισμός από τη γερμανική, οι εβραίοι διανοούμενοι του 20^{ού} αιώνα ανέπτυξαν μια κριτική παράδοση τέτοιας εμβέλειας ώστε ειδικά στον αμερικανικό ακαδημαϊκό χώρο, μετά τη φυγή τους από τη ναζιστική Γερμανία, να μεταβάλουν τον επιστημονικό διάλογο. Ωστόσο, μεταπολεμικά η ενσωμάτωση στην κοινωνία, η απομάκρυνση από το καθεστώς του παρία, τους στρέφει προς μια νεοσυντηρητική σκέψη, παρατηρεί ο Τραβέρσο, εξ ου και ο τίτλος του βιβλίου. Θίγοντας παράλληλα το ζήτημα του αντισημιτισμού και του αντισημιτισμού, του σύγχρονου ισραηλινού κράτους και της πρόσληψης του Ολοκαυτώματος, σκιαγραφεί με επιδέξιο τρόπο τη σύγχρονη διανοητική ιστορία μιας ολόκληρης κοινότητας.

(Το ΒΗΜΑ της Κυριακής, Βιβλία, 29.3.2020, του Μάρκου Καρασαρίνη)



ΜΩΣΕ ΑΕΛΙΩΝ

Ωδίνες θανάτου

Το χρονικό ενός Σαλονικιού Εβραίου στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης Άουσβιτς, Μαουτχάουζεν, Μελκ, Έμπενζεε και τα μετά την απελευθέρωση

(Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2020, μτφρ. Σπύρος Κακουριώτης)

«Ο Αελιών ήταν στα μάτια μου πάντοτε το σύμβολο της ίδιας της 'ισραηλινότητας', γεννημένος σε τούτη τη γη, μαχητής... Δεν μπορώ να το πιστέψω πως είναι επιζών του Ολοκαυτώματος». Αυτή ήταν η αντίδραση ενός υφισταμένου του αξιωματικού Μωσέ Αελιών όταν, χρόνια αργότερα, πρωτοείδε την αυτοβιογραφία του. Δύσκολα, πράγματι, μπορούσε να συνδέσει κανείς τον μάχιμο αξιωματικό με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Διότι, στο νεαρό ισραηλινό κράτος της δεκαετίας του '50, υπήρχε ένας ξεκάθαρος ιεραρχικός διαχωρισμός: από τη μια, ο καινούργιος μαχητικός Εβραίος και, από την άλλη, ο Εβραίος της διασποράς, το νικημένο θύμα.

Γεννημένος στη Θεσσαλονίκη, ο Μωσέ Αελιών στάλθηκε, 17 ετών, στο Άουσβιτς μαζί με την οικογένειά του. Μονάχα αυτός επιβίωσε από εκεί, όπως κι από τη φοβερή «πορεία θανάτου» και τα άλλα στρατόπεδα που γνώρισε στη συνέχεια. Μετά την απελευθέρωσή του, το 1945, βρέθηκε στην Ιταλία, απ' όπου πέρα-

σε στο Ισραήλ σαν «παράνομος» μετανάστης. Στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας κατατάχθηκε στον στρατό, όπου παρέμεινε για είκοσι δύο χρόνια. Σ' όλο αυτό το διάστημα δεν επισκέφθηκε ποτέ την Ελλάδα και τη Θεσσαλονίκη, παρά μόνο το 1987, ήταν δε εξαιρετικά απρόθυμος να μιλήσει για το Ολοκαύτωμα, ακόμα και στη γυναίκα του και τα παιδιά του – μια απώθηση ιδιαίτερα αποτελεσματική, τουλάχιστον εξωτερικά.

Όταν τελικά έσπασε το φράγμα, ο Μωσέ αισθάνθηκε την ανάγκη να γράψει «ιστορία», να είναι όσο ακριβέστερος γίνεται και να μην αγχίζει τα συναισθήματά του. Παρά τη δυσκολία, σήμερα δηλώνει ικανοποιημένος από την προσπάθεια – «γιατί με οδήγησε σε τόπους τελείως καινούργιους για μένα». Ο πόνος της μνήμης οδηγεί στην ανάγκη της συγγραφής, στη χαρά της γραφής.



ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

Άσπονδοι Αδελφοί

Εβραίοι, Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι

(Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2019)

Τα περισσότερα κείμενα αυτού του βιβλίου συζητούν μια σκοτεινή πλευρά των τριών μονοθεισμών, εκείνη που αφορά τη μεταξύ τους σχέση, η οποία είχε για κύριο γνώρισμά της τη μισαλλοδοξία και σφραγίστηκε συχνά από το χυμένο αίμα, και ας αναγνωρίζουν και οι τρεις ως κοινό πατέρα της πίστης τους τον Αβραάμ. Το πρότυ-

πο αυτού του μίσους είναι ο χριστιανικός αντιουδαϊσμός. Εχθρότητα, συχνά μάλιστα σφοδρότερη, χώρισε και τους πιστούς της ίδιας θρησκείας μεταξύ τους: η Ευρώπη έχει πικρή πείρα αυτής της εχθρότητας με τους ομολογιακούς θρησκευτικούς πολέμους του 16ου αιώνα και σήμερα είμαστε μάρτυρες αιματηρής εχθρότητας στο εσωτερικό του Ισλάμ. Γίνεται ωστόσο λόγος στις σελίδες του βιβλίου και για ορισμένες φωτεινές περιπτώσεις ανθρώπων, χριστιανών περισσότερο, που άφησαν πίσω τους αιώνες μισαλλοδοξίας και έζησαν και πέθαναν για έναν κόσμο φιλοξενίας και ελευθερίας. Την ειρηνική συνύπαρξη των πιστών των διαφόρων θρησκειών, την οποία δεν μπόρεσαν να την εγγυηθούν οι ίδιες, την εγγυάται το δημοκρατικό, ουδετερόθρησκο κράτος, γι' αυτό θα έπρεπε και οι ίδιες οι θρησκείες να το υπερασπίζονται παντού και χωρίς εξαιρέσεις.



MICHAEL GRUENBAUM
TODD HASAK – LOWY

Κάπου λάμπει ακόμα ο ήλιος

Ένα παιδί που επέζησε αψηγεία

(Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2020, μτφρ. Μαρίζα Ντεκάστρο)

Το βιβλίο-μαρτυρία του Μίχαελ Γκρούενμπαουμ για το Ολοκαύτωμα και τη ζωή στο στρατόπεδο Τερεζίβιν, αποτελεί ένα πολύτιμο ντοκουμέντο κι ένα ευ-

ληπτο εγχειρίδιο για την ενημέρωση της νέας γενιάς για τις βαρβαρότητες των Ναζί στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ο Μίχαελ «Μίσα» Γκρούενμπαουμ ζούσε μια ανέμελη παιδική ζωή, με παιχνίδια και βόλτες στην Πράγα μαζί με τον αγαπημένο του πατέρα. Όλα άλλαξαν όμως όταν οι Ναζί κατέλαβαν την Πράγα και η οικογένεια Γκρούενμπαουμ υποχρεώθηκε σε εγκλεισμό στο εβραϊκό γκέτο της πόλης. Αργότερα, μετά την απώλεια του πατέρα του, ο Μίσα, με τη μητέρα του και την αδελφή του, εκποίστηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Τερεζίβιν. Στο Τερεζίβιν, ο Μίσα έμενε στον ίδιο θάλαμο με σαράντα ακόμα αγόρια, που έγιναν σαν αδέρφια του. Η ζωή στο Τερεζίβιν είχε μια παράξενη, σουρεαλιστική ισορροπία – υπήρχαν μέρες γεμάτες συντροφικότητα και αγώνες ποδοσφαίρου, και άλλες γεμάτες απίστευτο τρόμο. Ήταν οι μέρες που τα αγόρια περίμεναν να ακούσουν αν το όνομά τους ήταν στον νέο κατάλογο με εκείνους που θα μεταφέρονταν με τα τρένα «προς τα Ανατολικά». Ήταν τα τρένα που πήγαιναν στο Άουσβιτς. Τη μέρα που το όνομα της οικογένειας Γκρούενμπαουμ εμφανίστηκε στον κατάλογο των υπό μεταφορά αιχμαλώτων, χρειάστηκε να γίνει ένα θαύμα για να εξασφαλίσει την επιβίωσή της.

Σε αυτή τη συναρπαστική ιστορία ελπίδας και αθωότητας, ο Μάικλ Γκρούενμπαουμ ξεδιπλώνει τις αναμνήσεις του με εκπληκτική αμεσότητα. Η ιστορία του Μάικλ, καθώς και τα πρωτότυπα ντοκουμέντα και οι φωτογραφίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο, αποτελούν μια ουσιαστική συνεισφορά στη λογοτεχνία του Ολοκαυτώματος.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
Summary of Contents of Issue 253, vol. 43 • January - June 2020

✓ This issue's editorial **“Coronavirus: Jews are in the line of fire again”**, by journalist and KIS Secretary General Victor Isaak Eliezer, deals with the antisemitic conspiracy theories and the populist scapegoating of the Jews in the era of the pandemic. The article concludes with a call to timely coordinated measures: “Political leadership, mass media and society have to stand against populism by building a wall of providence, thoughtfulness and concern. Mainly they need to defend any attempt for the creation of scapegoats by those who based on stereotypes and asininity could easily incubate the serpent's egg again...”

✓ On the occasion of the **75th anniversary of the liberation of Auschwitz**, and with reference to the international initiatives to foster Holocaust Memory and combat antisemitism, this issue approaches Holocaust through essays that examine different subject areas of the multilevel history of the Shoah:

-History professor Anna Maria Droumpouki brings into light the efforts made by the renowned Greek poet and author **Elias Petropoulos**, in the 1980's, for the official commemoration of the Holocaust by the Greek State and the reluctance of the Greek Government at the time to deal with this issue.

-History professor Paris Papamichos – Chronakis looks into survivors' testimonies and assesses the use and the meaning of **national identity of the Greek Jews in Auschwitz**.

-An article in the Greek Huffington Post (June 3, 2019) presents the book of history researcher Hans Joachim Lang **“The women of Block 10: Medical experiments in Auschwitz”**, on the occasion of the circulation of its Greek edition (ed. University Studio Press, 2019, preface by Jecky Benmayor, author and researcher). The book reveals compelling evidence about the 800 women who were submitted to medical experiments and became human lab rats in the name of the perverse Nazi misconception of science.

-The glorious course of the **Maccabi sports club in Thessaloniki**, annihilated by the Nazis during the Holocaust, as well as the unprecedented survival spirit of its athletes in Auschwitz, are

presented in an article in the “Athens Voice” (Feb. 2, 2020), based on the book “The athletic association Maccabi of Thessaloniki, 1908 – 2010”, by Nikos Zaikos (ed. Center for the History of Thessaloniki, 2010).

✓ In their essay **“Enterprising families of Thessaloniki: Abravanel, Capouano, Benveniste, Benroubi”** Dr. Evangelos Chekimoglou, economist, history researcher, author and principal curator of the Jewish Museum of Thessaloniki, and Efrosini Roupa, historian of visual and applied arts, present the business activity and the genealogy of four of the most prominent families of entrepreneurs of Thessaloniki in the 1930's.

✓ From the daily of Xanthi “Empros” (Jan. 20, 2020) we republish the essay by Dimitrios N. Kasapidis -PhD in Medieval history, University of Johannesburg, researcher of the history of the religious communities in Greece and author- on the foundation and the activity of the **Jewish Community of Xanthi**, which includes evidence about the city's rabbinate and its Rabbis in the 20th century.

✓ In an article on **the historic archive of the Jewish Community of Thessaloniki** (Athens News Agency, Oct. 26, 2020), journalist Sofia Papadopoulou presents the tireless efforts of the Community to gather and categorize the archival material which is now accessible not only to researchers but also to all those who seek to find their genealogy roots.

✓ On the occasion of the **30th anniversary of the de jure recognition of Israel by Greece**, in May 1990, in this issue we publish the common statement issued by the President of Greece Katerina Sakellaropoulou and the President of Israel Reuven Rivlin, as well as the announcement of the Central Board of Jewish Communities in Greece (KIS). We also present the electronic album edited by KIS, dedicated to the 30 years of relations between the two countries.

✓ The issue closes with **book reviews**.

Cover illustration: *From the business activity of the Jews of Thessaloniki in the pre-War period.*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.Ε. Δαυίδ Σαλιτέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ-ΥΛΗΣ: Έφη Εζρατί

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 3244315-8

E-mail: info@kis.gr • Web site: http://www.kis.gr • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους. - Διανέμεται δωρεάν

Τα τεύχη των Χρονικών είναι αναρτημένα στον ιστότοπο του Κ.Ι.Σ.Ε.

